

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ПОРІВНЯЛЬНЕ СУДОВЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

За редакцією кандидатів юридичних наук
І. Є. Марочкіна та Л. М. Москвич

Харків
«Право»
2008

Рекомендовано до видання як навчальний посібник
Редакційно-видавничою радою Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого (протокол № 3 від 19.05.2008 р.)

Рецензенти:

О. Р. Михайленко, доктор юридичних наук, професор;
О. Г. Шило, кандидат юридичних наук, доцент

Колектив авторів:

І. Є. Марочкін, кандидат юридичних наук, професор (§ 1);
Л. М. Москвич, кандидат юридичних наук (Передмова, § 5–13);
Н. В. Сібільова, кандидат юридичних наук, доцент (§ 2);
В. С. Бабкова, кандидат юридичних наук, доцент (§ 4);
Ю. І. Крючко, кандидат юридичних наук (§ 3)

П 59 **Порівняльне** судове право: Навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Н. В. Сібільова, В. С. Бабкова, Ю. І. Крючко; за ред. І. Є. Марочкіна та Л. М. Москвич. – Х.: Право, 2008. – 112 с.

ISBN 978-966-458-086-8

У навчальному посібнику досліджується інститут судової влади та її організаційна сторона – судова система. Розкрито поняття та подається загальна характеристика судової системи, її змісту, наводиться класифікація судових систем світу, аналізуються побудова і функціональна змістовність найтипівіших судових систем деяких країн, а також описується практика роботи органів досудового слідства, прокуратури та адвокатури в цих країнах. Читачам надається можливість ознайомитись з найтипівішими світовими судовими системами, порівняти їх із засадами побудови та функціонування судових систем України.

Розрахований на студентів, слухачів, курсантів вищих юридичних навчальних закладів, викладачів, правознавців-практиків, усіх, кого цікавить судове право України і зарубіжних країн.

ББК 67.9 (4 УКР) 71я73

© Марочкін І. Є. Москвич Л. М., Сібільова Н. В. та ін., 2008
© «Право», 2008

ISBN 978-966-458-086-8

Передмова

У суспільстві, організованому згідно з принципами демократії, інститут правосуддя як втілення ідеї справедливості виходить за межі державної служби. Для демократичного суспільства дуже важливо мати й належно організовану судову систему, спроможну забезпечити всім громадянам доступ до безстороннього й неупередженого судді, і таку судову процедуру, в якій їх право визначалося б виключно на підставі доведених фактів і закону. Правова система такого суспільства гарантує кожному громадянину за умови виконання ним відповідних обов'язків повну реалізацію прав і свобод, підґрунтям існування яких є фундаментальні цінності демократії.

Для класифікації надзвичайно різноманітних правових систем, що існують у світі, сучасна наука пропонує різні схеми, серед яких найбільшого визнання в науковій юридичній літературі одержала нижченаведена:

- 1) правові системи, які ґрунтуються на канонічному праві, зокрема, системі мусульманського, іудейського, індуського права;
- 2) традиційні правові системи, що у своєму формуванні спираються перш за все на народні звичаї і традиції, якими пронизане суспільне й державне життя. Вони властиві східним країнам — Китаю, Таїланду, В'єтнаму, Японії, а також державам Центральної Африки;
- 3) правові системи, що ґрунтуються на певній ідеології, яких відрізняє наявність додаткових ідеологічних підстав і вимог, що додаються до загальних правових механізмів та інструментів. Вони характерні для колишніх соціалістичних країн;
- 4) європейська континентальна (або романо-германська) правова система;
- 5) англосакська (англо-американська) правова система (або система загального права).

Найбільш поширені у світі європейська континентальна й англосакська правові системи (або сім'ї права). Країни з яскраво вираженою католицькою орієнтацією входять до європейської континентальної (романо-германської) правової сім'ї, тоді як протестантські країни — до англосакської (сім'ї загального права). Ця класифікація історично закріпилася. На сьогодні в жодній із країн, де зберігся помітний вплив християнської церкви, християнське канонічне право вже не становить фундаменту державної правової системи.

Незважаючи на помітні відмінності правових систем західноєвропейських і східноєвропейських держав, їх об'єднує безліч споріднених рис, що дозволяють включати їх в єдину європейську континентальну правову сім'ю, у якій вирізняються чотири групи — германського, романського, слов'янського й північного права.

Континентальну сім'ю права характеризує особливе ставлення до закону, який діє у вигляді певного абстрактного зразка поведінки, що є для судді єдиним критерієм її оцінки щодо конкретного індивідуума.

Інший підхід демонструє англо-американська модель правової системи, де суддя оцінює дії підсудного, аналізуючи їх відповідність вимогам законів та інших нормативних актів, і виносить ухвалу, керуючись власним їх знанням та уявленням про право. Судове рішення, що набуло законної сили, стає обов'язковим при розгляді згодом аналогічних справ, чим створюється прецедент, якому надається сила закону.

Помітна відмінність європейської континентальної системи від англосакської полягає у процедурі судочинства. Перша спирається на тривале досудове розслідування, у перебігу якого збирається основна маса доказів, і безпосередньо залучає суддю до попереднього вивчення матеріалів справи. Для подібної практики, властивої, до речі, і колишній радянській правовій системі (як і нинішній російській та українській), характерні жорсткі запобіжні заходи: затримання й арешт підозрюваних осіб, їх тривале перебування в слідчих ізоляторах, протягом якого розкривається не менше 70 % злочинів. І навпаки, у системі англо-американського права суддя в основному виконує функції арбітра, спостерігаючи за змаганням сторін, адвокати яких самостійно представляють факти суду. Саме адвокати стають, по суті, найпомітнішими фігурами в процесі підготовки справи до судового розгляду і в його ході. Вони пред'являють суду зібрані по справі докази, визначають склад свідків, ознайомлюються з показаннями свідків іншої

сторони, допитують їх тощо. У цивільних справах адвокати мають право провадити власне досудове розслідування. Завдяки їх зусиллям досудова стадія зазвичай закінчується примиренням сторін (приблизно в 90 % випадків). Якщо ж вона все-таки переростає в судовий розгляд, суддя виносить ухвалу після вивчення всіх матеріалів справи, наданих сторонами.

При всіх відмінностях континентальної й англо-американської сімей права в останні десятиліття між ними спостерігається деяке зближення. Так, у США прецедентне право хоча й продовжує залишатися фундаментом юриспруденції, але все ширше застосовуються положення федеральних законодавчих органів і законодавчих органів штатів (статутне право). У зв'язку з навантаженням, що різко збільшилося на суди першої інстанції (у 60–80-ті роки ХХ ст. кількість судових справ зросла втричі), американські судді вимушені все активніше діяти, у тому числі й на ранній стадії судочинства, шляхом здійснення судового контролю й усіяло заохочуючи досудове вирішення спорів, зокрема, так звані угоди з правосуддям.

Разом із тим позначилася й тенденція до індивідуалізації механізмів правового регулювання кожної держави, оскільки право будь-якої країни — не проста сукупність норм, а доволі складна система. У більшості країн основні конституційні положення, що регламентують організацію судової влади, максимально лаконічні. У них не деталізується структура загальної судової системи, а деколи це питання взагалі залишається осторонь, як, наприклад, у Конституції Франції, де немає статей про вищі судові інстанції — Касаційний суд і Державну раду (щодо системи адміністративної юстиції). Подібний лаконізм не випадковий, бо він залишає певну свободу дій при реформуванні судової системи. Численні конституційні закони, що визначають ієрархічну структуру судової системи, достатньо консервативні. Так, федеральна судова система США в основному не зазнала істотних змін від часів ухвалення в 1789 р. Закону про судовий устрій. Понад 100 років (аж до 70-х років ХХ ст.) не змінювалася судова система Великобританії. При відновленні демократичних принципів правосуддя у ФРН після закінчення Другої світової війни знову вступив у силу Закон про судовий устрій 1877 р. У Франції майже 150 років діяв Закон про судову організацію й управління юстицією, прийнятий ще при Наполеоні Бонапарті в 1810 р.

Поряд із судами загальної юрисдикції в багатьох країнах у рамках єдиної судової системи діє також мережа спеціалізованих судів, до яких

належать конституційні, сімейні, ювенальні (у справах неповнолітніх), податкові, екологічні й деякі інші суди, що дозволяє ретельніше провадити правове дослідження конкретних справ із залученням різних фахівців.

Правовий статус прокуратури повністю (або майже повністю) випав з поля зору конституцій країн Заходу, оскільки вона не є автономною системою, а входить складовою частиною в судову. Ланки прокуратури на чолі з прокурором при верховному суді держави включені в судові інстанції всіх рівнів. Лише в Іспанії прокуратура має певну автономію стосовно судової системи, що знайшло віддзеркалення в Конституції цієї країни. Прокуратуру більшості цих держав відрізняє відсутність у неї функції загального нагляду за законністю.

Організація судової системи безпосередньо залежить від типу державного устрою. Світовий досвід показує, що не існує єдиних шаблонів і рецептів. Усе визначається рівнем самостійності суб'єктів федерацій, розподілом компетенції між ними й центром, співвідношенням федерального права і правових норм цих суб'єктів.

Реформування судової системи України відповідно до європейських стандартів організації та здійснення правосуддя, інтеграція держави до світової спільноти вимагають поглибленого аналізу світових принципів побудови судових систем з метою обґрунтування доцільності сприйняття їх позитивного досвіду.

У навчальному посібнику зроблена спроба дати характеристику найтиповішим судовим системам країн світу з метою визначити позитивний досвід в організації функціонування судової влади та порівняти в міру можливості з практикою, що склалася в Україні.

Розділ 1

СУДОВА ВЛАДА

Перед тим як з'ясувати наявні в арсеналі судової влади форми, методи, процедури розв'язання соціально значущої справи, що має юридичні наслідки, звернімося до аналізу природи судової влади як інституту, передумови його виникнення і формування. Лише з'ясувавши природу судової влади та її місце в системі поділу влади, можна повніше зрозуміти її сутність і зміст.

Судова влада стала об'єктом самостійного наукового дослідження лише в рамках теорії поділу влади. Якщо феномен влади досліджується вже тисячоліття, то судова влада як самостійне соціальне явище звертає на себе увагу вчених близько трьохсот років.

Існує декілька підходів до тлумачення поняття «судова влада». Відповідно до *першого* судову владу визначають як сукупність судових установ, тобто як владу державного органу — суду. Такий підхід має назву організаційного, оскільки пов'язаний він з характеристикою судової системи, принципів її організації, правовим статусом суддів, місцем суду в системі інших державних органів.

Другий підхід зветься функціональним. За ним судова влада визначається як сукупність повноважень суду з відправлення правосуддя, тобто діяльність суду по розгляду й вирішенню у визначеній законом процесуальній формі справ, що мають юридичні наслідки.

Третій підхід (організаційно-функціональний) поєднує два перших і визначає судову владу як систему створених згідно з законом органів, наділених виключними повноваженнями по розгляду юридично значущих справ, що мають юридичні наслідки, із застосуванням спеціальної процедури.

Однак зазначені підходи до визначення поняття судової влади не враховують її владних проявів, державно-атрибутивної природи. Не дається також відповіді, чому судова влада є однією з гілок державної влади, які ознаки споріднюють її з законодавчою та виконавчою гілками державної влади, а які є притаманними лише владі судовій, характеризують її виключність і самостійність.

Спроби розкрити зміст терміна «влада» робилися ще мислителями далекого минулого. Спочатку (до з'ясування природи влади) панував синкретичний підхід, що об'єднував владу надприродних сил і людей, природні чинники і суспільну владу.

Середньовічні вчені на перший план ставили владу Бога, вважаючи її людський варіант лише похідним.

Влада як соціальне явище зацікавила письменників-утопістів та енциклопедистів напередодні буржуазних революцій у Західній Європі, коли постало питання про повалення влади феодалів і заміну її новою. У їхніх творах йшлося про владу народу, що знайшло своє втілення в прийнятих згодом конституціях.

Зараз при всьому розмаїтті існуючих поглядів на владу багатьом представникам різних напрямків суспільної думки притаманна її характеристика як авторитету, якому властива можливість змусити підкорятися своїй волі інших людей. Кожна влада заснована на силі авторитету: чим повніше влада виражає інтереси суспільства, тим більший вона має авторитет, а відповідно підкорення їй стає більш добровільним та усвідомленим.

Отже, влада — категорія багатогранна, яку слід розглядати через концепцію управління, засобу нав'язувати свою волю, примусу, на решті, владовідносин. Поняття «судова влада» характеризується наявністю, як правило, не менше двох суб'єктів відносин, одним з яких є суд. Влада — це засіб функціонування суспільства, який залежить від характеру й рівня суспільного життя, сутність якого полягає у відносинах підкорення волі окремих осіб та об'єднань керівній у цьому суспільстві волі. Розуміння сутності й ролі судової влади в державі буде змінюватись відповідно до певного історичного етапу розвитку суспільства, залежатиме від того, яке місце відведено в ньому суду як органу судової влади.

Як бачимо, судовій владі притаманні певні *загальні ознаки*, характерні для влади взагалі. Їх аналіз дозволяє з'ясувати, у чому полягає та виявляє себе владний характер діяльності й повноважень суду. Хоча кожна ознака, властива владі взагалі, стосовно судової влади, безумов-

но, набуває певної специфіки. Крім того, вона містить ознаки, що розкривають її специфіку, унікальну природу, виключне місце в системі державної влади, — *специфічні ознаки*. Усі ці ознаки в сукупності, доповнюючи одна одну, дозволяють визначити поняття судової влади з урахуванням її владної сутності.

До загальних ознак судової влади належать:

1. *Соціальний характер влади.* Влада завжди притаманна людській спільноті. Без неї соціум існувати не може. Судова влада належить до сфери соціальних відносин. Вона не поширюється безпосередньо на тваринний світ, на природні явища. Але якщо останні становлять собою елемент соціальних відносин (наприклад, щодо їх використання, права власності на них тощо), то судова влада може поширюватися і на них. Але її дія може бути лише опосередкована через соціальні відносини, тобто через взаємовідносини людей або поведінку окремого індивіда.

Потреба суспільства в особливій сфері розв'язання юридичних справ визначається в першу чергу неминучістю й систематичністю виникнення в ньому низки конкретних ситуацій, здебільшого конфліктного характеру, що потребують постійного вирішення на підставі встановлених державою правил шляхом підведення конкретних обставин під найбільш типові можливості врегулювання поведінки людей.

Обов'язковий характер актів судової влади, забезпеченість їх засобами примусового виконання свідчать про те, що суд у взаємовідносинах із суб'єктами судочинства є саме органом влади, який, будучи інститутом із владними повноваженнями, впливає на їх поведінку.

2. *Структура владовідносин.* Природа судової влади характеризується через соціальні відносини, які мають певну структуру: суб'єкт, об'єкт і зміст відносин між ними. Кожен із цих елементів має свою специфіку, яка відбиває місце суду в суспільстві. Стосовно першого елемента можна виділити два види суб'єктів-учасників відповідних владовідносин. По-перше, це суб'єкт — носій влади, який може бути одноособовим (суддя) або колегіальним (колегія суддів, народні засідателі, присяжні). По-друге, суб'єктом є та особа (декілька осіб), щодо якої (яких) здійснюється владний примус носієм влади (суб'єкт-адресат). Це громадяни, іноземці, особи без громадянства та ін., які з різних підстав стають учасниками судового розгляду справи, набуваючи певного процесуального статусу на цей період (як з власної ініціативи, подаючи звернення до суду, так і вимушено, наприклад, у разі вчинення особою злочину й необхідності притягнення її до відповідальності).

Судовій владі властивий особливий об'єкт, тобто те, з приводу чого виникають відносини: суд — учасники судового процесу. Необхідність розв'язання юридично значущої справи виникає, коли існує певна невизначеність у суспільних відносинах або має місце порушення норми права і відновити первісний стан неможливо без винесення владного припису судом. Об'єкт судової влади становлять правові питання, що стають предметом судового розгляду.

Суд, будучи владним суб'єктом, має певні зобов'язання перед учасниками процесу: прийняти у провадження справу або скаргу, вчасно призначити і провести судові засідання, забезпечити сторонам рівність у дослідженні обставин справи тощо. Кожна зі сторін, будучи підвладною суду, одночасно має право вимагати від нього певних дій і рішень, а суд відповідно до закону зобов'язаний виконати їх вимоги. У визначених законом випадках підвладні суду сторони мають право відмовитись від застосування судової влади або прийняти владне рішення, обов'язкове для суду (відмова від позову, примирення потерпілого й обвинуваченого у справах приватного обвинувачення та ін.). Особливістю судової влади є наявність у ній одночасно як незалежності судді від підлеглих йому учасників судового розгляду, так і необхідності враховувати їх процесуальні позиції, права й вимоги. Це свідчить про специфічний зміст владовідносин, що складаються в процесі реалізації судової влади, їх владно-арбітральний характер, який поєднує елементи імперативності й диспозитивності.

3. *Цілеспрямованість влади.* Владовідносини виникають лише тоді, коли необхідний певний цілеспрямований вплив владного суб'єкта на підлеглий об'єкт, щоб досягти зміни його поведінки. Ця ознака повною мірою характерна для судової влади, оскільки передбачає усвідомлення владовідносин всіма їх учасниками. Не випадково у сфері судової влади важливе правове значення мають такі поняття, як «дієздатність» і «осудність», які свідчать про здатність особи усвідомлювати, розуміти свої дії, осмислено й цілеспрямовано будувати свою поведінку. Судова влада має своїм призначенням виключно розв'язання правових конфліктів і сприяння поновленню порушеного права незалежно від того, чиє право порушено і хто вчинив порушення, а також сприяння суб'єктам права в реалізації їх прав.

4. *Вольовий характер влади.* Стосовно влади судової ця ознака виражається у прийнятті судового рішення щодо порушеного й розглянутого в судовому засіданні питання. Якщо вольовий акт не отримав матеріального визначення у формі акта судової влади, то судова влада

себе ще не визначила, навіть якщо суддя вже знає, як слід вирішити те чи інше питання.

5. *Регульовальне й організаційне призначення влади.* Владовідносини виникають у суспільстві, коли воно потребує узгодження волевиявлень і намірів окремих його членів. За допомогою судової влади усувається локальна соціальна напруга й відновлюються спокій і правопорядок у суспільстві.

Застосовуючи правові норми до конкретних життєвих ситуацій, судова влада впливає на суспільні відносини також шляхом уточнення й конкретизації правових норм. Судове тлумачення, оцінка конституційності окремих правових положень, право Конституційного Суду тлумачити Основний Закон країни дозволяють судовій владі доповнювати той організаційний вплив на суспільні відносини, який здійснює законодавча влада.

6. *Примусовий характер влади.* Ця ознака є природною, оскільки влада завжди пов'язана з примусом одним суб'єктом іншого до вчинення (або припинення) певної дії (бездіяльності). Судова влада як ніяка інша поєднана з примусом, без якого існувати не може. Але примус, характерний для судової влади, є доволі специфічним. З одного боку, функціонує у правовій сфері, вона вправі застосовувати примус — від владного посвідчення юридичного факту або порушеного права до застосування до злочинця покарання у вигляді позбавлення волі. З другого боку, судова влада своїми власними силами не в змозі реалізувати жодного заходу примусу, які вона визначила у своїх владних (судових) актах. Для цього необхідні державні ресурси, дії виконавчої влади. Тому судова влада може ефективно функціонувати не як абсолютно незалежний інститут, а лише у взаємодії з іншими гілками влади в межах системи стримувань і противаг.

На відміну від законодавчої й виконавчої гілок влади примус, який застосовує судова влада, має не загальний, а завжди конкретний і персоналізований характер. Визначаючи вид, характер, розмір примусу, суд у своєму рішенні зобов'язаний вказати його точно й конкретно. Він визначає всі персональні дані правопорушника, і крім нього ніхто не може бути притягнутий до відповідальності. Але суд повинен зіставляти примус, який призначається, з характеристиками й індивідуальними особливостями суб'єкта, щодо якого він застосовується.

Крім загальних ознак, притаманних будь-якій владі, судова влада характеризується й певними ознаками, які належать лише їй і виражають її власну специфіку.

До специфічних ознак судової влади належать:

1. *Об'єктивність.* Ще в давні часи людство усвідомлювало, що судова влада повинна бути об'єктивною. У первіснообщинних актах посередництва посередником у розв'язанні суперечок обиралася людина, яка не належала до роду сторін і була здатна неупереджено вирішити конфлікт. У найстаріших правових актах, що дійшли до нас, уже містилися вимоги щодо справедливості, сумлінності суддів, їх незаінтересованості у справі, необхідності пошуку й використання достовірних доказів для прийняття правильного рішення. Твердження, що ніхто не може бути суддею у власній справі, ні в кого не викликає сумніву. Закон передбачає право сторони висловити недовіру судді, мотивуючи його заінтересованістю у справі, а також низку обставин, які виключають участь судді у справі саме внаслідок його можливої упередженості (правила відводу суддів передбачені процесуальним законом).

Соціальна роль судової влади полягає у вирішенні юридично значущих справ, що мають правові наслідки. Право є об'єктивним критерієм правомірності дій судової влади, оскільки воно зосереджує систему цінностей, підвладних сфері реалізації судової влади. Застосовуючи право, вирішуючи конфлікт на підставі норми права, судова влада об'єктивно реалізує суспільну думку підвладних. Саме тому рішення суду повинні мати соціальне підґрунтя в праві. Приймаючи рішення, судді обов'язково аргументують його, посилаючись на правову норму.

Будь-яке процесуальне рішення, винесене суддею одноособово або колегією суддів, сприймається об'єктивно. Воля судді (суддів), викладена в ухвалі, постанові, рішенні, вироку, трансформується у волю судової влади, яка знайшла своє матеріальне закріплення в акті судової влади, винесеному від імені України.

2. *Легітимність.* Ця ознака свідчить про ступінь довіри суспільства судовій владі, його згоду на неї, готовність до виконання її рішень. Легітимність дуже тісно пов'язана із законністю, а законність є обов'язковою умовою легітимності. Але легітимність передбачає не лише відповідність судової влади вимогам закону, а й неформальне, процесуально не визначене ставлення суспільства до судової влади та її рішень. Формуванню її легітимності сприяє не лише законність і справедливість дій та рішень суду, а й уміння суддів, зокрема головуючого в судовому процесі, правильно побудувати відносини з учасниками процесу та іншими особами, присутніми в залі судового засідання.

Громадяни, державні органи й посадові особи, юридичні особи, держава в особі законодавчої й виконавчої влади повинні довіряти судовій владі, визнавати її як легітимну. Держава має чітко окреслити предметну сферу судової влади, визнавати виключність її повноважень у цій царині. Різні суб'єкти правовідносин повинні зважати на її компетентність, самостійність і погоджуватися на використання нею всіх необхідних повноважень для вирішення конфлікту, підкорюватися велінням судової влади щодо добровільного та свідомого виконання її актів.

До чинників, що впливають на рівень легітимності судової влади, належать: а) незалежність і безсторонність суду при розв'язанні юридичних справ; б) об'єктивність процесу пізнання, правильність його результату; в) справедливість у матеріально-правовому (відповідність діяння і покарання за нього) і процесуально-правовому (надання сторонам рівних можливостей для відстоювання своїх інтересів) аспектах; г) законність (відповідність дій і рішень суду правовим нормам).

3. *Нормативність.* Соціальна сфера, у якій функціонує судова влада, і процес реалізації нею своїх владних повноважень, їх зміст і форма здійснення закріплені в нормах матеріального і процесуального права. Судова влада шляхом передбачених законом процедур сприяє поновленню порушеного права суб'єкта, тим самим захищає суб'єктивне право. Вона діє лише у сфері права. Розглядаючи юридичну справу, суд застосовує загальну правову норму до конкретної життєвої ситуації, тобто здійснює правозастосування.

Судова влада здійснюється лише у процесуальній формі, визначає зміст і порядок реалізації цієї влади. Порушення встановленої законом процедури є передумовою визнання такої діяльності суду неправомірною. Нормативне закріплення судової процедури гарантує не лише правомірність дій суду, а й можливість їх наступної перевірки, своєчасного виявлення й усунення судових помилок.

4. *Особлива предметна сфера.* Предметна сфера функціонування судової влади має виключний характер. Судову владу залучають до дії лише в умовах розгляду юридичної справи, тобто за умов, якщо: а) хоча б два суб'єкти перебувають у стані суперечки; б) спір виник щодо відносин, які регулюються правом. Сторони звертаються до суду з проханням виступити безстороннім арбітром у розв'язанні їх справи. Будь-який конфлікт, що має правову природу, може стати предметом розгляду судової влади. Деякі правові конфлікти вирішуються в адміністративному, дисциплінарному або іншому порядку поза цариною дії суду.

Можна вирізнити три групи правових конфліктів, які належать до юрисдикції суду. Це конфлікти:

а) матеріально-правові, вирішення яких згідно із законом є виключною компетенцією суду (наприклад, визнання особи винною у вчиненні злочину; застосування до особи заходів, що обмежують її конституційні права та свободи; застосування до особи заходів примусового лікування тощо);

б) процесуальні, що виникають під час судового розгляду справи (наприклад, апеляційне або касаційне оскарження судового рішення, відвід судді за мотивом його заінтересованості у справі та ін.);

в) процесуально-правові, що не мають передбаченого в законі шляху вирішення (наприклад, у випадку конфлікту закону і міжнародного договору, принципів цивільного, господарського чи адміністративного судочинства тощо). За наявності прогалин у законодавстві особливого значення набуває суддівська правосвідомість і нормотворчість.

Усі конфлікти, що належать до юрисдикції судової влади, мають конкретний, індивідуалізований характер. Завжди відомі сторони конфлікту, час, місце й обставини його виникнення, оскільки це є необхідною передумовою звернення до суду.

5. Ситуативний характер. Судова влада функціонує лише за умови звернення до неї суб'єктів права. За своєю ініціативою суд не розпочинає розгляд юридичних справ, тобто судова влада «пробуджується» актом звернення до суду і функціонує на час розгляду справи. Реалізація судової влади лише в умовах конкретної юридичної справи і лише за умови звернення до неї заінтересованих сторін є ознаками, які підкреслюють ситуативний характер судової влади, її відмінність від законодавчої і виконавчої гілок влади, предметна сфера яких поширюється на більш загальне коло правовідносин.

Таким чином, якщо діяльність суду характеризується як владна, то слід визнати, що особливості такого соціального феномену, як влада, повинні мати в ній своє адекватне відбиття. Розкриваючи поняття «судова влада», слід враховувати такі положення:

— за своїми властивостями судова влада є державною з усіма належними владі атрибутами й чітко визначеною компетенцією;

— судова влада є одним із продуктів застосування принципу поділу державної влади з ознаками незалежності й самостійності, що впливають із цього принципу;

— судова влада повинна мати такі механізми забезпечення її функціонування, які гарантували б її самостійність;

— судова влада здійснюється в певних організаційних і процесуальних формах, установлених у законі;

— судова влада має універсальний і виключний характер;

— вона здійснюється на професійній основі.

Отже, основу судової влади, безумовно, становить сукупність судових органів, наділених різною компетенцією. Головним їх призначенням є вирішення юридично значущих справ, що мають правові наслідки. Судовій владі відводиться особлива роль арбітра у спорах про право. Суб'єктом, який здійснює судову владу, виступає не будь-який державний орган, а лише суд з притаманними тільки йому можливостями впливу на поведінку людей і соціальні процеси.

Судова влада — це специфічна гілка єдиної державної влади, яка має власну виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ, що мають правові наслідки, і реалізується виключно конституційними органами (судами) у межах закону та спеціальних (судових) процедур.

Розділ 2

СУДОВА СИСТЕМА, ЇЇ ЕЛЕМЕНТИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА. КЛАСИФІКАЦІЯ СУДОВИХ СИСТЕМ

Суд як спосіб вирішення конфліктів існував майже з самого початку усвідомлення людиною себе як соціальної істоти. Утворення *судових систем* стало можливим лише після формування держав з міцною центральною владою, яка була здатна забезпечити контроль за організацією судів як інструменту державної влади, здійснення ними правосуддя та виконання їх рішень на всій території держави.

Як унікальна історія розвитку і становлення кожної держави, так унікальна і історія становлення і розвитку її судової системи як складової механізму організації державної влади. Форма правління і характер державного устрою є визначальними чинниками організації судових систем, але не вичерпуються ними. Значну роль у формуванні сучасних судових систем відігравали і відіграють й інші чинники — як внутрішні, так і зовнішні. До внутрішніх слід віднести традиції, звичаї, менталітет народу, рівень побутової, професійної, політичної правосвідомості, що охоплюється поняттям правової культури суспільства. До зовнішніх — ступінь інтеграційного включення держави в європейську і світову спільноту, визнання і впровадження на внутрішньому державному рівні демократичних принципів і стандартів організації судової влади, які забезпечують реалізацію принципу верховенства права.

Одним з перших міжнародних актів, де були закріплені принципи правосуддя, стала Загальна декларація прав людини, прийнята Організа-

цією Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р. У цьому акті (статті 7, 8, 10, 11) проголошені універсальні для усіх держав світу принципи правосуддя.

Ці принципи були розвинуті і доповнені положеннями Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. (статті 6, 9, 10 та ін.).

У вказаних міжнародних актах стандарти правосуддя розглядаються поряд з іншими проблемами, що вимагають міжнародно-правового регулювання. Тому, виходячи зі значущості побудови в кожній державі ефективної і гуманної судової системи, міжнародна спільнота прийняла низку актів, спеціально присвячених організації і функціонуванню судової влади. До них належать «Основні принципи незалежності судових органів», прийняті VII Конгресом ООН з попередження злочинності і поведження з правопорушниками (Мілан, 1985 р.), які були схвалені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 р. Ці принципи у свою чергу теж були конкретизовані і доповнені іншим спеціалізованим міжнародно-правовим актом — «Процедурами ефективного здійснення основних принципів незалежності судових органів», прийнятими Економічною та Соціальною Радою ООН (ЕКОСОП) 24 травня 1989 р.

Значна увага становленню системи правосуддя приділена і на регіональному рівні. Зокрема, для європейських держав, що входять до Ради Європи, таким актом є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята у Римі 4 листопада 1950 р., та Протоколи до неї, у тому числі Протокол № 7, а також рішення Європейського суду з прав людини, наділеного правом тлумачення положень Конвенції і Протоколів до неї. Важливе значення на європейському континенті має такий регіональний акт, як Рекомендація № R(94)12 Кабінету міністрів Ради Європи державам-членам щодо незалежності, дієвості та ролі суддів, прийнята 13 жовтня 1994 р.

Сформульовані міжнародною і європейською спільнотою міжнародні принципи організації і функціонування судової влади можна систематизувати по двох блоках (сферах):

- встановлення принципів організації і діяльності судової влади у державі як органу її влади;
- встановлення принципів судочинства, що визначають правила і процедури, за якими розглядаються конкретні справи в органах судової влади.

У першому блоці принципів також можна виокремити ще два напрямки: напрямок, пов'язаний з регламентацією статусу судді, та напрямок, пов'язаний з організацією судової системи.

Щодо організації судової системи, то міжнародні принципи вимагають:

– забезпечення кожному, хто намагається в судовому порядку захистити свої права і інтереси, реалізацію цього права шляхом утворення розвинутої мережі судів, наближених до населення і наділених повноваженнями розгляду справи у повному обсязі по суті;

– забезпечення розгляду справи незалежним, неупередженим судом, створеним відповідно до закону, у фаховості якого впевнена особа, що звертається до суду за захистом своїх прав і інтересів;

– реалізації права особи на оскарження рішень та перегляд справи вищим судом (у випадках, передбачених внутрішнім законодавством) шляхом утворення мережі судів, наділених повноваженнями перегляду справ в апеляційному або касаційному порядку;

– відповідного процесуального порядку розгляду і вирішення спору, що визначається особливістю його предмета.

Як видно, принципи не визначають і не деталізують схему побудови судової системи, але орієнтують держави на те, щоб в основу судових систем, при всій можливій їх різноманітності, були покладені вказані принципи.

Власне судова система сучасних держав будується на основі таких принципів, як територіальність, спеціалізація, інстанційність.

Принцип територіальності у побудові судової системи за своїм значенням є демократичним досягненням суспільного розвитку людства, оскільки прийшов на зміну становому принципу побудови судів, коли для кожного соціального стану існувала своя судова система. Принцип територіальності вимагає чіткого визначення місця розташування суду і території, на яку поширюється його юрисдикція. Цей принцип забезпечує територіальне розмежування компетенції однорідних судів, тобто визначає межі судового округу. Найбільшого значення принцип територіальності набуває при визначенні мережі судів першого (вихідного) рівня, оскільки вона має бути розгалуженою, щоб забезпечити кожній особі реальну можливість дістатися судової установи для вирішення своєї справи по суті.

Принцип територіальності у побудові судової системи не тягне за собою автоматичної прив'язки судового округу до території певної адміністративно-територіальної одиниці, які утворюються в державах. Унікальність розвитку кожної держави, інші соціально-економічні чинники вплинули на те, що у державах існують різні варіанти співвідношення судового і адміністративно-територіального округів: або

судовий округ охоплює декілька адміністративно-територіальних одиниць, або в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці існує декілька судових округів, або у судовий округ входять частини території декількох адміністративно-територіальних одиниць. При будь-якому варіанті реалізації принципу територіальності слід розуміти, що він є одним з шляхів реалізації права на свій законний суд, якому підсудні всі справи, юридичний спір по яких виник на території певного судового округу.

Принцип спеціалізації у побудові судової системи є одним з факторів забезпечення права на правосуддя, оскільки ця вимога пов'язана з необхідністю розгляду справи компетентним судом. Поняття «компетентний суд» має дві складові. По-перше, це суд, який уповноважений здійснити правосуддя, тобто вирішити всі потрібні питання по справі у необхідному за законом обсягу (по суті, у порядку апеляційного або касаційного провадження тощо).

По-друге, це суд, у фаховості якого впевнена особа, яка до нього звертається. Постійно зростаюча розгалуженість і поглибленість сучасної системи права, неухильне збільшення обсягу і різноманітності відносин, що потребують правового врегулювання, покладають на державу обов'язок рахуватися з дією вказаного чинника впливу на організацію і функціонування судових систем. Це реалізується шляхом впровадження у дію принципу спеціалізації. Одним з головних критеріїв спеціалізації є предмет спірних правовідносин (адміністративні, трудові, соціальні, фінансові) і властива йому відповідна процесуальна процедура. Поряд з ним існують й інші критерії: вік (справи щодо неповнолітніх), визначена сфера певних правовідносин (сімейні справи), рід діяльності (справи щодо військовослужбовців) тощо.

Організаційно принцип спеціалізації реалізується шляхом як «внутрішньої», так і «зовнішньої» спеціалізації. «Внутрішня» означає спеціалізацію в межах суду загальної юрисдикції одного або декількох суддів на розгляді певної категорії справ (сімейних, щодо неповнолітніх, адміністративних, трудових тощо). «Зовнішня» спеціалізація означає утворення окремого суду (судів), які наділені повноваженнями здійснювати правосуддя лише за певною, чітко визначеною категорією справ. Варіантів «зовнішньої» спеціалізації багато, і вони є достатньо різноманітними: від утворення спеціалізованого суду лише на рівні нижчої ланки судової системи з переглядом справ в апеляційному порядку апеляційними судами загальної юрисдикції до утворення окремих гілок спеціалізованих судів зі своїми апеляційними та вищими

судами, які функціонують окремо від системи судів загальної юрисдикції.

Так, організація юрисдикції щодо неповнолітніх у різних державах є різною.

У Німеччині суди у справах неповнолітніх входять до системи загальних судів як самостійні підрозділи. Окрім того, як такий суд можуть функціонувати спеціалізовані склади дільничного суду (суддя і два шефени у справах неповнолітніх або суддя у справах неповнолітніх). У судах земель утворені палати у справах неповнолітніх у складі трьох суддів і двох шефенів.

В Італії трибунали у справах неповнолітніх організаційно є самостійними. Вони утворені у кожному з 23 апеляційних округів. Кожен трибунал діє у складі двох суддів та двох експертів (чоловіка та жінки). Але скарги на постановлення трибуналу розглядаються в одній з палат апеляційного суду загальної юрисдикції за участю двох таких же експертів, тобто суди у справах неповнолітніх перебувають в інстанційному зв'язку з судами загальної юрисдикції.

В Іспанії суди у справах неповнолітніх самостійні відносно загальної судової системи. Вони є у кожній з п'ятдесяти провінцій. Справи в них розглядаються як одноособово, так і комісією суддів. Очолює систему цих судів Вища рада захисту неповнолітніх у Мадриді, вона розглядає апеляційні скарги на рішення судів у справах неповнолітніх провінцій у складі семи професійних суддів.

Конкретні форми реалізації принципу спеціалізації є унікальними для кожної держави, тому що є результатом її історичного розвитку, традицій, рівня розвинутої правової системи і соціально-економічного стану суспільства. У європейських державах, які нещодавно увійшли до Ради Європи або у Європейський Союз, теж стояло завдання реалізації принципу спеціалізації у побудові судової системи. Розуміючи важливість відповідності судових систем міжнародним стандартам, більшість з них виходила з того, що «зовнішня» спеціалізація є більше результатом політичної доцільності і економічної спроможності створити і утримувати ще одну гілку судової системи, а «внутрішня» спеціалізація є об'єктивною необхідністю, що без надмірних витрат (фінансових, організаційних, кадрових, ресурсних) здатна забезпечити реалізацію права людини на правосуддя, що здійснюється компетентним, фаховим судом. Отже, існування окремих гілок спеціалізованих судів у своїй більшості є результатом історичного розвитку конкретних держав, а спеціалізація суддів у межах суду загальної юрисдикції

є поширеним способом реалізації міжнародних вимог у сучасних умовах.

Принцип інстанційності має суттєве значення у побудові судової системи. Види, сутність, кількість судових інстанцій є відбиттям усього історичного шляху існування суду в кожній державі з її традиціями, досвідом, надбанням. У середньовіччі при існуванні суцільно письмового судочинства та ревізійного порядку перегляду судових справ справа в силу закону просувалася з одного суду до іншого, перевірялася і вирішувалася знову у повному обсязі, що вимагало значних витрат часу без впевненості в остаточному вирішенні справи черговою судовою установою.

Судові інстанції з'явилися лише тоді, коли:

- а) учасники процесу набули права на скаргу, і ця скарга стала спонукою руху справи по вертикалі судових установ;
- б) обсяг повноважень судів по розгляду і перегляду однієї і тієї самої справи почав відрізнятися, і ця відмінність чітко визначена законом.

У сучасний період розвитку судових систем перегляд здійснюється на вимогу зацікавлених сторін, а за своїм змістом поділяється на: а) перегляд вирішення окремих питань, які зустрічаються у справі в ході її вирішення; б) перегляд рішення за суттю; в) перегляд з підстав неправильного застосування норм матеріального права чи суттєвого порушення норм процесуального права.

Судом першої інстанції є суд, який уповноважений первісно розглянути і вирішити у межах своєї предметної юрисдикції (кримінальної, цивільної, адміністративної тощо) відповідну справу. Суди першої інстанції розглядають справу по суті, встановлюючи обґрунтованість, необґрунтованість чи часткову обґрунтованість позову (спір про право цивільне чи про захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах), або винність чи невинність особи (при обвинуваченні її у вчиненні злочину). При розгляді справи по суті до суду викликаються позивач, відповідач, обвинувачений (підсудний), потерпілий, свідки, щоб завдяки їхнім свідченням, а також документам, речовим доказам були отримані фактичні дані, на підставі яких встановлювалися б обставини, що мають значення для вирішення справи. Вирішення справи по суті завершується відповідним актом правосуддя: вироком, рішенням, постановою.

Суд апеляційної інстанції – це суд, який розглядає апеляції на рішення судів першої інстанції, що не набрали законної сили, з вирішен-

ням питання про законність і обґрунтованість оскаржуваних рішень. Отже, метою звернення до апеляції є перерішення, тобто повторний розгляд справи у цілому або в частині.

Існують два види апеляції: повна і неповна.

Неповна апеляція означає перегляд рішень судів першої інстанції на підставі лише тих фактичних даних, що були встановлені з матеріалів, наданих учасниками процесу в суді першої інстанції, без права надання нових матеріалів до суду апеляційної інстанції. Тому, якщо наявних у справі матеріалів суду апеляційної інстанції недостатньо для вирішення питання щодо законності і обґрунтованості рішення суду першої інстанції, він повертає справу для нового розгляду у суді першої інстанції.

При *повній апеляції* особи, що беруть участь у справі, можуть надавати в апеляційних судах поряд з раніше дослідженими й нові матеріали. Тому при повній апеляції, на відміну від неповної, суд при розгляді скарги не вправі повернути справу для нового розгляду в суд першої інстанції, а повинен сам винести нове рішення. Таким чином, при повній апеляції суд апеляційної інстанції здійснює перевірку правильності розгляду і вирішення судом першої інстанції справи, а при неповній – перевірку рішення (вироку).

В апеляційній інстанції суд може перевіряти справу або у *повному обсязі*, не обмежуючись вимогами скарги, або лише *в обсязі вимог*, вказаних в апеляції. При створенні інститутів перегляду судових рішень західноєвропейські держави виходили з принципу *tantum devolutum quantum appellatum*: скільки скарги – стільки й рішення. Відбиттям цього принципу стали відповідні правила у законодавстві цих країн, згідно з якими *апеляційний суд перевіряє правильність рішення першої інстанції відносно особи, що подала скаргу, і лише відносно тієї частини рішення суду першої інстанції, що нею оскаржена*.

Однак не у всіх державах споріднений інститут має назву «апеляція» чи «апеляційний перегляд». Так, у ФРН для оскарження рішення суду закон передбачає дві можливості: або апеляційне, або ревізійне провадження. Різниця між цими двома способами оскарження полягає в тому, що в апеляційному провадженні перевіряється як правильність застосування закону, так і достовірність встановлення фактичних обставин. При ревізійному порядку фактичні обставини вважаються встановленими і не підлягають перевірці, а оцінюється лише дотримання процесуального закону і правильність застосування матеріального закону. Апеляційне рішення тому може бути оскаржене і перевірене в ревізійному порядку.

Поряд з переглядом справ, рішення з яких не набули законної сили, у сучасних державах існує також процедура перегляду справ, рішення з яких набули законної сили. У різних державах цей спосіб має різну назву: касаційний, апеляційний.

Так, держави, у яких панує англо-американська правова система (Великобританія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.) не знають поняття «касація» і в них відсутні суди, що мають назву «касаційна інстанція». Будь-який вид перегляду в них охоплюється поняттям «апеляційний», незалежно від того, уповноважений цей суд на розгляд скарг лише з питань права чи і права, і факту.

У державах, які були під безпосереднім впливом французької системи права або запозичили чи приєдналися до цієї системи (Австрія, Італія, Іспанія, Польща, Латвія, Литва, Естонія), спосіб перегляду справ, рішення з яких набули законної сили, отримав назву «касація». Звідси й суд має відповідну назву касаційного суду чи суду касаційної інстанції. За загальним правилом, касаційний порядок перегляду здійснюється відносно законності судового рішення. Перевірка обґрунтованості судового рішення (оцінка відповідності висновків суду встановленим у справі обставинам) відбувається при апеляційному перегляді. Таким чином, касаційний суд справу не розглядає, тобто не вирішує спір між сторонами, а оцінює постановлене судові рішення з позицій розуміння судом істинного змісту закону і правильності застосування його на практиці. Саме вказане повноваження, яке націлене на забезпечення однакового розуміння, тлумачення та застосування законів, мало своїм наслідком те, що таке повноваження може здійснювати лише той суд, який очолює судову систему.

Отже, під *судовою інстанцією* розуміється судовий орган у цілому або його структурний підрозділ, що виконує певну процесуальну функцію при здійсненні правосуддя. Судові інстанції відрізняються колом процесуальних повноважень по розгляді справи і прийняттю судових рішень. Кожна наступна інстанція є вищестоящим судом відносно судової інстанції, що раніше постановила рішення по справі. Суд апеляційної інстанції є вищим відносно суду першої інстанції. Суд касаційної інстанції є вищим відносно суду апеляційної інстанції.

Одна й та ж скарга і відповідно справа не може послідовно проходити обидві інстанції в одному й тому ж суді. Це порушило б міжнародно-правові вимоги, підтверджені багатьма рішеннями Європейського суду з прав людини щодо забезпечення здійснення правосуддя безстороннім, неупередженим судом.

Але з вказаного правила є виняток. Передумовою такого винятку є те, що іноді судова установа певної ланки наділяється декількома інстанційними повноваженнями. Наприклад, апеляційні суди можуть бути наділені повноваженнями по розгляду справ як суди другої (апеляційної) інстанції, а у випадках, передбачених законом, і як суди першої інстанції. Вищим щодо нього є зазвичай суд, що очолює судову систему і основним повноваженням якого зі здійснення правосуддя є касаційний перегляд. Щоб забезпечити учасникам процесу реалізацію їх права на апеляційне оскарження рішень суду першої інстанції, верховні суди наділяються повноваженнями суду апеляційної інстанції. Але у такому випадку чітко виокремлюються ті структурні підрозділи суду, які мають право розглядати справи лише в апеляційному порядку, і ті, які мають право розглядати справи у касаційному порядку. Прикладом організаційного вирішення проблеми забезпечення оскарження і перегляду справ може бути судова система Латвії, яку утворюють районні (міські) суди, окружні суди і Верховний Суд.

Районні (міські) суди розглядають цивільні, кримінальні справи і справи, що впливають з адміністративно-правових відносин. Ці суди є судами першої інстанції щодо справ, які входять до їх компетенції згідно з процесуальними законами.

Окружні суди розглядають справи як суди апеляційної інстанції щодо справ, розглянутих районними (міськими) судами у першій інстанції, та є судами першої інстанції щодо цивільних і кримінальних справ, що належать до їх компетенції згідно з процесуальними законами.

Верховний Суд здійснює в апеляційному порядку перегляд справ, розглянутих окружними судами по першій інстанції, і є касаційною інстанцією по усіх справах, розглянутих районними (міськими) і окружними судами. Для розгляду справ в апеляційному порядку у Верховному Суді утворені дві судові палати: Судова палата з цивільних справ і Судова палата з кримінальних справ.

Для здійснення повноважень касаційної інстанції утворюється Сенат Верховного Суду, куди входять Голова Верховного Суду і судді, які зветься сенаторами. У складі Сенату є три департаменти: з цивільних, кримінальних та адміністративних справ. Таким чином, персональний склад судових палат і Сенату не збігається, окрім того, Сенат очолює Голова Верховного Суду, що додатково забезпечує реалізацію принципу здійснення правосуддя незалежним, безстороннім судом.

Отже, такі загальновизначні вимоги, як необхідність забезпечення кожному, хто потребує цього, розгляд його справи в суді по суті (по

першій інстанції), реалізація його права (окрім випадків, встановлених законом) на апеляційне і касаційне оскарження рішень з одночасною заборонаю розгляду справи в одній судовій установі по двом інстанціям, стали найважливішими критеріями побудови сучасних судових систем, а звідси й визначення кількості їх рівнів (ланок).

Поняття «ланка» – суто судоустрійне, воно застосовується для відокремлення в окремій судовій системі судових установ, що за своїм статусом перебувають на одному рівні. Зміст поняття «ланка судової системи» визначається *колом повноважень, наданих тій чи іншій судовій установі, і обсягом обов'язків, які вона виконує*. Суди, які утворюють певну ланку судової системи, мають однакову предметну компетенцію, аналогічну структуру, ті ж самі функції і діють у межах територіальних одиниць, прирівняних одна до одної.

Поняття «ланка» судової системи добре розкривається на прикладі Бельгії – федеративної держави, яка поділена на дев'ять провінцій (адміністративно-територіальних одиниць).

Низова (перша) ланка бельгійської судової системи – мирові суди, у яких суддя одноособово розглядає справи щодо незначних злочинів, спори з цивільних і торговельних справ з незначною сумою позову, а також деякі спори немайнового характеру.

Основна (друга) ланка бельгійської судової системи – трибунали першої інстанції, військові трибунали, трибунали з трудових спорів і комерційні трибунали. Ці трибунали функціонують у кожному з 26 судових округів. У кожній провінції утворено по два-три судових округи.

Апеляційні суди (їх у країні п'ять, кожний на одну-дві провінції) розглядають скарги на постановлення трибуналів першої інстанції по цивільних і кримінальних справах, а також на рішення комерційного трибуналу. Діють ще п'ять апеляційних судів по трудових спорах, які розглядають скарги на рішення відповідних трибуналів. Всі ці апеляційні суди утворюють третю ланку судової системи.

Очолює всю цю систему Касаційний суд, який розглядає скарги на рішення нижчих судів, але лише з питань права, а не факту. Це четверта, вища ланка судової системи Бельгії.

Характерною рисою судової системи Бельгії є, по-перше, значна «зовнішня» спеціалізація на рівні судів першої інстанції другої ланки, але яка досить обмежена на рівні судів апеляційної інстанції (третьої ланки), де спеціалізованими є лише апеляційні суди з трудових спорів.

По-друге, у судовій системі Бельгії три судових інстанції (розгляд справи по суті, перегляд справ у порядку апеляційної та касаційної інстанції) розподілені між чотирма ланками судової системи.

По-третє, незважаючи на існування «зовнішньої» спеціалізації, судова система Бельгії характеризується такою ознакою, як моноцентризм¹.

Для визначення підсистеми судів, які входять до єдиної системи судів загальної юрисдикції або функціонують автономно, у літературі застосовують також поняття «гілка судової системи». На відміну від поняття «ланка», яке покликане бути елементом систематизації «по горизонталі» такого складного і різноманітного утворення, як судова система, поняття «гілка судової системи» застосовується для відокремлення певних підсистем, тобто «по вертикалі», констатуючи або певну їх автономність у межах однієї судової системи, або їх самостійність і рівність відносно інших судових підсистем, що утворені у державі. Наявність гілок у судовій системі залежить:

– від існування «зовнішньої» спеціалізації (система адміністративних, комерційних, соціальних, трудових, фінансових, земельних судів). Наприклад, в Італії, Іспанії утворені окремі підсистеми адміністративної або господарсько-адміністративної юрисдикції;

– від ступеня судового федералізму у державах з федеративним устроєм, наприклад, судова система штатів і федеральна судова система у США.

Суди у будь-якій державі утворюють судову систему, для якої характерні певні зв'язки і відносини між її окремими елементами (судами). Судова система не є механічною сукупністю судів, вони пов'язані між собою організаційними і функціональними зв'язками.

Організаційний зв'язок регулюється, зазвичай, конституційним, судоустрійним законодавством, а функціональний – процесуальним (цивільним, кримінальним, адміністративним тощо).

В організаційному аспекті суди між собою пов'язані як органи різних ланок судової системи. Зазвичай вони мають назву «перша», «друга», «третья», іноді «четверта» ланки судової системи. Вищою ланкою (в одних державах третьою, в інших – четвертою) завжди є Верховний Суд (за різними назвами) або загальної, або спеціальної юрисдикції.

Інстанція, як вже зазначалося, це поняття судочинне, ним визначаються вид провадження (характер судочинства), виходячи з цілей розгляду справи у конкретній інстанції.

¹ Моноцентризм означає, що суди загальної юрисдикції і суди спеціалізовані входять до системи, яка очолюється однією судовою установою, що є вищим судовим органом як для системи судів загальної юрисдикції, так і спеціалізованих судів. У державах, де гілка спеціалізованих судів має свій вищий суд, який ані організаційно, ані функціонально не взаємодіє з судом, що очолює систему судів загальної юрисдикції, панує принцип бі- або поліцентризму організації судової системи.

Поняття «ланка» та «інстанція» тісно пов'язані між собою, але їх не слід плутати.

Так, наприклад, у багатьох західноєвропейських державах судами першої інстанції є дві групи судів, юрисдикція яких залежить від характеру правопорушень, розміру санкції чи суми позову¹. Як правило, справи з незначною сумою позову чи санкцією за правопорушення розглядаються або мировими (Бельгія, Іспанія), або дільничними судами (Австрія, Бельгія), або трибуналами малої інстанції (Франція), або преторами (Італія). Більш небезпечні злочини чи позови на значну суму розглядаються по першій інстанції трибуналами першої інстанції (Бельгія, Італія), трибуналами великої інстанції (Франція), земельними (окружними) судами (Австрія).

Отже, всі перелічені суди є судами першої інстанції (причому мирові та дільничні є виключно судами першої інстанції, а трибунали та земельні – переважно судами першої інстанції). Однак вони належать до різних ланок судової системи: мирові та дільничні – до першої, а трибунали та земельні суди – до другої.

Таким чином, судові системи сучасних держав, як вже зазначалося, є такими ж унікальними, як унікальні держави, в яких судові системи функціонують. Між тим у кожній судовій системі є риси, які дозволяють типізувати її за певними ознаками і відповідно класифікувати.

Для характеристики судової системи важливе значення має форма політико-територіального устрою держави: є вона федеральною чи унітарною.

В унітарній державі, яка складається з політико-адміністративних чи адміністративних одиниць, є, як правило, єдина система законодавства і єдина судова система.

Федеративна держава складається з суб'єктів федерації (конфедерації), які мають певну державну автономію і поряд з іншими атрибутами влади (власний уряд, парламент, конституція, законодавство) мають іноді і власну судову систему.

Судові системи сучасних унітарних держав мають багато спільних рис, оскільки в їх основу покладені загальні принципи. Особливості можуть полягати лише в тому, скільки ланок у судовій системі (тричотири), якими інстанційними повноваженнями наділені вищестоящі суди і яким є ступінь впливу спеціалізації на формування судової сис-

¹ Суди, юрисдикція яких обумовлена не колом певних правовідносин, не предметом, який зазвичай збігається з предметом юрисдикції вищестоящих судів, а лише характером правопорушення, розміром санкції за нього чи сумою позову, йменуються судами обмеженої юрисдикції.

теми. Так, наприклад, в Італії, унітарній державі з елементами федералізму, де з двадцяти областей п'ять мають спеціальний статус широкої автономії, коли кожна область через свої органи влади здійснює законодавчі, розпорядчі та інші функції, система судів загальної юрисдикції є єдиною. До неї входять:

- мирові судді (їх близько 10 тисяч і вони не є професіоналами), які мають дуже обмежену компетенцію: розглядати лише цивільні справи з незначною сумою позову;

- преторії (їх утворено близько тисячі), в яких працюють від одного до п'ятдесяти суддів, які одноособовим суддею (претором) розглядають справи про незначні кримінальні злочини, за які може бути призначено покарання до трьох років позбавлення волі. Вони також розглядають цивільні справи, сума позову по яких перевищує компетенцію мирових суддів, та скарги на рішення вказаних суддів;

- трибунали (їх налічується 160), які розглядають як суди першої інстанції кримінальні та цивільні справи, що перевищують компетенцію преторій, а як суди апеляційної інстанції – апеляційні скарги на постановлені преторами вироки і рішення;

- апеляційні суди, що утворені у 23 апеляційних округах, які розглядають апеляційні скарги на вироки та постановлені по першій інстанції рішення трибуналів;

- Вищий або зазвичай просто Касаційний суд, який з метою забезпечення «суворого додержання і однакового тлумачення законів, єдності національного права» розглядає як остання інстанція скарги з питань права на постанови судів з цивільних та кримінальних справ.

Отже, судова система Італії належить до унітарної судової системи. Їй властива трьохінстанційна процедура розгляду і перегляду справ, що здійснюється через п'ятиланкову систему щодо цивільних справ і чотириланкову систему щодо кримінальних справ.

Судові системи федеративних держав розрізняються за рівнем самостійності членів федерації, розподілу компетенції між ними і центром, співвідношенню федерального права і правових норм суб'єктів федерації.

Розрізняють дві базові моделі федералізму: дуалістичний федералізм і кооперативний федералізм.

Дуалістичний федералізм базується на ідеї рівноваги між федерацією й її суб'єктами, кожен з яких має свою компетенцію і не втручається у справи один одного. Така концепція лежить в основі організації державної влади США.

Концепція кооперативного федералізму ґрунтується на ідеї взаємного доповнення центру і суб'єктів федерації, їх взаємовигідного співробітництва. Її застосовують у деяких європейських державах, зокрема ФРН.

Дуалістична модель судової системи характерна, окрім США, ще і для Канади, Австралії, де існують дві паралельні, ієрархічно побудовані системи судів. Отже, у дуалістичних системах поряд з федеральною судовою системою у кожному суб'єкті федерації діє його власна судова система. На думку фахівців, оскільки судові системи суб'єктів федерації суттєво відрізняються, правомірно говорити про полісистемність судових систем дуалістичних федерацій. При цьому загальна кількість судових систем держави відповідає кількості суб'єктів федерації плюс один (федеральна судова система). За таким підходом у США налічується п'ятдесят плюс одна судова система, у Канаді – десять плюс одна, в Австралії – шість плюс одна.

На відміну від дуалістичної системи інтегрована модель (кооперативний федералізм) передбачає, що суди першої інстанції зосереджені на рівні суб'єктів федерації, а федеральні суди є судами апеляційної інстанції. При цьому відсутня система судів, що здійснюють правосуддя на основі федерального права. Прикладом такої моделі є судова система ФРН.

У федеративних державах європейського континенту існують і інші моделі. Так, судоустрій Швейцарії є прикладом децентралізованої моделі судової системи. Децентралізована форма федерації у Швейцарії обумовила й відповідну побудову судової системи. Проголошений Конституцією суверенітет кантонів призвів до того, що Швейцарія має 26 кантональних законів про судоустрій, цивільних процесуальних і кримінально-процесуальних кодексів. Причому судові системи відрізняються великою різноманітністю. Федеральний суд (взагалі їх два, один з них – з питань соціального страхування) діє як суд першої інстанції з міжкантональних або федеральних спорів, кримінальних справ щодо державної зради, посадових осіб федерального рівня та є судом вищої касаційної інстанції з цивільних, кримінальних та адміністративних справ щодо рішень вищих судових інстанцій кантонів.

Судові системи таких федеративних держав, як Австрія і Бельгія, є моделями унітарних судових систем в умовах федеративних держав. У таких державах питання судоустрою, судочинства, цивільного, кримінального права регулюються виключно федеральною владою і федеральним законодавством. Тобто в цих державах відсутній поділ за-

конодавства на федеральне і суб'єктів федерації, немає самостійної системи федеральних судів, а федеральні суди є судами вищої інстанції, правомочними розглядати касаційні скарги на рішення нижчестоящих судів.

Таким чином, європейський досвід організації судової влади у федеративних державах представлений різними моделями судової системи: від децентралізованої (Швейцарія) до централізованої (ФРН) і унітарної (Австрія, Бельгія).

Для децентралізованої моделі характерно:

- а) регулювання судоустрою і судочинства суб'єктами федерації;
- б) асиметрія системи і структури судових органів;
- в) федеральні суди діють лише на найвищому рівні з чітко визначеною компетенцією.

Для централізованої моделі характерно:

- а) значна (визначальна) роль федерації в законодавчому регулюванні судоустрою, процесуального та матеріального законодавства;
- б) суди суб'єктів федерації утворюються лише на рівні першої чи першої і другої ланки з повноваженнями судів першої або ще й апеляційної інстанції;
- в) ієрархія судової системи суворо централізована, при цьому федеральні суди виконують функції вищих судових інстанцій.

Для унітарної моделі є характерними:

- а) повна вертикальна централізація судової системи;
- б) відсутність поділу законодавства на федеральне та суб'єктів федерації.

Розділ 3

СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Судова система України складається з двох гілок — судів загальної юрисдикції та суду конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України).

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Згідно з Конституцією України до повноважень КСУ належать:

- 1) вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність):
 - законів та інших правових актів Верховної Ради України;
 - актів Президента України;
 - актів Кабінету Міністрів України;
 - правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 2) надання висновку:
 - про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;
 - про відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України;
 - про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;
- 3) перевірка справи про усунення Президента України з посади у порядку імпічменту і надання висновку щодо додержання конституційної процедури її розслідування і розгляду;

4) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають (у рівній кількості) по шість суддів Конституційного Суду України. Акти Президента України про призначення суддів Конституційного Суду України скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання. Строк повноважень суддів цього Суду 9 років без права переобрання на цю посаду.

Система судів загальної юрисдикції складається з місцевих, апеляційних, Вищого господарського та Вищого адміністративного судів та Верховного Суду України.

Місцеві суди становлять першу ланку (рівень) у системі судів загальної юрисдикції. Їх також заведено йменувати основною ланкою судової системи, оскільки вони становлять переважну більшість усіх судових органів, а також як суди першої інстанції розглядають майже усі (за незначним винятком) судові справи. Підсудність окремих категорій справ щодо первісного розгляду їх по першій інстанції вищими судами визначається процесуальним законодавством.

Місцевими загальними судами є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди, а також військові суди гарнізонів. Систему місцевих спеціалізованих судів утворюють господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя та окружні адміністративні суди, що утворюються в округах відповідно до Указу Президента України.

Місцеві загальні суди розглядають кримінальні, цивільні та адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення. А місцеві спеціалізовані — адміністративні та господарські справи відповідно. Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України визначає, що місцеві суди розглядають усі кримінальні справи, за винятком тих, що підсудні апеляційним судам. Місцевий загальний суд має повноваження щодо судового контролю за додержанням конституційних прав і свобод особи при досудовому розслідуванні кримінальних справ, зокрема, він приймає рішення щодо законності і обґрунтованості затримання підозрюваного, обрання обвинуваченому (підозрюваному) запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, а також продовження тримання особи під вартою; проведення обшуку житла чи іншого володіння особи та інших дій, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України.

Місцевий суд розглядає у порядку цивільного судочинства усі цивільні справи.

Місцеві загальні суди розглядають також і адміністративні справи в порядку адміністративного судочинства: (а) адміністративні справи, де однією зі сторін є орган чи посадова особа місцевого самоврядування, посадова чи службова особа органу місцевого самоврядування, крім тих, які підсудні окружним адміністративним судам; (б) усі адміністративні справи з приводу рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності.

Крім розгляду справ у порядку кримінального, цивільного та адміністративного судочинства у випадках, передбачених законодавством України, місцевий загальний суд розглядає справи про адміністративні правопорушення: справи про дрібне розкрадання, дрібне хуліганство, ухилення від відшкодування збитків, заподіяних злочином, злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, порушення порядку організації та проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, прояв неповаги до суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора та ін.

Місцеві господарські суди розглядають по першій інстанції всі справи, що виникають у господарських правовідносинах, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності. Отже, господарським судам підвідомчі справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні господарських договорів та інших підстав, справи про банкрутство та справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених до їх компетенції, а також інші спори у випадках, передбачених Господарським процесуальним кодексом України.

Окружним адміністративним судам підсудні адміністративні справи, в яких однією зі сторін є орган державної влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, їх посадова чи службова особа (крім справ з приводу їхніх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки). Як вже зазначалося, вони розглядають також справи щодо оскарження дій або бездіяльності посадових чи службових осіб місцевих органів виконавчої влади, якщо позивач обере саме цей, а не місцевий загальний суд для вирішення своєї справи з загальних питань.

Апеляційні суди є другим рівнем (ланкою) у системі судів загальної юрисдикції, які призначені реалізувати конституційний принцип щодо забезпечення апеляційного оскарження рішень суду. В Україні діють загальні та спеціалізовані апеляційні суди. Апеляційними загальними судами є: апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та

Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України, а також Апеляційний суд України.

Апеляційними спеціалізованими судами є апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указів Президента України.

За загальним правилом апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку рішення місцевих судів. І лише загальні апеляційні суди розглядають по першій інстанції деякі категорії кримінальних справ: (а) про злочини проти основ національної безпеки України; (б) про злочини, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі; (в) про злочини, у вчиненні яких обвинуваченим є суддя. Апеляційним загальним судам також можуть бути підсудні цивільні справи, де однією зі сторін є місцевий суд.

Вищий господарський та Вищий адміністративний суди утворюють третій рівень у системі спеціалізованих судів. Ці суди у складі колегії суддів розглядають у касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції, а також інші справи у випадках, визначених процесуальним законом. Однак судові повноваження Вищого адміністративного суду суттєво відрізняються від судових повноважень Вищого господарського суду. Як і Вищий господарський, Вищий адміністративний суд України переглядає судові рішення місцевих та апеляційних судів у касаційному порядку як суд касаційної інстанції. Інші судові повноваження Вищого адміністративного суду тісно пов'язані з судовим захистом виборчих прав громадян та прав на проведення всеукраїнських референдумів. Предметом оскарження з таких питань є рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії, місцезнаходженням якої є м. Київ. Тому всі рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії (за винятком нижчезазначених) або члена цієї комісії оскаржуються до окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на м. Київ. Апеляційний перегляд вказаних справ здійснює не апеляційний адміністративний суд, а Вищий адміністративний суд. Тобто по таких справах він набуває повноважень суду апеляційної інстанції. Окрім того, безпосередньо до Вищого адміністративного суду оскаржуються рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів виборів чи всеукраїнського референдуму. Тому Вищому адміністративному суду як суду першої інстанції підсудні справи: (а) щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів

або всеукраїнського референдуму; (б) щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України.

Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Призначенням Верховного Суду України є здійснення правосуддя, забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції. До повноважень ВСУ щодо здійснення правосуддя відносяться: а) перегляд справ у зв'язку з винятковими обставинами в порядку, встановленому процесуальним законом; б) перегляд справ у касаційному порядку у випадках, встановлених законом; в) у випадках, передбачених законом, розгляд інших справ, пов'язаних з виключними обставинами.

До судової системи загальних судів поряд із судами, що створюються за територіальним принципом згідно з адміністративно-територіальним устроєм держави, включено й підсистему *військових судів*: військові суди регіонів, Військово-Морських Сил України та гарнізонів. Як частка єдиної системи загальних судів України військові суди являють собою підсистему, що пристосована до організаційної структури Збройних Сил України. Військовим судам гарнізонів як судам першої інстанції підсудні справи про злочини осіб, які мають військове звання до підполковника, капітана другого рангу включно, крім тих справ, які підсудні військовим судам вищого рівня. Військовим судам регіонів, Військово-Морських Сил як судам першої інстанції підсудні: (1) справи про злочини осіб, які мають військове звання полковника, капітана 1 рангу і вище; (2) справи про злочини осіб, які обіймають посаду від командира полку, командира корабля 1 рангу і вище, а також осіб, рівних їм за службовим становищем; (3) справи про всі злочини, за які в умовах мирного часу законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

У разі обвинувачення однієї особи або групи осіб у вчиненні декількох злочинів, якщо справа хоча б про одну з осіб або про один із злочинів підсудна військовому суду, справу розглядає військовий суд. У разі обвинувачення групи осіб у вчиненні одного або декількох злочинів, що не є військовими, справа щодо всіх обвинувачених розглядається загальним територіальним судом. Справи про злочини, вчинені особами в період проходження ними військової служби, розглядаються військовими судами і в тому разі, коли на момент розгляду справи вони звільнилися з військової служби. Справи про злочини, вчинені особами до їх призову чи вступу на військову службу, розглядаються загальними територіальними судами.

Статус суддів. Суддею суду загальної юрисдикції може бути громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менше трьох років, проживає в Україні не менше десяти років та володіє державною мовою. Щодо суддів апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів, Верховного Суду України та Конституційного Суду України закон передбачає більш високі вимоги. Так, суддею в апеляційному суді може бути громадянин України, який досяг на день обрання тридцяти років, має вищу юридичну освіту, стаж роботи у галузі права не менше п'яти років, у тому числі не менше трьох років на посаді судді. Суддею вищого спеціалізованого суду може бути громадянин України, не молодший тридцяти років, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи у галузі права не менше семи років, у тому числі не менше п'яти років на посаді судді. Суддею Верховного Суду України може бути громадянин України, який досяг на день обрання тридцяти п'яти років, має вищу юридичну освіту, стаж роботи у галузі права не менше десяти років, у тому числі не менше п'яти років на посаді судді. Необхідною умовою для зайняття посади судді будь-якого суду загальної юрисдикції є проходження кваліфікаційної атестації.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менше десяти років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою. Вимог кваліфікаційної атестації для кандидатів на посади суддів Конституційного Суду України закон не передбачає.

Прийнятий 7 лютого 2002 р. Закон «Про судоустрій України» встановив додаткові вимоги щодо кандидатів на посади суддів військового суду (повинен перебувати на військовій службі), а також розширив коло осіб, які можуть претендувати на зайняття посади професійного судді спеціалізованого суду, за рахунок осіб, які не мають юридичної освіти, а мають вищу освіту і відповідний стаж роботи в галузі питань юрисдикції цього суду. При цьому Закон акцентує увагу на тому, що такі судді можуть здійснювати правосуддя тільки у складі колегії суддів, тобто за правниками зберігається кількісна перевага у складі колегії.

Закон України «Про судоустрій України» в нормативному порядку заборонив доступ до суддівської діяльності певних категорій осіб, а саме: а) визнаних судом обмежено дієздатними або недієздатними; б) тих, які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що пере-

шкоджають виконанню обов'язків судді; в) щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або які мають незняту чи непогашену судимість.

Судді в суді загальної юрисдикції призначаються на посади Президентом за поданням Вищої ради юстиції на підставі рекомендації кваліфікаційної комісії суддів строком на 5 років. Якщо після спливу цього строку особа бажає продовжити суддівську кар'єру, то за умови отримання рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів Голова Верховного Суду (або голова відповідного вищого спеціалізованого суду якщо мова йде про суддю спеціалізованого суду) вносить подання про обрання на посаду судді безстроково до Верховної Ради України. У разі схвалення кандидатури Верховна Рада приймає постанову про обрання суддею безстроково в суд загальної юрисдикції. При досягненні суддею 65-річного віку він іде у відставку.

Процедура добору кандидатів на посади суддів Конституційного Суду України відрізняється від процедури формування суддівського корпусу судів загальної юрисдикції. Специфіку цього процесу індивідуалізовано вже на перших етапах. По-перше, закон не передбачає кваліфікаційної атестації кандидата на суддівську посаду в цьому Суді та отримання відповідних рекомендацій від кваліфікаційних комісій суддів. По-друге, пропозиції щодо кандидатур вносяться на розгляд відповідних органів представниками законодавчої і виконавчої влади та членами найвищого органу суддівського самоврядування — з'їздом суддів України. Тобто при доборі та призначенні на посади суддів Конституційного Суду України беруть рівноцінну участь представники трьох гілок влади, тим самим забезпечується збереження балансу в системі поділу влади.

Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів. Формування єдиного органу конституційної юрисдикції здійснюється шляхом призначення до його складу суддів Верховною Радою України, Президентом України та з'їздом суддів України. Кожен із зазначених суб'єктів формування Конституційного Суду України призначає по шість суддів. На відміну від суддів загальної юрисдикції суддя Конституційного Суду призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк.

Досудове слідство та прокуратура. Органи досудового розслідування в Україні поділяються на органи дізнання та органи досудового слідства. Завданнями органів досудового розслідування є швидке та повне розкриття злочинів, викриття винних у вчиненні злочинів осіб

та притягнення їх до кримінальної відповідальності, запобігання та припинення злочинів.

Основна відмінність між дізнанням та досудовим слідством полягає у тому, що органи дізнання здійснюють переважно оперативно-розшукові заходи, а у разі порушення кримінальної справи — слідчі дії, передбачені кримінально-процесуальним кодексом України (тобто кримінально-процесуальну діяльність), з метою встановлення особи, яка вчинила злочин. Органи ж досудового слідства здійснюють слідство у повному обсязі, починаючи з моменту порушення кримінальної справи або отримання справи від органів дізнання і закінчуючи провадженням у справі направленням її до суду або припиненням. При цьому слідчі розслідують злочини лише шляхом провадження слідчих дій, передбачених кримінально-процесуальним кодексом України, і не здійснюють оперативно-розшукових заходів.

До органів дізнання відносяться: міліція; податкова міліція — у справах про ухилення від сплати податків та зборів (обов'язкових платежів), а також у справах про приховування валютної виручки; органи безпеки — у справах, віднесених законом до їх відання; начальники органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та їх заступники з питань провадження дізнання — у справах про злочини, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України та військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, а командири (начальники) військових частин, з'єднань, начальники військових установ — у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, з'єднання, установи чи на військових об'єктах; командири кораблів — у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків під час походу за межами України; митні органи — у справах про контрабанду; начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових та виховно-трудових профілакторіїв — у справах про злочини проти установленого порядку несення служби, вчинені співробітниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені у розташуванні зазначених установ;

органи державного пожежного нагляду — у справах про пожежі та порушення протипожежних правил; органи прикордонної служби — у справах про порушення державного кордону; капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні.

На відміну від органів досудового слідства, для яких проведення слідства є основною їх функцією, для органів дізнання проведення дізнання не є їх основним завданням. Так, завданнями міліції є охорона і забезпечення громадського порядку; забезпечення особистої безпеки громадян, їх прав і свобод, законних інтересів; забезпечення безпеки дорожнього руху та ін. У переважній більшості категорій справ дізнання проводить міліція, для якої ця діяльність є найбільш природною, тому законодавець не обмежує її компетенцію ні територіально, ні підвідомчо. Таким чином, міліція здійснює дізнання в усіх справах, за винятком тих, що віднесені до компетенції інших органів.

Органами досудового слідства є слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі органів безпеки і слідчі податкової міліції. Більшість кримінальних справ розслідують слідчі органів внутрішніх справ. Це більшість злочинів проти життя та здоров'я особи, проти власності, у сфері обігу наркотичних засобів та ін.

Систему органів прокуратури становлять територіальні та спеціалізовані прокуратури. Територіальні прокуратури створені відповідно до адміністративно-територіального устрою України, а спеціалізовані — за предметно-галузевим принципом. Останні функціонують в окремих сферах життєдіяльності. Відповідно до ст. 121 Конституції України на прокуратуру покладаються такі функції: (1) підтримання державного обвинувачення в суді; (2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; (3) нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; (4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; (5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Окрім перелічених функцій, статтею 10 Закону України «Про прокуратуру» на цей орган покладається також координація діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю. Перехідними положеннями Конституції (п. 9) передбачено, що прокуратура продовжує

виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію досудового слідства до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

Адвокатура в Україні діє для забезпечення права на захист від обвинувачення і надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах. Адвокатом може бути особа, яка має вищу юридичну освіту, підтвержену дипломом України або відповідно до міжнародних договорів України дипломом іншої країни; стаж роботи у галузі права не менше двох років; володіє державною мовою; склала кваліфікаційні іспити; одержала в Україні свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю; прийняла Присягу адвоката України. Адвокатом не може бути особа, що має судимість. Адвокат не вправі працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, органах внутрішніх справ, національної безпеки, державного управління.

Організаційно адвокатська діяльність може здійснюватися у трьох формах: індивідуальна практика; робота у власному адвокатському бюро; робота в адвокатських об'єднаннях — колегіях, адвокатських фірмах, конторах тощо.

Розділ 4

СУДОВА СИСТЕМА США

Характерною особливістю судового устрою в США є відсутність єдиної, загальнонаціональної судової системи; існують організаційно відособлені, паралельні судові системи в кожному з штатів і федеральна судова система. У державі функціонують паралельно єдина федеральна система судів і самостійні судові системи кожного з 50 штатів, округу Колумбія і чотирьох федеральних територій. З деяких питань компетенція федеральних судів і судів штатів збігається як по кримінальних, так і по цивільних справах, що вимагає застосування досить складних правил розмежування їх функцій. У деяких випадках органам обвинувачення та позивачам у цивільних справах надається можливість вибору між зверненням до суду одного зі штатів або у федеральний суд, а в деяких дуже рідких випадках допускається звернення у федеральний суд зі скаргою по справі, що розглядалася в суді штату, але тільки якщо йдеться про тлумачення або застосування норм федерального права, тобто якщо наявне так зване «федеральне питання». Тому більшість кримінальних і цивільних справ вирішується судами штатів, і лише відносно невелика їх частина (5–10 %) стає предметом розгляду федеральних судів.

Федеральна судова система. До компетенції федеральних судів належить:

- 1) розгляд кримінальних справ про злочини, що передбачені федеральним законодавством;
- 2) розгляд цивільних справ за позовами до федеральних властей;
- 3) розгляд суперечок, що виникають у зв'язку із застосуванням федеральних законів;

4) розгляд суперечок, що виникають між громадянами, які проживають в двох різних країнах, якщо при цьому сума позову перевищує 10 000 доларів.

У федеральну систему судів входять: Верховний суд США, апеляційні і окружні суди, а також спеціальні суди.

Всю систему федеральних судів очолює *Верховний суд США*, який посідає виняткове положення у всій структурі вищих державних установ поряд із Конгресом і Президентом США. Верховний суд США — єдина судова установа, яка згадується в Конституції США, — складається з дев'яти суддів, одного з яких Президент США призначає головою. Всі члени Верховного суду призначаються Президентом і затверджуються Сенатом. Кворум, необхідний для ухвалення рішення по справі, становить шість суддів. Верховний суд вирішує по першій інстанції справи у спорах між двома або більше штатами, по позовах, в яких однією зі сторін є посли іноземних держав, і деякі інші (на практиці такого роду справи нечисленні). Основна його функція — розгляд скарг на рішення нижчестоящих федеральних судів і судів штатів, якщо в них виникло «федеральне питання», а також клопотань про відміну ухвали будь-якого суду, в якому визнається таким, що суперечить Конституції США, закон якого-небудь штату або акт Конгресу. Верховний суд має право також, за наявності клопотання апеляційного суду, дати роз'яснення будь-якого питання права, що виникло при розгляді цивільної або кримінальної справи, яке набуває обов'язкового значення для практики судів. Верховний суд приймає до свого розгляду справи на свій розсуд, якщо визнає їх досить суттєвими і загальнозначущими. Однак це трапляється відносно рідко: у відповідь на тисячі звернень щорічно виносяться ухвали лише по 120–160 справах. При цьому кожен суддя висловлює свою думку, після чого один з суддів формулює позицію більшості, тобто офіційне рішення суду, а інші або повністю погоджуються з ним, або приєднуються до висновку, але по-іншому мотивують ухвалені рішення, або викладають свою думку, протилежну позиції більшості. Всі позиції суддів публікуються.

Але найбільшу популярність Верховний суд США набув, виконуючи функцію конституційного контролю. Це повноваження конституція прямо не закріплює. Воно сформувалось на підставі судового тлумачення конституції. Даний судовий прецедент з'явився вперше в 1803 р. У конкретній судовій справі Верховний суд виніс ухвалу, в якій обґрунтував такі положення: по-перше, конституція є закон, що підлягає судовому тлумаченню, як і будь-який інший закон; по-друге, суди мають право тлумачити

конституцію для того, щоб вирішувати справи відповідно до неї; по-третє, у разі виникнення суперечностей між конституцією і законом суди зобов'язані застосовувати конституцію як «вищий закон» країни або ті закони, які відповідають їй. Даний судовий прецедент став правовою основою для затвердження конституційного контролю в США.

Конституційний контроль у США включає таку правомочність судів: тлумачення конституції, перевірка конституційності законів Конгресу і законодавчих органів штатів, нормативно-правових актів виконавчої влади, а також встановлення норм права у формі судових прецедентів. Слова колишнього головного судді Ч. Хьюза (з приводу тлумачення і доповнення на свій розсуд юридичної конституції 1787 р.): «Конституція — це те, що говорять про неї судді», — повністю підтверджується віковою практикою Верховного суду США.

Особливостями конституційного контролю в США є: по-перше, питання про неконституційність закону або іншого акта, якщо ці акти вже опубліковані і набули чинності. По-друге, Верховний суд вирішує питання про конституційність акта не взагалі, не в окремому провадженні, а лише у зв'язку із слуханням якої-небудь судової справи, вирішуючи таким чином «долю закону на основі справи». По-третє, у випадку, якщо акт буде визнаний неконституційним, то він втрачає юридичну силу. За 190 років Верховний суд США визнав неконституційними більше 122 положень федеральних законів (повністю або частково). Конституційний контроль у США породжений принципом верховенства права і служить реалізації системи стримувань і противаг у державному механізмі країни.

Апеляційні суди були створені в 1891 р. як суди проміжної юрисдикції між Верховним судом США і окружними судами. Зараз у країні діє 13 апеляційних судів: один у федеральному окрузі Колумбія, по два — у кожному з апеляційних округів, що охоплюють територію від 3 до 10 штатів і мають свій офіційний номер, і нарешті, створені в 1982 р. Апеляційні федеральні суди розглядають скарги на рішення окружних судів, а також на рішення податкових і претензійних судів. У митних справах діє спеціальний апеляційний суд. Окрему систему утворюють військові суди. Їм підсудні виключно військові злочини, а також все інші кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями під час проходження ними військової служби і виключно при виконанні службових обов'язків.

До спеціалізованих апеляційних судів відносяться Апеляційний суд США по федеральному округу (розглядає скарги на рішення Пре-

тензійного суду, суду у Справах зовнішньої торгівлі і на рішення деяких федеральних адміністративних відомств) і Тимчасовий надзвичайний апеляційний суд. Рішення цих двох судів оскаржуються у Верховний суд США.

До складу апеляційних судів входять від 4 до 23 суддів. Обов'язки голови суду покладаються на того із суддів, хто довше за всіх працює в цьому суді, але ще не досяг 70 років. У роботі кожного апеляційного суду бере участь один з членів Верховного суду США (всі судді цього Суду закріплені за одним чи двома апеляційними судами). Апеляційні суди розглядають скарги на вироки і рішення окружних судів, на ухвали адміністративних органів, якщо в них є порушення правових норм, а також видають накази з деяких питань як суд першої інстанції. За загальним правилом, справи слухаються колегією з трьох суддів, але апеляційні скарги можуть вирішуватись і одним або двома суддями. Для розгляду скарг на рішення суддів і колегій апеляційного суду, а також для усунення суперечок між суддями скликаються пленарні засідання апеляційного суду. У зв'язку з істотним збільшенням кількості справ, що розглядаються апеляційними судами (майже в 10 разів за 1960—1980 рр.), у них були різко обмежені, а у ряді випадків зовсім скасовані виступи сторін під час судового слухання та вживаються інші заходи для прискорення процедури судового розгляду.

Окружні суди (інколи їх назва перекладається як «районні») — основна ланка федеральної судової системи. Вся територія країни поділена на округи з урахуванням кордонів між штатами, так що в одному штаті є від одного до чотирьох округів. Відповідні окружні суди створені також у чотирьох заморських територіях США. Всього налічується 95 окружних судів, до складу кожного із них входять від 2 до 27 суддів (один з них призначається головою за тими ж правилами, що і в апеляційних судах). Вони розглядають по першій інстанції цивільні і кримінальні справи, що входять до компетенції федеральної юстиції, а також скарги на дії адміністративних відомств. Кримінальні справи і цивільні позови по більшості категорій справ із сумою позову понад 20 доларів слухаються за участю присяжних, якщо на цьому наполягає обвинувачений або позивач.

При окружних судах функціонують федеральні магістрати (ця посада утворена в 1968 р.). Вони займаються в основному підготовкою справ до слухання і контролем за виконанням судових рішень. Магістрати мають право самостійно розглядати кримінальні справи по обвинуваченню в малозначних злочинах, що караються позбавленням

волі на строк до одного року або штрафом до 1000 доларів, однак лише за умови, що обвинувачений не наполягає на розгляді його справи суддею окружного суду. У 1978 р. при кожному з окружних судів як їх додаткові органи були утворені суди у справах про банкрутства, яким доручено розгляд цієї дуже численної категорії справ. Скарги на їх рішення можуть бути принесені до окружного суду.

До першої ланки спеціалізованих судів відносяться Претензійний суд, Суд по зовнішній торгівлі, Податковий суд. Їх система була значно змінена в 1982 р. Своє місце в ній займає Претензійний суд. Він розглядає по першій інстанції цивільні позови приватних осіб і корпорацій до уряду США на суму понад 10 000 доларів із вимогою про відшкодування збитку, спричиненого порушенням договорів, і за низкою інших підстав.

У 1980 р. був перейменований у Суд по зовнішній торгівлі колишній Суд у митних справах. До його складу входять дев'ять суддів, які можуть виносити ухвали одноосібно і засідають або в Нью-Йорку, де знаходиться штаб-квартира цього Суду, або, за необхідності, в одному з інших портових міст США. Цей суд розглядає спори, що виникли на основі федеральних законів про імпорتنі торгові операції і митні правила.

У системі інших федеральних спеціалізованих судових установ діє, зокрема, самостійний Податковий суд, що розглядає спори, які виникають у зв'язку з визначенням розмірів федеральних податків та їх сплатою.

Судові системи штатів США. У американських штатах діють судові системи, що дуже різняться між собою. Їх особливості пояснюються певними історичними умовами становлення судової влади в конкретному штаті. Інколи новостворювані штати запозичували схему судової організації у сусідніх штатів.

Кожний штат у межах своєї території може утворювати судові установи, які вважає за необхідне. Проте існують типові риси судових устроїв, спільні для всіх штатів. Так, у штатах є три групи судів: обмеженої і спеціальної юрисдикції, загальної юрисдикції, апеляційної юрисдикції. Перші дві групи — місцеві суди першої інстанції, що розглядають справи по суті. Третя група об'єднує проміжні апеляційні суди і верховні суди штатів.

Найчастіше в штатах існує дво- або треступінчаста система загальних судів, а також суди обмеженої або спеціальної юрисдикції. Двоступінчаста система загальних судів, до якої належать лише суди

першої інстанції і найвищий судовий орган, зазвичай створена у невеликих за розмірами і населенням штатах, а триступінчаста, з судами проміжної (апеляційної юрисдикції), — у більш крупних штатах.

Суд, що очолює судову систему штату, найчастіше має назву верховного суду, проте у ряді штатів він називається апеляційним судом. Вони складаються з п'яти — дев'яти суддів, один з яких призначається головою суду. Верховні і відповідні їм суди штатів здійснюють, головним чином, розгляд апеляційних скарг на рішення нижчестоящих судів. У більшості штатів вони розглядають скарги лише на судові рішення, які стосуються питань права, в інших — також і з питань факту. У більшості штатів верховні суди самі вирішують, чи приймати до розгляду апеляційні скарги й інші звернення (окрім вироків до страти, скарги на які підлягають обов'язковому розгляду у верховному суді штату). В окремих штатах діє правило, за яким верховний суд зобов'язаний розглядати всі без винятку скарги, що надходять до нього.

Як суд першої інстанції ці суди найчастіше видають лише судові накази у випадку безпосереднього звернення до них, наприклад зі скаргою на незаконне тримання під вартою (наказ «хабеас корпус»). У деяких випадках приймають до свого провадження справи, що мають особливу складність.

Особливо велика роль верховних судів штатів у тлумаченні конституцій і оцінці законодавства штатів за результатами розгляду судових справ та скарг на рішення адміністративних органів. Значення цієї функції істотно зросло за останні десятиліття, коли в окремих штатах верховні суди стали проводити лінію на рішучіший, ніж у рішеннях Верховного суду США, захист прав громадян.

Суди проміжної юрисдикції (термін «проміжний» інколи входить в їх офіційну назву) створені у деяких штатах для розгляду скарг на вироки і рішення судів першої інстанції й інших судових установ. Вони мають різні назви, але найчастіше їх іменують апеляційними судами. Іноді в штатах створюється окремий кримінальний апеляційний суд, у ряді випадків суди проміжної юрисдикції функціонують на правах апеляційних відділень верховного суду штату. До їх складу входять від 10 до 50 суддів. Слухання справ зазвичай здійснюються колегією із трьох суддів. У деяких штатах апеляційні суди розглядають по першій інстанції, у тому числі і за участю засідателів та присяжних, певні категорії цивільних і кримінальних справ. У цьому випадку процес веде суддя одноосібно.

Основна ланка судової системи штатів — суди загальної юрисдикції, які функціонують під різними назвами, наприклад, у штаті Нью-Йорк це верховні суди, у штаті Каліфорнія — вищі суди, але найчастіше вони іменуються окружними судами. В їх організації і кількісному складі спостерігаються дуже суттєві відмінності. Як правило, вони розглядають по першій інстанції кримінальні справи про всі злочини, передбачені законодавством відповідного штату, окрім малозначних кримінальних проступків, і цивільні справи із будь-якою сумою позову, окрім тих категорій справ, для розгляду яких створені в даному штаті спеціалізовані суди. У деяких штатах окружні суди мають право слухати лише кримінальні справи про злочини, за які може бути призначено позбавлення волі на строк до п'яти років або навіть лише до одного року, що значно розширює прерогативи апеляційного суду даного штату як суду першої інстанції. Разом з тим окружні суди займають місце вищестоящої інстанції відносно судів обмеженої юрисдикції, оскільки вони мають право у ряді випадків вирішувати скарги на їх рішення.

Справи в окружних судах розглядаються або суддею одноосібно, або суддями за участю засідателів, присяжних. Нині кількість засідателів, присяжних в американських судах будь-яких інстанцій, у тому числі і у федеральній системі судів, при розгляді кримінальних справ становить 12 або менше, але не менше шести присяжних, а при розгляді цивільних справ — частіше за все шість, якщо сторони не заявлять клопотання про збільшення кількості присяжних. У більшості штатів для визнання підсудного винним потрібне винесення присяжними одноголосного вердикту. Призначення підсудному покарання, як правило, входить до компетенції лише судді, проте в деяких штатах присяжні своїм вердиктом повинні вирішувати і питання покарання (про допустимість постановлення смертного вироку та ін.).

Крім названих ланок загальної системи судів у кожному американському штаті діють суди обмеженої юрисдикції, які розглядають справи про малозначні злочини, що караються штрафами або, як правило, лише короткостроковим позбавленням волі, а також цивільні справи з невеликою сумою позову, частіш за все до 1000 доларів. Вони мають назву муніципальних, міських, поліцейських судів, іноді — судів графств, судів загальних сесій і т.п. справи в них слухають магістрати або мирові судді, які не обов'язково мають професійну юридичну підготовку.

У багатьох штатах діють також суди спеціальної юрисдикції — або самостійно, або при окружних судах. Це суди по податках, по земель-

них спорах, у справах про спадкоємство, по претензіях до властей штатів, суди, що розглядають величезну кількість справ про порушення правил дорожнього руху, тощо. Важливе місце серед них займають суди у справах неповнолітніх, які нерідко об'єднують у собі і функції сімейних судів. Вони слухають справи про правопорушення неповнолітніх, вживають заходів до батьків, що не піклуються про своїх дітей, контролюють умови виховання в неблагополучних сім'ях, намагаються вирішувати сімейні конфлікти і т. п.

У системі американських установ на рівні федерації і штатів відсутні спеціальні органи конституційного контролю, оскільки ці функції виконуються судами загальної юрисдикції. Верховний суд США прецедентом 1803 р. ввів для себе, а також і для інших федеральних судів виняткове за своєю важливістю повноваження тлумачити положення Конституції США і оголошувати недійсними закони, прийняті Конгресом США і законодавчими органами штатів, будь-які акти виконавчої влади з мотивів їх суперечності Конституції США. Верховний суд США, як і інші федеральні суди, має право з тих же мотивів скасовувати рішення будь-яких судових установ. У свою чергу, верховні суди штатів найактивнішим чином розглядають справи, пов'язані з тлумаченням конституцій і законів штатів. Суди загальної юрисдикції в штатах також виступають у ролі органів конституційного контролю і адміністративної юстиції, оскільки вони нерідко приймають до свого розгляду скарги на дії адміністративних установ і посадовців з мотивів неправильного застосування ними законів.

Суд присяжних. Будь-який громадянин США і навіть іноземець може отримати повістку, в якій буде зазначено, що комп'ютер довільно вибрав його прізвище із реєстраційних списків нью-йоркських водіїв, що зберігаються в транспортному управлінні міста. І пропонується виконати громадянський обов'язок: стати кандидатом у присяжні на весь термін повноважень тільки-но обраного суду.

До цього додається невелика, але досить докладна анкета. Звичайні дані — чи притягувався до суду, кількість дітей, адреси дружини і останнього наймача, чи є громадянином США. Тут же список занять і професій, які не можуть бути представлені у складі присяжних: військово-службовці, виборні посадовці на всіх рівнях — від федерального до сільського, керівники виконавчих відомств всіх рангів. Потім список професій, що дають підставу відмовитися від виконання обов'язків присяжного. Це служители культу, адвокати, поліцейські, громадяни старше 70 років, пожежники і матері, що мають дітей до 16 років.

Відповідати на анкету повинен кожний, інакше громадянину або громадянці може загрозувати притягнення до кримінальної відповідальності за неповагу до суду.

Ідея суду присяжних не американська. Вона зародилася в середньовічній Англії, звідки перекочувала в судові устрої десятків держав, у тому числі і до Росії після реформ Олександра II. В Америці існують два види суду присяжних: велике і мале журі. Перше складається з 23 осіб, займається вивченням достатності підстав для притягнення людини до суду (як правило, за категорією так званих державних злочинів). Завдання другого журі — визначити вину підсудного вже в ході судового процесу. Конкретну ж міру покарання визначає суддя під час окремого судового засідання.

Присяжним забороняється спілкуватися з пресою протягом судового процесу. Вони зобов'язані тримати в таємниці хід справи, яку розглядають. Членам великого журі надано право опитувати свідків і залучати нових, якщо вони визнають це за необхідне. Який вплив суду присяжних в американській судовій практиці? По-перше, набагато менша можливість помилок у визначенні винності підсудного, хоч і тут вони повністю не виключаються. По-друге, суд присяжних якісно змінює характер судового процесу, різко підвищує його змагальність, оскільки по суті перетворює його на змагання між обвинуваченням і захистом.

Безумовно, є і недоліки суду присяжних. Довготривала процедура відбору присяжних, право відведення частини їх стороною обвинувачення або захисту, що затягує початок слухання справи.

Суд присяжних — це, безумовно, ознака демократичності суду, гарантія від судового свавілля, підробки слідчих матеріалів. Тому від існування такої форми судового розгляду правосуддя в цілому лише виграє.

Статус суддів. Призначення на всі суддівські посади у федеральних судах здійснюється президентом США за згодою Сенату, останній має право заперечити проти запропонованої президентом кандидатури. До кандидатів на посади федеральних суддів пред'являються високі вимоги як в професійному, так і в етичному плані (значний досвід роботи на посаді адвоката, юрисконсульта або університетського професора, бездоганна репутація і ін.). Федеральні судді призначаються на свої посади довічно і можуть бути зміщені лише в результаті складної процедури імпичменту. Магістрати, що працюють в окружних федеральних судах, призначаються на свої посади на восьмирічний строк

або на чотири роки, якщо вони виконують свої обов'язки за сумісництвом.

Призначення на суддівські посади в судах штатів здійснюється за різними правилами. Судді верховних судів і апеляційних інстанцій у більшості штатів призначаються губернаторами з відома Сенату або іншого законодавчого органу штату на строк 6–15 років найчастіше із правом повторного призначення. У такому ж порядку в деяких американських штатах займають свої посади і судді нижчестоящих судових інстанцій. Проте більшість суддів у штатах обираються населенням в ході виборчих кампаній. Така система при всій її зовнішній демократичності давно вже стала в США предметом критики, бо на перший план тут нерідко виступають інтереси політичних партій, що стоять за кандидатами, а не їх професійні і особисті якості. У результаті в багатьох штатах за останні десятиліття все частіше розробляються нові варіанти системи зайняття посад. У основі цих варіантів лежить так званий міссурійський план (вперше запроваджений в 1940 р. в штаті Міссурі): губернатор штату призначає на посаду судді одного з трьох кандидатів, запропонованих йому спеціальною кваліфікаційною комісією експертів, а після року його перебування на посаді проводяться вибори, в ході яких населення може або схвалити, або відмінити це призначення.

Важлива роль у механізмі призначення суддів, як і у вирішенні багатьох інших питань, у більшості штатів належить різним органам судового самоврядування (суддівська рада штату, суддівські конференції, у яких беруть участь всі судді штату, та ін.). Ці органи наділені значними повноваженнями, створені і в федеральній судовій системі.

Досудове слідство та прокуратура. Розслідування у кримінальних справах проводиться ФБР і безліччю інших федеральних служб, а також незалежними поліцейськими установами, які підпорядковані або властям відповідного штату, або місцевим властям графства, міста або сільського муніципалітету. Вони мають право проводити арешти, допитувати підозрюваних, розшукувати і збирати докази злочину. Арешти, обшуки і деякі інші слідчі дії проводяться поліцією із попередньої або, у виняткових випадках, отриманої після проведених дій санкції суду.

У ряді випадків попереднє розслідування проводиться апаратом або федерального аторнея (вони є в кожному федеральному судовому окрузі), або генерального аторнея штату, або, нарешті, місцевого аторнея (графства, міста і ін.). Всі ці посадовці діють автономно і не пере-

бувають у підпорядкуванні один у одного. Більш того, навіть федеральні окружні аторнеї при ухваленні рішень по конкретних справах користуються цілковитою незалежністю від генерального аторнея США, який очолює департамент (міністерство) юстиції. По суті, аторнеям всіх рівнів належить вирішальна роль у порушенні кримінального переслідування і у вирішенні питання про віддання обвинуваченого під суд. У більшості штатів зберігається також спеціальний орган — велике журі, що складається з 12–23 присяжних, які перевіряють, чи є в органів обвинувачення достатньо доказів для передачі справи до суду (у деяких випадках велике журі може виступати і як орган розслідування).

Найважливіша функція аторнеїв — підтримання обвинувачення в суді. При цьому на стадії віддання до суду представники обвинувачення в переважній більшості випадків вимагають від обвинуваченого укладання так званої угоди про визнання вини. Вона означає, що той дає згоду на розгляд його справи без участі суду присяжних в обмін на обіцянку обмежитися обвинуваченням у менш тяжкому злочині (наприклад, у крадіжці замість пограбування) або не вимагати постановлення смертного вироку, позбавлення волі і т.п. Аторнеї мають право оскаржити у вищестоящий суд вироки у кримінальних справах, окрім виправдувальних вироків, винесених судом присяжних. Аторнеї виступають у судах першої інстанції, апеляційної інстанції при розгляді скарг у цивільних справах, у яких стороною є США або у вирішенні яких яким-небудь чином зацікавлені американська держава (федеральні аторнеї) або окремі штати, графства, міста і т. д. (аторнеї штатів або відповідних територіальних одиниць). Федеральні аторнеї призначаються президентом США за згодою Сенату. У більшості штатів і на місцевому рівні аторнеї обираються населенням і, як правило, посідають свої посади завдяки підтримці тієї або іншої політичної партії.

Адвокатура. Захист інтересів обвинувачених у кримінальних справах і представництво інтересів сторін у цивільному процесі здійснюють адвокати, які в США не діляться на які-небудь категорії, що різняться за своєю правомочністю, але це не виключає їх спеціалізації як у тих або інших питаннях, так і за видами діяльності. У рішеннях Верховного суду США, в яких тлумачаться конституційні положення кримінально-процесуального характеру, визнається, що обвинувачений має право на участь свого захисника в справі з моменту затримання, а якщо обвинувачений не в змозі найняти адвоката, він має право на безкоштовну юридичну допомогу на всіх найважливіших етапах роз-

слідкування і судового розгляду справи, а також при оскарженні вироку. Проте у багатьох штатах правом на безкоштовну юридичну допомогу користуються лише ті обвинувачені, яким загрожує позбавлення волі або страта, а сама ця допомога зводиться лише до номінальної присутності при допиті й участі в судовому розгляді справи запрошеного адвоката. Тому останнім часом у більшості штатів створені різні програми, покликані фінансувати безкоштовну юридичну допомогу, яка надається кваліфікованими адвокатами, у тому числі і по деяких категоріях цивільних справ, зокрема за рахунок бюджетів штату або місцевих властей. Адвокати у цивільних справах, зокрема про зобов'язання із спричинення шкоди, нерідко беруть участь у процесі на умовах, що у разі виграшу справи клієнт поступиться йому від 30 до 50 % одержаної ним суми відшкодування.

Для отримання права на зайняття адвокатською практикою в більшості штатів необхідно скласти спеціальні іспити. У багатьох штатах (але не у всіх) для допуску до такого іспиту потрібен диплом про вищу юридичну освіту. Особа, допущена після іспитів до адвокатської практики, отримує право виступати у всіх судах даного штату. Для участі в судовому процесі в іншому штаті адвокат повинен або скласти новий іспит, або отримати відповідний дозвіл. Останнє правило розповсюджується і на федеральні суди.

Американські адвокати діють або у складі адвокатських контор, або самостійно. Адвокати, юристи, що працюють у корпораціях, і державні аторнеї об'єднані в асоціації юристів штату (членство в такій асоціації в деяких штатах є обов'язковою умовою для зайняття відповідною практикою). У масштабах всієї країни діяльність цих об'єднань координується і спрямовується Американською асоціацією юристів, що налічує близько 400 тис. членів і є дуже впливовою політичною силою. Ця асоціація відіграє важливу роль у процесах зближення законодавства штатів, нерідко пропонує зміни у федеральному законодавстві, займається питаннями професійної етики тощо.

Розділ 5

СУДОВА СИСТЕМА КАНАДИ

Вища судова інстанція країни — *Верховний суд Канади* — створений у 1875 р. Він складається з дев'яти суддів, яких призначає довічно генерал-губернатор і троє з яких мають представляти Квебек. (Для ухвалення рішення, як правило, достатньо участі в засіданні п'ятьох його членів.) Суд розглядає скарги на ухвали у цивільних і кримінальних справах, винесені вищими судовими інстанціями провінцій і Федеральним судом, і приймає по них остаточні рішення. Скарги на рішення судів у цивільних справах можуть бути подані лише з дозволу судів, що винесли їх, або самого Верховного суду, якщо той визнає, що питання, яке виникло при розгляді справи, «виходить за рамки безпосередніх інтересів позивачів». Верховний суд розглядає скарги лише у справах про найтяжчі кримінальні злочини, що переслідуються за обвинувальним актом, якщо первинний виправдувальний вирок був скасований вищестоящим судом або якщо при розгляді справи виник спір з питання права. На прохання генерал-губернатора або уряду Верховний суд може розглядати як консультативний орган питання, пов'язані з тлумаченням конституційних актів, перевіркою конституційності законів, що приймаються парламентом і законодавчими зборами провінцій, і спори між ними про компетенцію.

Федеральний суд Канади, створений у 1970 р., включає судові відділення (13 суддів) і апеляційне відділення (9 суддів). Він очолюється головою і його заступником. Весь склад суду призначається довічно генерал-губернатором. У судовому відділенні розглядаються цивільні позовні претензії до федеральних властей і від їх імені, спори про громадянство, скарги з питань податків, патентів і торгових марок,

спори між федеральним урядом і органами виконавчої влади провінцій та ін. Це єдиний суд у Канаді, діяльність якого обмежується застосуванням лише федеральних законів. Решта судів застосовує як закони федерації, так і закони провінцій.

Верховний суд провінції створений у кожній з 10 провінцій, функціонує як суд першої інстанції у найбільш важливих цивільних і кримінальних справах, а також розглядає апеляційні скарги на ухвали нижчестоящих судів провінцій по всіх категоріях справ. До складу Верховного суду провінції Онтаріо, наприклад, входять голова і дев'ять інших суддів. Він складається з двох відділень: Апеляційного суду і Високого суду правосуддя. Як апеляційний суд справи слухає колегія з трьох суддів. Справи по першій інстанції розглядаються одним суддею з присяжними або без них. У деяких провінціях відділення Верховного суду мають інші назви (наприклад, суд королівської лави).

Суди графств (у деяких провінціях — округів, у Квебеку — провінційні суди) розглядають по першій інстанції цивільні справи, як правило, із сумою позову від 300 до 3 000 доларів, а також кримінальні справи про злочини середньої тяжкості (крадіжки, автодорожні злочини та ін.). Цивільні справи за позовами на суму до 300 доларів розглядаються в судах по дрібних позовах (у деяких провінціях — по дрібних зобов'язаннях).

Кримінальні справи про менш тяжкі злочини, а також про деякі злочини, що переслідуються за обвинувальним актом згідно з федеральним законодавством, розглядаються *магістратськими суддями* (у Квебеку — мировими сесійними судами). На їх частку припадає понад 90 % кримінальних справ.

За винятком справ, що віднесені до виняткової компетенції магістратських судів, обвинувачений має право вимагати, щоб його справу було розглянуто за участю *суду присяжних*. Проте на практиці більшість обвинувачених відмовляються скористатися цим правом. Законодавство передбачає розгляд і деяких категорій цивільних справ за участю суду присяжних. Журі присяжних у кримінальних справах складається з 12 осіб (у провінції Альберта — 6), і при винесенні вердикту, як правило, потрібна їх одноголосність. У цивільних справах журі складається з 5–12 присяжних і рішення ухвалюється більшістю голосів.

У деяких провінціях Канади створені окремі *суди у справах неповнолітніх* (розглядають обвинувачення у злочинах і дрібних правопорушеннях) і *сімейні суди* (спори про дітей, позови про сплату алі-

ментів і т.ін.). У інших провінціях вони об'єднані в суди, що розглядають обидві категорії справ. Згідно з прийнятим у 1982 р. Законом про неповнолітніх правопорушників, справи про кримінальні злочини підлітків віком до 18 років повинні розглядатися в названих судах за правилами процедури загальних судів, із залученням адвоката і дотриманням інших гарантій прав обвинуваченого.

У Канаді *немає системи адміністративних судів*: скарги на дії адміністративних органів розглядаються, як правило, загальними судами (провінцій і федерації) на підставі спеціально виданих законів (наприклад, Закон провінції Онтаріо про процедуру судового розгляду адміністративних скарг 1971 р.).

Статус суддів. На свої посади всі судді призначаються федеральними властями, за винятком магістратських суддів, провінцій, що призначаються властями. Зняття судді з посади може бути проведене генерал-губернатором лише за наполяганням федерального парламенту.

Досудове слідство та прокуратура. Розслідування кримінальних справ проводиться, як правило, поліцією. Обвинувачення в суді магістратів можуть підтримувати приватні особи, проте генеральні аторней федерації або провінції мають право на будь-якій стадії судового розгляду припинити розгляд обвинувачення, пред'явленого приватною особою. Обвинувачення в судах вищих інстанцій підтримується представником генерального аторнея провінції. Ним може бути як юрист, що постійно виступає у такій якості, так і адвокат, який приватно практикує, якому доручається ведення конкретного процесу. Генеральний аторней Канади очолює міністерство юстиції, його представники можуть підтримувати обвинувачення в будь-яких судах.

Адвокатура. Захист у кримінальних справах і представництво інтересів сторін у цивільних справах здійснюють лише адвокати, що є членами корпорацій юристів відповідних провінцій.

Розділ 6

СУДОВА СИСТЕМА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Вища судова інстанція у Сполученому Королівстві — *Палата лордів*. Вона приймає до розгляду апеляції, головним чином з питань права, на ухвали у цивільних і кримінальних справах, винесені апеляційними інстанціями Англії і Уельсу, а також тільки у цивільних справах — Шотландії. Від імені Палати лордів справи розглядаються судом Палати лордів, який складається з лорда-канцлера, що його очолює, «ординарних лордів по апеляції» і тих перів — членів Палати лордів, які у минулому посідали вищі судові посади, зокрема всі колишні лорди-канцлери. «Ординарні лорди по апеляції» призначаються в Палату лордів із досвідчених юристів, як правило, членів Апеляційного суду. Прийнято, щоб двоє з них були шотландськими юристами. Їх кількість становить від 7 до 11 чоловік. Справи в суді Палати лордів від імені всієї Палати розглядають не менше трьох лордів, кожний з яких виступає з промовою. Прийнятий більшістю голосів висновок суду Палати лордів передається до суду, що виніс оскаржену ухвалу, який і постановляє остаточну ухвалу у справі відповідно до рекомендацій Палати лордів.

Особливістю судової системи Великобританії є те, що вона складається з трьох відносно самостійних систем – судових установ Англії і Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії. З урахуванням цієї особливості розглянемо побудову судової системи в цих країнах.

А) Судова система Англії і Уельсу.

Верховний суд Англії і Уельсу, очолюваний лордом-канцлером, включає три самостійні судові установи — Апеляційний суд, Високий суд і Суд корони.

Апеляційний суд складається з цивільного і кримінального відділень і розглядає в колегіях з трьох або більше суддів апеляції на ухвали інших судів. До його складу входять лорд-канцлер, колишні лорди-канцлери, лорд — головний суддя (очолює цивільне відділення) та інші вищі судові діячі, а також до 18 лордів — апеляційних суддів.

Високий суд має три відділення — королівської лави, канцлерське і сімейне. До його складу входять лорд-канцлер та інші вищі судові діячі, а також до 80 рядових суддів. Відділення королівської лави займається, головним чином, розглядом по першій інстанції найбільш складних цивільних справ і апеляцій на вироки магістратських судів у кримінальних справах. На правах складових частин Відділення королівської лави самостійно функціонують Суд адміралтейства, в якому розглядаються суперечки по морських перевезеннях, зіткненнях кораблів і відшкодування пов'язаних з цим збитків і т.ін., та Комерційний суд, якому підсудні багато суперечок торгового характеру. Канцлерське відділення розглядає, найчастіше як суд першої інстанції, цивільні справи, пов'язані з управлінням майном, довірчою власністю, діяльністю компаній, банкрутствами та ін. На правах однієї зі складових частин Канцлерського відділення функціонує Патентний суд, який розглядає звернені до нього клопотання генерального контролера з питань патентів, дизайну і торгових марок. Сімейне відділення в основному розглядає скарги на рішення магістратських судів з усіх питань сімейних відносин, зокрема розлучення, роздільного проживання подружжя, виплати аліментів, опіки і піклування. Розгляд справ по першій інстанції у відділеннях Високого суду проводиться суддями одноосібно, розгляд апеляцій — звичайно в колегіях з двох або трьох суддів. У Відділенні королівської лави за певних умов справа може слухатися за участю присяжних.

Суд корони, створений у 1971 р., розглядає по першій інстанції, обов'язково за участю присяжних (у інших англійських кримінальних судах присяжних немає), справи про переслідуваних за обвинувальним актом, тобто про тяжкі злочини, а також апеляції на вироки і рішення магістратських судів. Суд корони, який вважають єдиним судом, регулярно проводить засідання по своїх округах, центри яких розташовані в найбільших містах Англії і Уельсу. Засідання суду присяжних проводиться під головуванням судді за участю звичайно 12 присяжних, але нині допускається і участь у процесі 10 або 11 присяжних. Згідно із Законом про кримінальне правосуддя 1967 р. замість необхідної раніше одноголосності присяжних для винесення вердикту про винність

нині допускається більшість голосів в 10 з 11 або 12 присяжних або в 9 з 10 присяжних. Виправдувальні вироки, винесені судом присяжних, апеляційному оскарженню не підлягають. Якщо не потрібна участь присяжних, справи в Суді корони розглядаються суддями одноосібно. Суддями в Суді корони виступають судді Високого суду, окружні судді (їх посада установа в 1971 р. для поповнення суддівського корпусу Суду корони і судів графств), а також рекордери — юристи, що виконують обов'язки суддів «за сумісництвом». Апеляційні скарги судді або рекордери розглядають за участю 2–4 мирових суддів.

Всі названі суди належать до категорії вищих. До нижчих в Англії і Уельсі належать суди графств і магістратські суди.

Суди графств (їх налічується понад 350) — основні органи цивільного правосуддя, в яких по першій інстанції розглядається близько 90 % цивільних справ. Межі району, в якому діє відповідний суд графства, визначаються лордом-канцлером. Він же має право скасовувати, об'єднувати або утворювати нові суди графств. У кожному суді графства звичайно є один або два постійні судді. Компетенція судів графств обмежена порівняно з Високим судом, який також розглядає цивільні справи по першій інстанції, розмірами позовів, що залежать від категорії позову (наприклад, до 5 тис. ф. ст. по позовах з договорів і деліктів). справи в судах графств слухаються окружними суддями або рекордерами в більшості випадків одноосібно або ж із присяжними, якщо суддя задовольнить заздалегідь заявлене клопотання про це однієї зі сторін (кількість присяжних у суді графства — не менше восьми). Рішення судів графств можуть бути оскаржені до Апеляційного суду, але тільки з відома суду, що виніс ухвалу, і, як правило, лише з питань права або допущення доказів, а не з питань факту.

Магістратські суди розглядають у сумарному порядку (без присяжних) основну масу кримінальних справ (до 98 % на рік). Вони можуть засуджувати лише до штрафу або позбавлення волі на термін, як правило, до шести місяців. Якщо магістрати доходять висновку, що обвинувачений заслуговує суворішого покарання, вони передають справу на розгляд Суду корони. Магістрати проводять також попереднє слухання у справах переслідуваних за обвинувальним актом. У ході цих слухань вони вирішують питання, чи є достатньо доказів для віддання обвинуваченого під Суд корони. Цивільна юрисдикція магістратів украй обмежена і пов'язана перш за все з розглядом спорів про стягнення боргів і з деяких питань сімейного права. Магістрати, іноді за традицією їх називають мировими суддями (налічується понад

20 тисяч), у більшості своїй не є професійними юристами і необов'язково мають юридичну освіту. Вони розглядають справи лише в колегіях, найчастіше з двох-трьох осіб. Особливу, досить нечисленну групу становлять платні магістрати: вони призначаються лише з юристів і розглядають справи одноосібно. Деякі магістратські суди за рішенням зборів суддів мають право розглядати справи про правопорушення неповнолітніх. До складу такого суду, крім колегії з трьох суддів, обов'язково включається одна або дві жінки-судді. Цей суд розглядає справи про правопорушення, вчинені підлітками і молодими людьми віком до 21 року.

Поряд із названими судами загальної юрисдикції в Англії і Уельсі діють *спеціалізовані суди* різної компетенції, деякі з яких мають назву трибуналів, що підкреслює, як правило, їх другорядне значення порівняно із судами. Зокрема, у 1964 р. були засновані промислові трибунали, що складаються з трьох членів (під головуванням професійного юриста). Вони розглядають спори між підприємцями і працівниками, зокрема скарги на неправильне звільнення, на відмову у виплаті допомоги з вагітності та пологів тощо. Рішення промислових трибуналів можуть бути оскаржені в Апеляційний трибунал по трудових справах, утворений у 1975 р. Він складається з суддів Високого суду або Апеляційного суду і додаткових членів трибуналу — фахівців або представників підприємців і працівників. Апеляційний трибунал розглядає також скарги на рішення адміністративних органів щодо реєстрації профспілок та з інших питань трудових відносин.

Особливе місце серед установ спеціальної юрисдикції посідає Суд з розгляду скарг на обмеження свободи підприємництва, заснований у 1956 р. Він розглядає угоди про ціни і умови постачань товарів і послуг з тим, щоб не допустити монополізації виробництва і торгівлі, а отже, і штучного утримання високого рівня цін. Суд розглядає інші скарги на порушення правил добросовісної торгової практики, а також розглядає прохання про звільнення від оподаткування якого-небудь виду товарів з міркувань суспільного інтересу. Суд складається з трьох суддів Високого суду, які призначаються лордом-канцлером, одного судді Сесійного суду Шотландії, одного судді Верховного суду Північної Ірландії, а також 10 інших осіб, які призначаються на три роки з фахівців з питань виробництва і торгівлі. справи в ньому звичайно розглядають колегії з одного професійного судді і двох фахівців.

У 1967 р. у Великобританії була заснована Служба парламентського уповноваженого у справах адміністрації. За допомогою своїх спів-

робітників він проводить розслідування за скаргами на дії урядових установ, звичайно після відповідного звернення до нього члена Палати громад. Про результати такого розслідування парламентський уповноважений доповідає депутату, що звернувся до нього, і відповідній урядовій установі, а в деяких випадках — Палаті громад.

Статус суддів. Усі суддівські посади у Великобританії заміщаються шляхом призначенням, а не обрання. Судді вищих судів призначаються королевою за рекомендацією лорда-канцлера, судді нижчих судів призначаються лордом-канцлером. Традиційно судді вищих судів призначалися лише з числа адвокатів привілейованої категорії — баристерів, але останнім часом можливість обіймання суддівської посади вищого рівня надана за певних умов і соліситорам. Судді Верховного суду призначаються з числа баристерів, що мають не менш ніж десятирічний стаж, окружні судді — з числа баристерів із таким же стажем або з числа рекордерів, що займають цю посаду не менш як три роки. У свою чергу, рекордером, тобто частково зайнятим на посаді судді, може бути призначений або баристер із не менше ніж 10-річним стажем, або соліситор із таким же стажем. Судді вищих судів призначаються на посаду довічно. У віці 72 і 75 років, залежно від посади, вони йдуть у відставку, а до цього можуть бути зміщені зі свого поста лордом-канцлером унаслідок недієздатності або за негідну поведінку. Рекордери призначаються на свої посади на певний термін. Мирові судді йдуть зі своїх постів практично після досягнення 70 років, а платні магістрати — 65 років, але і ті й інші до цього можуть бути зміщені лордом-канцлером без вказівки причини.

Досудове слідство та прокуратура. Розслідування кримінальних справ здійснюється, як правило, поліцією, яка в особі начальників дільниць (головних констеблів) має широкі повноваження, зокрема відмовитися від передачі справи до суду, обмежившись винесенням офіційного «застереження» підозрюваному. Традиційно обвинувачення в англійських судах за більшістю кримінальних справ підтримувалося або поліцією, або окремими громадянами, і лише за найбільш серйозними злочинами розслідування проводилося відомством директора публічних переслідувань, яке брало на себе і підтримання обвинувачення в суді по цих і деяких інших справах. За останній час у цій галузі відбулися серйозні зміни. Закон про переслідування за злочини 1985 р. заснував для Англії і Уельсу службу державних («коронних») обвинувачів, очолювану директором публічних переслідувань, який призначається генеральним аторнеєм і працює під його керівництвом.

Основна функція державних обвинувачів — підтримання обвинувачення в судах усіх рівнів у справах, розслідуваних поліцією, а також у деяких випадках порушення і участь у розслідуванні кримінальних справ.

Адвокатура. Функції представників сторін у цивільному процесі, захисту у кримінальних справах і надання інших юридичних послуг виконуються адвокатами, які в Англії традиційно поділяються на дві категорії — баристерів і соліситорів. *Баристери* — це юристи, що мають виняткове право виступати у вищих судових інстанціях (як і соліситори, вони мають право виступати також у судах нижчих інстанцій). Для того щоб стати баристером, необхідно пройти стажування у досвідченого баристера і тривалий курс навчання та після здачі відповідних іспитів бути прийнятим членом одного з чотирьох «інів» — об'єднань, що входять у корпорацію баристерів. Діяльність баристерів пов'язана з багатьма обмеженнями. Зокрема, вони повинні спілкуватися з клієнтами лише через соліситорів, носити тогу і перуку і т.ін. Найбільш досвідчені і кваліфіковані баристери призначаються королевою за рекомендацією лорда-канцлера на посаду «королівського радника», що дає їм додаткову правомочність і привілеї. Корпорація баристерів є самостійною і очолюється сенатом і радою баристерів.

Соліситори — значно численніша категорія юристів. Вони дають консультації своїм клієнтам, часто на постійній основі, готують до слухання цивільні і кримінальні справи на користь своїх клієнтів, виступають від імені обвинувачення або захисту, а також як представники інтересів сторін у судах нижчих інстанцій. Корпорація соліситорів очолюється Юридичним товариством, керованим виборною радою. Кандидати в соліситори повинні мати юридичну освіту або пройти курс навчання при Юридичному товаристві, вони складають спеціальні іспити та проходять дворічне стажування.

За останні роки значного розвитку набула система надання безкоштовної або пільгової юридичної допомоги соціально незахищеним верствам населення. Згідно з прийнятим у 1988 р. законом Рада з юридичної допомоги бідним, яка призначається з досвідчених баристерів і соліситорів, заснувала спеціальний фонд, з якого і розподіляє кошти для надання безкоштовної або пільгової юридичної допомоги. Така допомога в Англії надається як у кримінальних, так і у цивільних справах, причому за необхідності проводиться перевірка майнового становища особи, що звернулася по юридичну допомогу.

Б) Судова система Шотландії.

Судова система Шотландії істотно відрізняється від англійської і зберігає стосовно неї значну самостійність. У кримінальних справах як вища і остаточна інстанція виступає розташований в Единбурзі Високий суд юстиціаріїв (юстиціарієм у Середньовіччі на Британських островах називали чиновника, що виконував функції глави виконавчої або судової влади у відсутність короля чи за його дорученням на території Ірландії або Шотландії). Він складається з лорда-генерального судді Шотландії, що очолює його, лорда-судді-клерка і лордів-членів *Високого суду юстиціаріїв*. Суддя цього суду разом з 15 присяжними слухає по першій інстанції справи про найбільш серйозні злочини, що переслідуються за обвинувальним актом (такі процеси проводяться в Единбурзі, Глазго, інших містах Шотландії). Як апеляційна інстанція Високий суд юстиціаріїв у складі трьох або більше його членів розглядає скарги на вироки будь-яких шотландських судів, у тому числі й винесені суддею цього ж суду.

Ухвали Високого суду юстиціаріїв відіграють дуже важливу роль у розвитку шотландського кримінального права і процесу.

Вища судова інстанція у цивільних справах — *Сесійний суд*, що засідає в Единбурзі. До його складу входять лорд-генеральний суддя Шотландії, що називається як його глава — лордом-президентом Сесійного суду, лорд-суддя-клерк (він очолює одне з відділень Сесійного суду) і сесійні лорди, що одночасно є членами Високого суду юстиціаріїв. Сесійний суд має зовнішню палату і внутрішню палату. У суді зовнішньої палати судді розглядають справи по першій інстанції або одноосібно, або за участю 12 присяжних. У суді внутрішньої палати, що складається з найбільш досвідчених і кваліфікованих суддів, у колегіях з чотирьох членів розглядаються скарги на рішення суду зовнішньої палати. Ухвали Сесійного суду на відміну від ухвал Високого суду юстиціаріїв можуть бути оскаржені в британську Палату лордів.

Важлива ланка судової системи Шотландії — *шерифські суди*, що належать вже до системи нижчих судів. Шерифи — професійні судді, вони поділяються на дві категорії — головних шерифів (кожен очолює одне з шерифств, на які поділена вся територія Шотландії) і шерифів, яких іноді називають шерифами-заступниками. У сфері кримінальної юстиції і головний шериф, і шериф має право розглядати за участю 15 присяжних справи про злочини, що переслідуються за обвинувальним актом, або ж одноосібно — справи про злочини, що пере-

слідуються у порядку сумарної юрисдикції. У цивільних справах головний шериф розглядає в основному скарги на рішення, винесені шерифами. У свою чергу, рядові шерифи розглядають по першій інстанції основну масу цивільних справ: їх компетенція не обмежена сумою позову.

Нижчою інстанцією у кримінальних справах у Шотландії є *окружні суди*, в яких або одноосібно платні магістрати, або два чи більше мирових суддів розглядають справи про незначні правопорушення. Платні магістрати і мирові судді мають право розбирати також деякі категорії цивільних спорів, частіше сімейного характеру.

Судді шотландських судів призначаються на свої посади або британським монархом за рекомендацією державного секретаря у справах Шотландії, або, коли йдеться про мирових суддів, самим державним секретарем.

У Шотландії, на відміну від Англії і Уельсу, вже давно існує розвинена система органів публічного кримінального переслідування. Її очолюють лорд-адвокат і генеральний соліситор Шотландії, що виступає як його заступник, а на місцях їх представляють прокурори-фіскали. Органи публічного кримінального переслідування на свій розсуд ухвалюють рішення про доцільність передачі до суду і підтримання обвинувачення у справі, розслідуваної поліцією (найбільш складні кримінальні справи можуть розслідуватися прокурорами-фіскалами). Обвинувачення у Високому суді юстиціаріїв підтримує генеральний соліситор Шотландії або помічники лорда-адвоката. У шерифських судах, а інколи і в окружних судах обвинувачення підтримується прокурорами-фіскалами, що мають значну самостійність при вирішенні багатьох питань. Лорд-адвокат, генеральний соліситор і прокурори-фіскали можуть брати участь і у цивільних справах, виступаючи на захист Корони або «публічного інтересу».

Функції захисників обвинуваченого у кримінальних справах і представників сторін у цивільному процесі в Шотландії виконують професійно підготовлені юристи. Як і в Англії, вони поділяються на дві категорії — адвокатів (їх професійне об'єднання називається Факультетом адвокатів) і соліситорів (об'єднані в Юридичне товариство Шотландії). Подібно до англійських баристерів, адвокати мають право виступати в будь-яких судах і давати поради та висновки з адресованих їм правових питань. Найбільш досвідчені адвокати за поданням лорда-генерального судді призначаються королівськими радниками (призначення проводиться королевою). Соліситори, яких раніше традиційно

називали «юридичними агентами», виконують в основному функції повірених і проводять роботу з підготовки справ до слухання. Вони мають право виступати в шерифських та інших нижчих судах.

В) Судова система Північної Ірландії.

Судова система Північної Ірландії багато в чому копіює англійську. Верховний суд Північної Ірландії включає Високий суд (з відділеннями королівської лави, канцлерським і сімейним), Апеляційний суд і Суд корони. Усі вони наділені функціями, аналогічними функціям відповідних англійських судових інстанцій. Цивільні справи, окрім найбільш важливих, розглядають суди графств, малозначні кримінальні справи і деякі дрібні цивільні спори — магістратські суди. Організація діяльності і процедура розгляду справ у судах графств і магістратських судах дещо відрізняються від прийнятих в англійських судах.

Вищою апеляційною інстанцією для судів колоній, залежних територій і деяких держав, що входять у Співдружність, є *Судовий комітет Тасманої ради*, очолюваний лордом-канцлером. Його думки із спірних правових питань, що виникають при розгляді конкретних судових справ, мають характер рекомендацій, проте вважаються дуже авторитетними.

Розділ 7

СУДОВА СИСТЕМА ФРАНЦІЇ

Конституційна юстиція. Конституційний контроль у Франції має певну своєрідність і дещо виходить за рамки відомих двох моделей конституційного контролю. Питання про конституційність актів, прийнятих державними органами, розглядається різними органами: від парламенту — Конституційною радою, від органів виконавчої влади — Державною радою.

Конституційна рада складається з двох категорій членів — по праву і за призначенням. Першими є всі колишні президенти Республіки; у цій якості вони залишаються членами Ради довічно. З числа цих членів може бути призначений і голова Ради. Члени, що призначаються, займають свій пост шляхом призначення трьома найвищими органами державної влади — президентом Республіки, головою Національних зборів і головою Сенату. Кожний з них призначає трьох членів на 9 років; Рада оновлюється на одну третину кожні три роки. Іншими словами, кожна з названих осіб призначає одного члена кожні три роки. Яких-небудь обмежень для членів, що призначаються, не існує. При вступі на посаду члени Ради складають присягу перед президентом Республіки. Зайняття посади передбачає додержання вимоги щодо несумісності: члени Ради не можуть поєднувати свою посаду з іншими посадами, вказаними в законі, за загальним правилом — із посадами в державному апараті, у державному або приватному секторі економіки. Членам Ради заборонено одночасно бути членами парламенту, уряду, Економічної і соціальної ради, бути керівником або відповідальною особою в якій-небудь політичній партії. Проте члени Ради можуть

зберігати деякі посади, наприклад, залишатися професорами в університетах. Мандат члена Ради не поновлюваний; після закінчення 9 років він обов'язково залишає свою посаду. Голова Ради призначається президентом Республіки. До цього часу Голови завжди призначалися з числа «президентських» членів, хоча юридично може бути призначено й іншу особу.

Процедура розгляду справ у Раді закрита і письмова; засідання Ради проводяться при зачинених дверях. Рішення Ради публікується в офіційному органі держави.

Компетенція Конституційної ради дуже широка: вона тією чи іншою мірою зачіпає і парламент і президента Республіки. Рада розглядає скарги на правильність обрання членів обох палат парламенту, питання несумісності посад, що виникають відносно членів парламенту. Регламенти палат парламенту до їх застосування повинні бути передані в Раду, яка виносить ухвалу про їх відповідність Основному Закону. Будь-які зміни в регламентах також передаються на розгляд Ради.

Конституційна рада володіє ширшою компетенцією відносно обрання президента Республіки, ніж відносно виборів парламентаріїв, оскільки Рада бере участь у підготовці виборів, у розробці процедури виборів і в оголошенні їх результатів. Рада дає консультації уряду щодо організації виборів, кандидатури на пост президента представляються в Раду, і вона складає їх список; Рада перевіряє правильність висунення кандидатів, публікує складений список. Хоча законодавство не передбачає можливості оскарження, але на практиці Рада не відмовляється розглядати скарги. Рада не втручається у процедуру виборів президента. Контроль за додержанням передбаченої процедури обрання президента здійснюється спеціально створеною Національною комісією. Але Рада стежить за дотриманням принципу, згідно з яким всі кандидати повинні користуватися під час виборчої кампанії рівними наданими державою можливостями. При голосуванні Рада спостерігає за його проведенням і призначає для цього своїх комісарів. Підрахунок голосів здійснюється під безпосереднім спостереженням Конституційної ради, в яку повідомляються результати виборів на місцях.

У разі смерті президента Республіки Рада офіційно засвідчує необхідність тимчасового заміщення цього посту. Тимчасовим президентом стає голова Сенату. Рада також має право констатувати вакантність посту президента Республіки, коли той не може виконувати свої

обов'язки; потім вона констатує, що цей стан є остаточним і є наявною необхідністю проведення нових виборів глави держави.

Конституційна рада бере участь при введенні в країні надзвичайного стану на підставі ст. 16 Конституції. Президент Республіки, перш ніж ввести такий стан, повинен провести консультації із прем'єр-міністром, головами парламентських палат і з Конституційною радою. Втім, такі консультації ні до чого не зобов'язують главу держави. Вжиті заходи президентом у цей період розглядаються Конституційною радою.

Конституційна рада, крім того, спостерігає за проведенням референдуму і оголошує його результати. У цьому випадку вона консультує уряд при підготовці і проведенні такого голосування. Рада розбирає різного роду протести на порушення при проведенні референдумів. Вона стежить за загальним підрахунком голосів і оголошує результати голосування.

Основна ж функція Конституційної ради — розгляд відповідності нормативних актів Основному Закону країни. Перш за все, у обов'язковому порядку підлягають контролю органічні закони до їх промудгалії або поправки до діючих органічних законів. Друга обов'язкова категорія актів — регламенти палат парламенту.

Конституційна рада зобов'язується здійснювати контроль за відповідністю міжнародних договорів Основному Закону. У всіх випадках йдеться про проекти міжнародних угод; якщо договір ратифікований, то він не може бути предметом конституційного контролю. Якщо угода визнається такою, що не відповідає Основному Закону, то вона не може бути ратифікована, поки не буде відповідним чином змінена конституція. Правом запиту в таких випадках володіють президент Республіки, прем'єр-міністр, голови парламентських палат, 60 депутатів або 60 сенаторів.

Нарешті, на Конституційну раду покладені обов'язки по вирішенню суперечок про розподіл компетенції між законодавчою і виконавчою владами, тобто між урядом і парламентом, оскільки ст. 37 Основного Закону встановлює перелік сфер, у яких парламент може приймати закони (інші, таким чином, залишаються у віданні виконавчої влади, тобто в руках уряду).

Значення Державної ради зросло після ухвалення конституції 1958 р., що встановила нове співвідношення між законодавчою і виконавчою владою. Акти останньої вже не розглядаються як видані у забезпечення виконання закону. Вони набули самостійної і визначальної ролі.

Через це розширилася і набула самостійного значення функція контролю за актами виконавчої влади. Функція такого контролю з боку Державної ради не є спеціально виділеною, вона реалізується при розгляді справ по оскарженню перевищення влади. Своїми ухвалами Рада анулює акти, що не відповідають конституції. Даючи свої консультативні висновки, Рада, крім того, з цілого кола актів уряду може висловлюватися щодо їх відповідності Основному Закону.

Система загальних судів Франції включає Касаційний суд, апеляційні суди і суди, що розглядають різні категорії справ по першій інстанції.

Касаційний суд, що очолює систему загальних судів, — одна з найстаріших державних установ Франції. Він існував ще при «старому режимі», до революції 1789 р., а свою нинішню назву одержав в 1790 р. Касаційний суд працює в Парижі і складається з шести палат — п'ять у цивільних справах і одна у кримінальних. У свою чергу цивільні палати діляться на першу, другу і третю палату, палату у торгових і фінансових справах і палату з соціальних питань (вона розглядає справи з соціального страхування, трудового права та ін.). Цей суд складається з першого голови, шести голів палат, 84 членів суду (їх прийнято називати радниками), 36 радників-доповідачів різних категорій, а також генерального прокурора при Касаційному суді, першого генерального адвоката і 19 генеральних адвокатів (всі вони є не представниками сторін, а помічниками генерального прокурора). Ще одна категорія службовців Касаційного суду — аудитори, які разом з радниками-доповідачами, які мають дорадчий голос і більш високий статус, беруть участь у підготовці справ до слухання.

Ухвали Касаційного суду виносяться або однією палатою, або змішаною палатою, утвореною із представників трьох палат, або, нарешті, пленумом, до складу якого входять перший голова суду, голови і старійшини палат і по два представники від кожної палати. Більшість справ розглядаються однією палатою. Засідання палати є правомочним, якщо воно здійснюється за участю не менше п'яти членів Касаційного суду з вирішальним голосом, включених до складу цієї палати. З деяких питань, зокрема щодо відхилення явно необґрунтованих скарг або скарг на ухвали обвинувальної камери апеляційного суду, рішення можуть ухвалюватися колегією з трьох суддів відповідної палати.

Змішані палати скликаються, коли в одній з палат голоси розділилися порівну, або якщо справа стосується питання компетенції декількох палат, або якщо вона викликає суперечливі позиції.

Пленум Касаційного суду збирається для розгляду таких справ, які містять питання принципового характеру, а також при необхідності повторного розгляду справ у Касаційному суді.

У компетенцію Касаційного суду входить розгляд касаційних скарг на ухвали нижчестоящих судів, по яких, як правило, але не обов'язково, вичерпані можливості оскарження в звичайному, апеляційному, порядку. При цьому суд розглядає лише скарги з питань права, а не факту — тобто скарги тільки на неправильне застосування закону і на порушення процесуальних норм. У кримінальних справах Касаційний суд має право переглянути вироки, що набрали чинності, та справи за нововиявленими обставинами, але лише на користь засудженого, що виключає оскарження виправдувальних вироків будь-ким, окрім самого засудженого. Касаційний суд, скасувавши рішення або вирок нижчестоящего суду, направляє справу на новий розгляд в інший суд такого ж рівня, що і суд, який виніс дане рішення або вирок, разом із своїми рекомендаціями. Проте, якщо всі фактичні обставини справи не викликають сумнівів, Касаційний суд має право винести свою власну остаточну ухвалу. Касаційний суд виносить ухвали лише у конкретних справах, однак це справляє суттєвий вплив на судову практику, забезпечує однакове застосування законів у масштабі всієї країни, оскільки служать орієнтиром при розгляді судами аналогічних справ або в трактуванні тих чи інших правових інститутів. У цьому сенсі особливе значення мають ухвали палати у кримінальних справах, що нерідко самостійно вирішує багато важливих питань кримінальної політики.

Апеляційні суди. У Франції нині налічується 30 апеляційних судів на континенті, юрисдикція яких поширюється на територію декількох департаментів (від двох до чотирьох), і п'ять апеляційних судів, що діють у заморських територіях Франції. Кожен апеляційний суд іменується за назвою міста, де він розташований. Очолює роботу суду його перший голова. В апеляційних судах створюється, як правило, декілька палат з цивільних і кримінальних справ, а в деяких судах виділені також палати у торгових справах і з соціальних питань. У Паризькому апеляційному суді налічується 25 палат, у Ліонському — сім, в деяких апеляційних судах — по одній палаті. Справи розглядаються в колегіях у складі не менше трьох, а в деяких випадках розгляду цивільних справ — п'яти суддів.

Палати у кримінальних справах у складі голови палати і двох членів суду розглядають апеляційні скарги на ухвали нижчестоящих судів по кримінальних справах (вироки суду присяжних у справах про тяж-

кі злочини апеляційному оскарженню не підлягають). Розглянувши апеляційну скаргу у кримінальній справі, палата від імені апеляційного суду або залишає вирок у силі, або скасовує його і, як правило, сама виносить нову ухвалу (по суті, вирок) у справі. Лише за необхідності палата направляє справу на новий розгляд по суті в нижчестоящий суд. У складі кожного апеляційного суду утворюється також одна або більше обвинувальних камер, до складу якої входять голова камери і два члени суду. Обвинувальна камера діє як орган контролю за досудовим слідством, зокрема за попереднім обвинувальним висновком, а також як орган віддання під суд.

Палати у цивільних справах розглядають апеляційні скарги на рішення, винесені не тільки нижчестоящими цивільними судами загальної юрисдикції, але і іншими судовими установами (зокрема, торговими трибуналами).

Перша судова інстанція. Суди першої інстанції підрозділяються стосовно розгляду цивільних справ на трибунали великого процесу і трибунали малого процесу, а стосовно розгляду кримінальних справ — на суди присяжних, виправні трибунали і поліцейські трибунали. Термін «трибунал» у назвах французьких судів, як цивільних, так і кримінальних, указує не на їх надзвичайний характер, а скоріше на обмежений, порівняно з судами, обсяг їх компетенції.

Трибунали великого процесу — є як мінімум по-одному в кожному з 96 департаментів Франції. До їх складу входять голови і судді. У трибуналі з кількістю суддів понад п'ять утворюються палати на чолі з віце-головами трибуналу. Справи розглядаються, як правило, в колегіях у складі не менше трьох суддів, і лише по деяких категоріях справ допускається одноосібний суддівський розгляд, але лише за умови згоди на це сторін. У компетенцію трибуналу великого процесу входить розгляд цивільних справ майнового характеру з сумою позову понад 30 000 євро, а також значної кількості чітко визначної категорії справ: спори про нерухомість, про шлюб і розлучення, про усиновлення, про громадянство тощо. Якщо в окрузі трибуналу великого процесу відсутній торговий трибунал, то його функції виконує трибунал великого процесу.

Трибунали малого процесу були засновані в 1958 р. замість мирових суддів, які обиралися населенням кожного кантону і існували у Франції з 1790 р. Вони розташовані в головних містах всіх департаментів і всіх округів, а також у деяких великих кантонах. У складі кожного трибуналу малого процесу є або один суддя, або досить велика їх кіль-

кість, але справи завжди слухаються суддями одноосібно. У компетенцію цього трибуналу входить розгляд певних категорій справ, зокрема по позовах майнового характеру на суму до 30 000 євро (рішення у справах з сумою позову до 13 000 євро не підлягають апеляційному оскарженню).

Суди присяжних, у виняткову компетенцію яких входить розгляд кримінальних справ про тяжкі злочини, засідають у Парижі і в кожному департаменті. До складу кожного суду входять троє професійних суддів на чолі з головою (членом апеляційного суду) і дев'ять засідателів-присяжних, які запрошуються до відправлення відповідних обов'язків за департаментським списком виборців шляхом випадкового обрання після відбору спеціальними комісіями. Сесії суду присяжних проводяться щокварталу, а за необхідності і частіше. З 1808 по 1942 р. присяжні (їх було 12) утворювали самостійну колегію, де вирішувалося лише питання про винність. Нині вони ухвалюють рішення в дорадчій кімнаті разом з професійними суддями, але з усіх питань, сутєвих для вироку, у тому числі і про покарання. Рішення суду присяжних ухвалюється більшістю голосів, проте несприятливе для обвинуваченого рішення, у тому числі і відмова визнати наявність пом'якшувальних обставин, ухвалюється більшістю не менше ніж у 8 голосів із 12 учасників голосування. На відміну від рішень всіх інших судів першої інстанції вирок суду присяжних вважається після його винесення прийнятим у першій і останній інстанції і оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, а виправдувальний вирок не може бути оскаржений обвинуваченням і в касаційному порядку.

Виправні трибунали розглядають по першій інстанції справи про кримінальні делікти (назва «виправний» пов'язано з тим, що в ст. 1 КК Франції покарання за кримінальні делікти іменуються виправними). Як виправний трибунал може виступати трибунал великого процесу, що попеременно розбирає то цивільні, то кримінальні справи. У тих трибуналах великого процесу, де через значні обсяги роботи є багато суддів, утворюється одна або декілька палат, що спеціалізуються на розгляді кримінальних справ, тобто постійно виступають як виправний трибунал. Справи у виправних трибуналах розглядаються колегіями з трьох суддів. Деякі категорії кримінальних справ, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху, полювання і рибальства та ін., можуть розглядатися суддями одноосібно. У той же час у процесах, розрахованих на тривалий розгляд, до складу колегії можуть бути призначені запасні судді, повноважні замінити суддю, який вибув із процесу через

хворобу або з інших причин. У деяких трибуналах великого процесу в 1975 р. створені колегії суддів, що спеціалізуються на розгляді особливо складних справ про кримінальні делікти економічного і фінансового характеру.

Поліцейські трибунали розглядають по першій інстанції справи про найменш значні кримінальні діяння — провини, за які може бути призначений штраф на суму до 10 000 євро або ж, в обмеженому числі випадків, арешт на строк від одного дня до двох місяців (назва «поліцейський» пов'язана з тим, що в ст.1 КК Франції покарання за провину іменуються поліцейськими покараннями). Справи в них розглядаються одноосібно суддями трибуналу малого процесу, що нерідко розбирають по чергово то цивільні, то кримінальні справи (у деяких випадках створюються трибунали малого процесу, що спеціалізуються виключно на розгляді кримінальних справ, тобто діють лише як поліцейські трибунали).

До системи загальних судів як *спеціалізовані підрозділи* входять установи юстиції у справах неповнолітніх. Суд присяжних у справах неповнолітніх розглядає обвинувачення в тяжких злочинах, пред'явлені неповнолітнім у віці від 16 до 18 років. Він складається з трьох професійних суддів і дев'яти присяжних. Справи про кримінальні делікти і про найбільш серйозні провини неповнолітніх у віці від 13 до 18 років, а також тяжкі злочини підлітків 13–15 років розглядаються трибуналами у справах неповнолітніх, що створюються в округах трибуналів великого процесу. Ці трибунали складаються з судді у справах неповнолітніх і двох засідателів (асесорів), які призначаються міністром юстиції з осіб, що виявили інтерес до проблем виховання молоді. Суддею у справах неповнолітніх призначається строком на три роки один з суддів трибуналу великого процесу. Він може розглядати і одноосібно справи про кримінальні делікти і провини неповнолітніх, але в цьому випадку він має право застосовувати до них лише заходи виховного і наглядового характеру. Рішення судді і трибуналу у справах неповнолітніх можуть бути оскаржені в спеціальну палату апеляційного суду.

Особливість французької системи кримінальної юстиції — наявність у ній фігури судді з виконання покарань, який, згідно з повноваженнями, наданими йому КПК 1958 р. і наступними законами, має право активно втручатися в процес відбування покарання засудженими, у тому числі і до позбавлення волі. Він організує нагляд за засудженими, такими, що отримали «відстрочення із випробуванням», вирішує

питання про зміну режиму тримання засуджених до позбавлення волі, про надання їм відпусток, клопоче про їх умовне дострокове звільнення і т.д. Обов'язки судді з виконання покарань на трирічний строк покладаються на одного з суддів трибуналу великого процесу.

До системи загальних судів, перш за все на рівні трибуналу малого процесу, входять судові установи, що спеціалізуються на розгляді окремих категорій справ. До їх числа належать торгові трибунали, ради прюдомів, комісії з соціального страхування, паритетні трибунали із земельної оренди, трибунали з морської торгівлі тощо. З них найбільше значення мають торгові трибунали і ради прюдомів.

Торгові трибунали складаються з трьох суддів-консулів. Вони обираються на два-три роки за складною системою з осіб, які займаються комерційною діяльністю або представляють промислові чи торгові компанії. Торгові трибунали є в більшості великих міст Франції. Вони розглядають спори, що виникають між учасниками будь-яких торгових угод, між членами товариств, спори за зобов'язаннями комерсантів, підприємців і банкірів, справи, пов'язані з ліквідацією підприємств, тощо.

Ради прюдомів (тобто бездоганно чесних людей) покликані примиряти або вирішувати конфлікти, пов'язані з укладенням, виконанням і розірванням індивідуальних трудових договорів. Ради прюдомів створені хоча б одна в кожному департаменті. Вони складаються з радників — представників підприємців і працівників, які обираються за складною системою. Ради прюдомів розглядають справи у складі колегії з двох або чотирьох представників кожної із сторін під головуванням судді трибуналу малого процесу. У 1985 р. заснована Вища рада прюдомів — консультативний орган при міністрі юстиції і міністрі праці.

Абсолютно особливе місце, поза системою загальних судів, посідає Високий суд правосуддя, який обирається обома палатами парламенту в рівній кількості з їх членів (по 12 суддів і по 6 їх заступників). Відповідно до Конституції 1958 р. Високий суд правосуддя створюється для розгляду кримінальних справ за звинуваченням президента країни в державній зраді, а також міністрів у вчиненні тяжких злочинів і кримінальних деліктів при виконанні службових обов'язків. Розслідування цих звинувачень і віддання обвинувачених Високому суду правосуддя здійснюється тільки за рішенням обох палат парламенту. У період з 1963 по 1981 р. як надзвичайний орган існував Суд державної безпеки, який розглядав справи про всі злочини проти внутрішньої і

зовнішньої безпеки держави. Нині ці справи передані в компетенцію загальних судів.

Незалежно від системи загальних судів, очолюваної Касаційним судом, існує самостійна система органів адміністративної юстиції. У них розглядаються скарги на дії і акти органів державного управління, що зачіпають права і інтереси приватних осіб. Очолює систему адміністративної юстиції Державна рада, яка одночасно є органом державного управління — консультативною установою при уряді. У складі Державної ради є секція з розгляду спорів (у ній близько 30 членів Державної ради), яка в свою чергу складається з дев'яти підсекцій. У них від імені Державної ради розглядаються касаційні і апеляційні скарги на рішення нижчестоящих органів адміністративної юстиції. Секція Державної ради розглядає по першій інстанції скарги на президентські і урядові декрети, на акти, видані міністрами або установами загальнонаціонального значення, зокрема профспілок, і ін.

Основну масу скарг на дії і акти органів управління і посадовців по першій інстанції розглядають адміністративні трибунали (їх налічується 25), округи яких охоплюють території декількох департаментів (від двох до семи). Адміністративний трибунал складається з голови і трьох-чотирьох членів. У 1987 р. було створено п'ять адміністративних апеляційних судів як проміжна інстанція, куди надходять апеляційні скарги на рішення адміністративних трибуналів за винятком деяких категорій справ, які, як і раніше, оскаржуються безпосередньо в Державну раду. На рішення адміністративних апеляційних судів можуть бути подані касаційні скарги в Державну раду.

Статус суддів. Судді системи загальних судів призначаються на свої посади декретом президента Республіки. Посадовці Касаційного суду і перші голови апеляційних судів призначаються на посади на підставі рекомендації Вищої ради магістрату, решта суддів — за поданням міністра юстиції за наявності позитивного висновку Вищої ради магістрату. Судді адміністративних трибуналів призначаються урядовими декретами за поданням міністра внутрішніх справ, погодженим із міністром юстиції. Як правило, судді загальної компетенції призначаються після конкурсного відбору і закінчення Національної школи магістрату, для вступу до якої необхідно мати вищу юридичну освіту. Судді адміністративних судів призначаються з числа випускників Національної адміністративної школи. Для призначення до складу Касаційного суду встановлені підвищені вимоги (досвід суддівської роботи на достатньо високій посаді або робота як професор універси-

тету і ін.). Конституція (ст. 64) проголошує принцип незмінюваності суддів загальної компетенції. Суддю може звільнити лише Вища рада магістрату у зв'язку із серйозною провиною або тяжким захворюванням. Суддя не може бути переведений з своєї посади без його згоди, навіть якщо йдеться про просування по службі. Судді йдуть у відставку з своїх постів після досягнення ними 65 років, а судді Касаційного суду і його перший голова, згідно з правилами, встановленими в 1988 р., відповідно у віці 66 і 68 років.

Вища рада магістрату, згідно зі ст. 65 Конституції, очолюється президентом Республіки, а його заступником є міністр юстиції. До її складу входять дев'ять членів, які призначаються на чотири роки президентом Республіки з числа суддів (зокрема трьох членів Касаційного суду) і інших державних службовців. Вища рада магістрату, крім участі в призначенні суддів, розглядає справи про їх дисциплінарні проступки, але вже у відсутності президента Республіки і міністра юстиції.

Досудове слідство та прокуратура. Розслідування більшості злочинів здійснюється судовою поліцією, офіцери якої мають право на проведення самостійного попереднього дізнання, а агенти і інші посадовці — на проведення лише окремих процесуальних дій. Особливо великі повноваження офіцерів судової поліції при проведенні розслідувань відносно так званих явних злочинів безпосередньо за їх вчиненням. Попереднє слідство, здійснюване звичайно після поліцейського дізнання, проводиться слідчим суддею. Воно є обов'язковим у справах про тяжкі злочини, може бути проведено у справах про кримінальні делікти і лише у виняткових випадках проводиться у справах про провину. Слідчі судді призначаються на свої посади на три роки з числа суддів трибуналу великого процесу. У період здійснення своїх функцій вони залишаються у складі суддів трибуналу великого процесу і мають право навіть брати участь у розгляді судових справ, окрім тих, що були розслідувані ними самими.

Кримінальне переслідування в суді, як правило, здійснюється прокуратурою, яка користується дуже широкими правами, зокрема, правом на свій розсуд відмовитися від передачі справи до суду. У поліцейських трибуналах обвинувачення в провині, за яку не може бути призначено більше 10 днів арешту, підтримують поліцейські комісари.

Прокуратура у Франції є централізованою системою органів, що перебуває під керівництвом міністра юстиції. При кожному апеляційному суді діє генеральний прокурор із своїми помічниками, головний

з яких має звання генерального адвоката. Генеральний прокурор перебуває у безпосередньому підпорядкуванні міністра юстиції і, у свою чергу, має право давати вказівки всім посадовцям прокуратури в районі компетенції апеляційного суду. Під його наглядом перебувають і всі посадові особи судової поліції. Генеральний прокурор особисто або через своїх заступників підтримує обвинувачення в апеляційному суді і в суді присяжних, заснованому в місці перебування апеляційного суду. Республіканські прокурори (так у Франції називаються прокурори нижчої інстанції, але вони володіють широкими повноваженнями) перебувають при виправних трибуналах і здійснюють кримінальне переслідування у всіх кримінальних справах у районі дії цього трибуналу. Вони особисто або через своїх заступників підтримують обвинувачення в більшості судів присяжних, у виправних трибуналах, а також, за необхідності, у поліцейських трибуналах. Представники прокуратури офіційно беруть участь також у цивільному процесі в судах будь-якої інстанції, коли цього вимагають «інтереси суспільства».

Генеральний прокурор при Касаційному суді зі своїм апаратом посідає особливе місце в системі органів прокуратури, оскільки його функції обмежені виступами в цьому суді.

Посадовці прокуратури за своїм статусом дуже близькі до суддівського корпусу (ті та другі іменуються магістратами), оскільки отримують однакову підготовку і в ході своєї кар'єри нерідко переходять із прокурорів у судді і навпаки.

Адвокатура. Захищати обвинуваченого в кримінальному процесі і представляти інтереси сторін у цивільному і адміністративному процесі можуть адвокати. До 1971 р. у Франції розрізнялися юридичні професії адвоката, повіреного при трибуналі великого процесу і повіреного при торговому трибуналі. Нині вони об'єднані в єдину, так звану нову професію адвоката. При кожному трибуналі великого процесу є колегії адвокатів, очолювані радою і старійшиною. Для того щоб бути прийнятим у колегію адвокатів і тим самим отримати право виступати у французьких судах, необхідно мати вищу юридичну освіту, скласти іспити для вступу в один з центрів професійної підготовки, пройти там річний курс навчання і одержати сертифікат про професійну придатність. Адвокати можуть займатися індивідуальною практикою або створювати адвокатські контори. Правом виступу в Касаційному суді і Державній раді володіють тільки адвокати, прийняті до складу колегії (із шістдесяти адвокатів) при Касаційному суді.

Розділ 8

СУДОВА СИСТЕМА НІМЕЧЧИНИ

Конституція ФРН розрізняє п'ять основних галузей юстиції (загальна, трудова, соціальна, фінансова і адміністративна). Відповідно до цього поділу створено п'ять систем судів, кожна з яких очолює власний найвищий судовий орган. При цьому загальним судам підсудні всі цивільні і кримінальні справи, які не віднесені до компетенції органів адміністративної юстиції та інших спеціалізованих судів. Діяльність загальних судів регламентується Законом про судовий устрій, відповідними законами і положеннями про них.

Верховний федеральний суд очолює систему загальних судів. Він розташований у м. Карлсруе і складається з голови суду, голів сенатів і членів суду. У Верховному федеральному суді діють також судові слідчі, які займаються підготовкою до слухання деяких категорій кримінальних справ, вироки по яких оскаржені у цьому суді. До складу Верховного федерального суду входять два сенати у цивільних справах, п'ять сенатів у кримінальних справах і сім сенатів для розгляду спеціальних питань (у справах картелів, у справах адвокатів, нотаріусів та ін.).

До компетенції Верховного федерального суду у кримінальних справах входить розгляд касаційних скарг на вироки вищих судів земель, винесені ними при розгляді справи по першій інстанції, а також на вироки судів присяжних і великих палат судів землі, якщо вони не підлягають касаційному оскарженню у вищій суд землі. Верховний федеральний суд може переглянути справу і за нововиявленими обставинами у разі виголошення як обвинувального, так і виправдувального вироку. З 1969 р. до компетенції Верховного федерального суду не входить розгляд кримінальних справ по першій інстанції.

До компетенції Верховного федерального суду у цивільних справах входить розгляд касаційних скарг на рішення, винесені вищими судами землі. При цьому Верховний федеральний суд приймає до розгляду скарги з сумою позову до 40 000 євро з дозволу вищого суду землі, а на велику суму — з дозволу самого Верховного федерального суду.

Під касаційним оскарженням (воно називається ревізією) у ФРН розуміється оскарження вироку або рішення суду з мотивів порушення закону або неправильного його застосування, але не з мотивів невідповідності вироку фактичним обставинам справи. Касаційні скарги розглядаються сенатами Верховного федерального суду у складі п'яти членів цього суду на чолі з головою сенату (деякі питання можуть вирішуватися колегіями з трьох суддів або членами Верховного федерального суду одноосібно). Сенат може відхилити касаційну скаргу або визнати її обґрунтованою, і в цьому випадку він має право як доручити нижчестоящому суду знов розглянути справу, так і винести по ній власний вирок або рішення.

У Верховному федеральному суді утворюються великі сенати відповідно по цивільних і по кримінальних справах, які виносять ухвали з питань, що мають принципове значення для відповідної галузі права. До великих сенатів входять голова Верховного федерального суду (він головує в обох сенатах) і по вісім членів суду, призначених головою на дворічний термін. При необхідності усунути розбіжності в позиціях сенатів по цивільних і по кримінальних справах скликається об'єднаний великий сенат, який складається з голови Верховного федерального суду і всіх членів великих сенатів.

З усіх загальних судів лише Верховний федеральний суд є загальнофедеральною установою, а всі нижчестоящі відносно нього суди є судами відповідної землі. У структурі і компетенції загальних судів окремих земель є певні, не дуже суттєві відмінності.

Вищі суди землі діють як апеляційні і касаційні інстанції і як суди першої інстанції. Вони утворені у всіх землях, що входять у ФРН, у кількості від одного до чотирьох. (У Баварії, наприклад, існує три вищі суди землі і Баварський верховний суд у Мюнхені, який разом із повноваженнями одного з вищих судів землі здійснює за деякими категоріями цивільних і кримінальних справ функції Верховного федерального суду як касаційної інстанції для баварських судів.)

У складі кожного вищого суду землі, очолюваного його головою, утворюється необхідна кількість сенатів у цивільних і кримінальних справах на чолі з їх головами. Як суд першої інстанції кримінальний

сенат у складі п'яти професійних суддів — членів вищого суду землі — розглядає справи про державну зраду, шпигунство, терористичні акти та ін. або справи про злочини, підсудні нижчестоящому суду землі, але визнані особливо значущими або складними. Як касаційна інстанція сенати у цивільних справах у складі трьох членів вищого суду землі розглядають апеляційні скарги на рішення і ухвали нижчестоящих судів (деякі питання можуть вирішуватися суддями одноосібно). Кримінальні сенати у складі трьох членів вищого суду землі розглядають касаційні скарги на вироки дільничних суддів, що не підлягають апеляційному оскарженню, на вироки, винесені судами землі при апеляційному оскарженні, а також на вироки, винесені судами присяжних або великими палатами суду землі, проте лише якщо касаційна скарга подана виключно з мотивів порушення норм законодавства землі, а не федеральних законів.

Суди землі виступають як суди першої інстанції і як суди другої інстанції, що розглядають скарги на рішення і вироки нижчестоящих судів. У складі кожного суду землі, очолюваного його головою, утворюються палати з цивільних (зокрема торгових) справ і палати у кримінальних справах. Палати у цивільних справах засідають у складі трьох професійних суддів на чолі з головою суду землі або головою палати. справи, що не становлять великої складності, можуть розглядатися суддями одноосібно. Палати у торгових справах діють у складі головуючого — члена суду землі і рівноправних із ним двох непрофесійних суддів, що призначаються на три роки з досвідчених комерсантів за висновком торговельно-промислових палат. Деякі категорії справ вирішуються головою палати у торгових справах одноосібно.

До компетенції палат по цивільних і у торгових справах входить розгляд по першій інстанції цивільних і торгових справ із сумою позову понад 3000 євро, а також справ про встановлення батьківства і деяких категорій позовів, що пред'являються до суддів і службовців у зв'язку з перевищенням ними своїх службових повноважень та ін. Палати у цивільних і торгових справах розглядають апеляційні скарги на рішення і ухвали дільничних судів, окрім деяких категорій справ, скарги по яких подаються у вищі суди землі. Скарги на рішення дільничних судів по позовах на суму до 500 євро до розгляду не приймаються.

Кримінальні палати судів землі розглядають по першій інстанції справи про всі злочини, які не віднесені до компетенції дільничних судів або вищих судів землі. До їх підсудності входять справи про всі

злочини, за які можливе позбавлення волі на термін понад три роки або примусове поміщення до психіатричної лікарні. Справи по першій інстанції розглядає або кримінальна палата, що діє як суд присяжних, або велика кримінальна палата. Суд присяжних у ФРН до 1975 р. складався з трьох професійних суддів і шести шеффенів — так у ФРН іменують присяжних, що беруть участь у розгляді справи спільно з професійними суддями і ухвалюють рішення з питання про винність або невинність підсудного і про призначення міри покарання. Кандидати на посаду шеффенів для судів землі відбираються за списками, складеними при дільничних судах. Нині суд присяжних складається з трьох професійних суддів і двох шеффенів. Він скликається при необхідності розгляду кримінальної справи по обвинуваченню в умисному вбивстві або інших злочинах, пов'язаних із створенням небезпеки для життя людей (підпали, вибухи, спроби захоплення літаків, пограбування і здирство при обтяжливих обставинах та ін.).

Велика палата у кримінальних справах у складі трьох суддів і двох шеффенів розглядає основну масу справ про злочинні посягання, що входять до компетенції судів землі. У тих судах землі, в окрузі яких розташований вищий суд землі, утворюється палата у справах про державні злочини, тобто пов'язані з «загрозою демократичній правовій державі» і з порушенням заборон на діяльність протизаконних організацій. З 1976 р. у багатьох судах землі з великих палат у кримінальних справах були виділені палати з економічних злочинів, пов'язаних з порушеннями законодавства про недобросовісну конкуренцію, фінансову діяльність підприємств, податки і т.ін. Велика палата у кримінальних справах у складі трьох суддів і двох шеффенів розглядає від імені суду землі апеляційні скарги на вироки, винесені судом шеффенів у дільничному суді.

Для розгляду апеляційних скарг на вироки, винесені дільничними суддями одноосібно, у складі суду землі утворюється мала палата по кримінальних справах, яка складається з головуючого — члена суду землі і двох шеффенів.

Дільничні суди є низовою ланкою системи загальних судів. Вони можуть складатися з одного або декількох дільничних суддів (у деяких дільничних судах їх понад 30). Якщо в дільничному суді тільки один суддя, йому призначається постійний заступник з числа суддів землі. Цивільні справи розглядаються в дільничних судах лише суддею одноосібно. Дільничному судді підсудні майнові спори на суму до 3000 євро, а також незалежно від суми позову спори про оренду житла й інших

приміщень, спори між клієнтами і власниками готелів, між пасажирами і водіями транспортних засобів, туристами і бюро подорожей і т.ін. У дільничних судах виділяється один або декілька суддів, які спеціалізуються на розгляді всього комплексу шлюбно-сімейних справ, зокрема про розлучення, виплату утримання на дітей тощо.

Кримінальні справи в дільничному суді можуть розглядатися або суддею одноосібно, або судом шеффенів. Одноосібно дільничний суддя розглядає справи, порушені у порядку приватного обвинувачення, крім того, про злочинні діяння, що належать до категорії провини, і, нарешті, за пропозицією прокурора, справи про деякі злочини, по яких не очікується виголошення суворішого вироку, ніж за провину, тобто понад одного року позбавлення волі.

Дільничний суддя з відома обвинуваченого може ухвалити вирок шляхом «наказу про покарання», що видається без судового розгляду, за матеріалами, направленими прокуратурою або поліцією. Проте в цьому випадку не може бути призначено покарання, пов'язане з позбавленням волі, а «наказ про покарання» виконується, якщо протягом тижня засуджений не зажадає його скасування і проведення судового розгляду.

Суд шеффенів засідає у складі дільничного судді і двох шеффенів. Шеффени залучаються до виконання обов'язків за списками кандидатів, радою общини, що складається з числа громадян, які в ній проживають, досягли 30 років і не мають обмежень (судимість, фізичні або психічні вади, посадові обов'язки і ін.). Суди шеффенів мають право розглядати кримінальні справи про злочини, не віднесені до виняткової компетенції судів землі або вищих судів землі, але за умови, що покарання не перевищуватиме трьох років позбавлення волі. Якщо представлена на розгляд суду шеффенів справа відрізняється великою складністю або обсягом, то за клопотанням прокурора утворюється розширений склад суду шеффенів — два професійні судді і два шеффени. Такий же склад суду шеффенів необхідний для розгляду справи, переданої на новий розгляд з вищестоящего суду.

До системи загальних судів як самостійні підрозділи включені *суди у справах неповнолітніх*. Вони розглядають справи про правопорушення, в яких обвинувачуються неповнолітні віком від 14 до 18 років, а також молоді люди до 21 року, якщо суд у справах неповнолітніх визнає, що їх поведінка має «підлітковий характер». У цих же судах, як і в загальних, можуть розглядатися справи про порушення дорослими інтересів неповнолітніх або справи, по яких потрібно до-

питати неповнолітніх як свідків. До такого ж роду судових установ належать у судах землі палати у справах неповнолітніх (у складі трьох професійних суддів і двох шеффенів) і в дільничних судах — суд шеффенів у справах неповнолітніх (у складі професійного судді і двох шеффенів) і суддя у справах неповнолітніх. Шеффенами у справах неповнолітніх призначаються особи, які мають досвід роботи з молоддю (як правило, один з них — жінка).

Серед спеціалізованих судів, що функціонують у ФРН разом із загальними судами, важливе місце займають *суди у трудових справах*. Вони покликані розглядати спори між роботодавцями і працівниками з питань оплати праці, надання відпусток, звільнення, а також конфлікти між профспілками і об'єднаннями підприємців, зокрема про правомірність страйку або закриття підприємства, та інші питання. Очолює цю систему Федеральний суд у трудових справах у м. Касселе, який складається з п'яти сенатів. У колегіальному складі з трьох професійних і двох «почесних» суддів (вони представляють відповідно підприємців і профспілки) розглядаються касаційні скарги на рішення нижчестоящих судів цієї системи. У кожній із земель ФРН є один суд землі у трудових справах, а у Північному Рейні-Вестфалії установлені два суди землі у трудових справах.

У судах землі у трудових справах утворюються колегії у складі одного професійного судді і двох або чотирьох (залежно від категорії справи) «почесних суддів», які представляють інтереси підприємців і працівників. Суди землі у трудових справах виступають як апеляційна інстанція, до якої оскаржуються рішення нижчестоящих судів.

Суди у трудових справах — нижча інстанція цієї системи — розглядають по першій інстанції всі трудові конфлікти. У них утворюються колегії із таким же складом, як і в судах землі у трудових справах. У цих судах вживають заходів для вирішення конфліктів по можливості шляхом компромісу.

Система *судів з соціальних питань* створена для розгляду конфліктів, пов'язаних із соціальним страхуванням, виплатою допомоги безробітним і таким, що «повернулися на батьківщину», наданням безкоштовної або пільгової медичної допомоги і т.ін. Систему цих судів очолює Федеральний суд, який знаходиться, як і Федеральний суд у трудових справах, у м. Касселе. Він складається з 12 сенатів, у яких розглядаються касаційні скарги на рішення нижчестоящих судів. У кожній із земель ФРН діє суд землі з соціальних питань (апеляційна інстанція), а на території всієї країни діють 48 судів із соціальних питань, які розглядають по першій інстанції всі спори, що належать до

компетенції цієї системи судів. У Федеральному суді з соціальних питань і у відповідних судах землі справи розглядаються у колегіях з трьох професійних і двох «почесних суддів», а в судах нижчої інстанції — у колегіях із одного професійного і двох «почесних суддів». Склад «почесних суддів» формується на паритетних засадах: по одному представнику сторін, що беруть участь у конфлікті (від застрахованих працівників або безробітних і від підприємців, від лікарняних кас і від лікарів, що обслуговують хворих за рахунок цих кас, і т.ін.).

Система *фінансових судів* створена, головним чином, для розгляду спорів, пов'язаних зі сплатою податків і митних зборів. Вона складається із Федерального фінансового суду в Мюнхені і 15 фінансових судів (один-два в кожній землі). У Федеральному фінансовому суді утворено вісім сенатів, де в колегіях із п'яти професійних суддів розглядаються касаційні скарги на рішення фінансових судів виключно з питань права і лише якщо спір йде про суми, що перевищують 10 000 євро. У фінансових судах, що є судами першої інстанції, але за статусом відповідають вищим судам землі, справи розглядаються в колегіях із трьох професійних суддів і двох «почесних суддів».

Система *адміністративної юстиції* у ФРН створена для розгляду скарг фізичних і юридичних осіб на дії і акти органів державного управління, а також спорів між органами місцевого самоврядування, якщо ці скарги і спори не належать до компетенції інших судів. Скаргу приймають до розгляду, якщо вже був заявлений протест до органу управління або посадовця, на дії яких приноситься скарга, а також була подана скарга у вищестоящий орган управління, але вона залишилася незадоволеною.

Очолює цю систему Федеральний адміністративний суд, який знаходиться у Берліні. У його структурі створено 12 сенатів, в основному зайнятих розглядом у складі п'яти професійних суддів касаційних скарг на рішення нижчестоящих адміністративних судів. У такому ж складі сенати Федерального адміністративного суду розглядають як перша і остання інстанція порівняно невелику кількість справ, віднесених до виняткової компетенції цього суду, — за спорами неконституційного характеру між землями або між землями і федерацією, за зверненням федерального уряду з вимогою визнати неконституційною діяльність того або іншого об'єднання громадян, а також за деякими видами позовів проти федеральних органів.

Вищі адміністративні суди утворені по одному у всіх землях ФРН, зокрема загальний для двох земель — Нижньої Саксонії і Шлезвіг-

Гольштейна. До їх компетенції входить розгляд апеляційних, а за деяких умов і касаційних скарг на рішення і ухвали адміністративних судів, а також, у виняткових випадках, найбільш важливих справ по першій інстанції. Справи у вищих адміністративних судах розглядають колегії у складі або трьох професійних суддів і двох «почесних суддів», або, у деяких землях, у складі тільки трьох професійних суддів.

Адміністративні суди розглядають по першій інстанції у складі трьох професійних суддів і двох «почесних суддів» переважну масу справ, віднесених до компетенції органів адміністративної юстиції. За ухвалою адміністративних судів може бути скасований акт органу державного управління, що оскаржується, чи відновлені права громадян або установ, порушені діями посадовців.

Названі п'ять найвищих судових органів, що очолюють окремі системи судів (загальну, у трудових справах та ін.), є самостійними і незалежними стосовно один одного. У разі протиріч між їх позиціями з яких-небудь істотних правових питань скликається, згідно з Основним Законом (ст. 95), Загальний сенат вищих федеральних судів, що і виносить ухвалу, яка є обов'язковою для судів всіх систем і тим самим забезпечує єдність судової практики.

Як самостійні судові установи функціонують також деякі спеціалізовані суди, зокрема загальнофедерального рівня. Це, наприклад, Федеральний дисциплінарний суд і дисциплінарні суди земель, в яких розбираються скарги цивільних службовців на дії влади, а також Федеральний патентний суд, що засідає в Мюнхені.

Особливе місце серед вищих державних і судових установ ФРН посідає заснований у 1951 р. *Федеральний конституційний суд*. Він працює в Карлсруе і складається з двох сенатів по вісім членів Федерального конституційного суду в кожному. Очолює роботу всього суду і першого сенату голова Федерального конституційного суду, роботу другого сенату — віце-голова. Федеральний конституційний суд вирішує спірні питання тлумачення конституції, спори з приводу співвідношення з конституцією інших федеральних законів і законів, виданих владою землі. Повноваження Федерального конституційного суду включають можливість скасування з мотивів суперечності конституції законів, прийнятих парламентом ФРН і владою земель, будь-яких ухвал уряду й інших органів управління і, нарешті, з тих же мотивів — рішень будь-яких судових інстанцій, зокрема вищих федеральних судів. Федеральний конституційний суд має право визнавати неконституційною діяльність різних організацій і об'єднань громадян.

Важлива функція Федерального конституційного суду — розгляд скарг общин і окремих громадян на порушення органами влади їх основних конституційних прав. У більшості земель створені свої конституційні суди, компетенція яких обмежена тлумаченням положень конституцій земель і розглядом скарг на порушення закріплених у них прав. Рішення цих судів не підлягають оскарженню.

Статус суддів. Судді федеральних судів офіційно призначаються на свої посади президентом ФРН, за поданням відповідного міністра (при призначенні у Верховний федеральний суд — міністра юстиції, при призначенні у Федеральний суд у трудових справах — міністра праці і т.д.). Але заздалегідь кандидати на суддівську посаду повинні дістати схвалення спеціальної комісії, до якої входять відповідний міністр ФРН і керівники відповідних відомств земель, а також 11 членів комісії, вибраних бундестагом. У комісіях проводяться вибори, як правило, з декількох кандидатур.

Заміщення суддівських посад у судах окремих земель відбувається по-різному. В одних землях судді призначаються прем'єр-міністром, в других — міністром юстиції даної землі. У деяких землях призначенню на суддівську посаду передують вибори кандидата спеціальною комісією — виборним комітетом, що складається з депутатів парламенту землі, суддів і адвокатів. У більшості земель, крім того, призначення на суддівську посаду в якій-небудь із судів землі вимагає узгодження зі всіма міністрами — членами кабінету. Всі судді призначаються на свої посади довічно.

Безпосередньо федеральним парламентом ФРН на термін 12 років обираються тільки судді Федерального конституційного суду: половина з них обирається бундестагом і половина — бундесратом. Судді можуть бути усунені з посади лише за рішенням Федерального дисциплінарного суду для суддів і прокурорів або дисциплінарного суду землі. Дисциплінарне переслідування порушується міністром юстиції ФРН або однієї із земель. Судді йдуть у відставку після досягнення ними 65 років (члени Федерального конституційного суду — 68 років).

Розділ 9

СУДОВА СИСТЕМА АВСТРІЇ

У Австрії відповідно до Конституції країни створені три вищі судові установи — Конституційний суд, Адміністративний суд і Верховний суд.

Конституційний суд розглядає спори між окремими землями, що входять до складу Австрійської Республіки, і їх конфлікти з федеральними властями; спори про компетенцію між судами і адміністративними органами; а також скарги з питань відповідності прийнятих законів Конституції, законності прийнятих постанов і т.п. Конституційний суд складається з голови, його заступника, 12 членів і шести заступників. Вони призначаються зі складу суддів інших судів, вищих посадовців і університетських професорів, які у випадку їх призначення зберігають займані посади. Справи розглядаються судом або у повному складі, або в колегіях із дев'яти або п'яти суддів.

Адміністративний суд розглядає скарги на рішення органів управління, на зловживання владою, що спричинило шкоду громадянину, і з інших питань. Суд приймає скарги лише після того, як заявником вичерпані всі можливості оскарження в адміністративні органи. Члени Адміністративного суду призначаються зі складу професійних суддів (не менше третини складу цього суду) і з досвідчених цивільних службовців, що обов'язково представляють різні землі Австрії. Справи розглядаються, як правило, у колегіях з п'яти суддів, а інколи — із трьох або дев'яти.

Верховний суд очолює систему загальних судів. Він є вищою інстанцією у цивільних і кримінальних справах. Розглядає касаційні

скарги на вироки суду присяжних і суду шефенів і на рішення інших судів. Засідання Верховного суду звичайно проводяться у складі п'яти суддів («сенат»), іноді трьох («потрійний сенат») або двох суддів («посилений сенат»), або у повному складі.

Судом другої інстанції є вищий суд землі. Такі суди створені в чотирьох містах — Відень, Грац, Лінц та Інсбрук (один суд на дві — три землі). Вони розглядають скарги на вироки і рішення нижчестоящих судів і за загальним правилом засідають у складі сенату з трьох професійних суддів.

Судами першої інстанції в Австрії виступають суди землі або округу (таких судів 17). До їх компетенції входить розгляд по першій інстанції кримінальних справ про злочини, які караються позбавленням волі на термін понад 6 місяців, а також цивільних справ. Незважаючи на свою назву, ці суди розглядають і скарги на вироки і рішення нижчестоящих дільничних судів. У цьому випадку кримінальні справи по першій інстанції розглядає суддя одноосібно, якщо покарання не перевищує трьох років позбавлення волі. В іншому випадку справа слухається судом шефенів у складі двох професійних суддів і двох засідателів — шефенів. Для розгляду справ про найбільш серйозні злочини, зокрема коли обвинуваченому загрожує довічний або тривалий строк позбавлення волі, при судах землі скликається періодичний суд присяжних, який складається з трьох професійних суддів і восьми засідателів, присяжних. До компетенції судів першої інстанції входять розгляд цивільних справ із сумою позову понад 30 тис. шилінгів, а також деяких категорій справ немайнового характеру. Залежно від суми позову або інших обставин вони слухаються суддями одноосібно або у складі сенату із трьох суддів.

Нижчу ланку судової системи Австрії становлять близько 200 дільничних судів. У кожному з них одноосібний суддя розглядає справи про малозначні кримінальні злочини і цивільні справи в межах своєї компетенції (зокрема про опіку, усиновлення, спори про оренду та ін.).

У Австрії діють також спеціалізовані суди, що не входять до загальної системи. Це перш за все суди у трудових справах, які повинні вирішувати конфлікти між підприємцями і працівниками за участю їх представників, а також третейські суди з питань соціального страхування, що розбирають конфлікти в цій галузі. У Відні діє єдиний на всю Австрію Торговий суд, у якому розглядаються спори господарського характеру, зокрема всі справи з банкрутства, а також патентний суд, що ухвалює рішення по клопотаннях про визнання патентів не-

дійсними. До складу останнього входять професійні юристи і фахівці у різних галузях техніки.

Статус суддів. Судді призначаються на свої посади або президентом Республіки (судді трьох найвищих судових установ), або урядом за поданням міністерства юстиції і судів. Конституція гарантує суддям незмінюваність з займаних посад і забороняє переводити суддів на інші посади без їх згоди.

Прокуратура та досудове слідство. Прокуратура підпорядкована міністерству юстиції. Прокурори підтримують обвинувачення у кримінальних справах і представляють державні інтереси в інших справах у судах першої інстанції (при необхідності вони самі або їх заступники можуть брати участь у слуханнях справ дільничними судами). Головні прокурори виконують відповідні функції при судах другої інстанції, а генеральний прокурор, який очолює систему австрійської прокуратури, — при Верховному суді. Всі нижчестоящі прокурори підкоряються вищестоящим і зобов'язані виконувати їх вказівки.

Розслідування кримінальних справ проводиться поліцією під наглядом прокуратури. Однак на обшук помешкання або арешт підозрюваного поліція повинна протягом 48 годин отримати санкцію відповідного суду. Розслідування справ про найбільш серйозні злочини доручається слідчому судді (ці функції виконує один або декілька суддів у кожному суді першої інстанції).

Адвокатура. Виступати в суді як захисник підсудного в кримінальних справах, а також представник сторони в цивільних справах мають право, як правило, лише особи, які включені до списку адвокатів. Такий список складається в кожному суді другої інстанції і підлягає щорічному оновленню. Обвинуваченому, що не має коштів найняти адвоката, на його клопотання може бути призначений судом безкоштовний захисник.

Розділ 10

СУДОВА СИСТЕМА ІСПАНІЇ

Конституційна юстиція. Конституція 1978 р. включила до складу вищих державних установ країни *Конституційний суд*. Він вирішує питання про конституційність законів і актів уряду, що мають силу закону, розбирає конфлікти з питань компетенції між державою і регіональними автономними об'єднаннями, а також скарги окремих осіб (фізичних і юридичних) на порушення їх конституційних прав і свобод. Звернутися до Конституційного суду може і судовий орган, якщо він у ході процесу визнає таким, що суперечить Конституції, закон, що підлягає застосуванню. Рішення Конституційного суду, у тому числі і ті, що визнають неконституційними закони або окремі правові норми, мають обов'язкову силу і оскарженню не підлягають. Конституційний суд складається з 12 членів. Вони призначаються королем за пропозицією кожної з обох палат (по чотири), уряду (двоє) і генеральної ради судової влади (двоє) з числа досвідчених суддів і прокурорів, юристів — професорів університетів, державних службовців і адвокатів. Члени суду призначаються на дев'ять років (передбачена процедура оновлення складу суду кожні три роки на одну третину). Голова призначається королем на три роки за пропозицією членів суду.

Обидві палати Генеральних кортесів пропонують суддів кваліфікованою більшістю в 3/5 своїх членів із тим, щоб одержати досить великий консенсус серед членів і уникнути призначення простою більшістю, яка підтримує уряд. Кожні три роки склад Суду оновлюється на одну третину. Дев'ятирічний термін повноважень робить Суд досить стабільним органом, а оновлення по частинах — оберігає його

склад і практику його роботи від раптової переорієнтації і коливань, які могли б бути при одночасній зміні складу.

Склад Суду має високий професійний рівень, оскільки його членами можуть бути члени судів і прокурори, професори університетів, посадовці публічної адміністрації і адвокати, які є компетентними юристами і працюють за професією більше п'ятнадцяти років.

Конституційний суд працює або в порядку пленарного засідання, коли засідають всі судді, або по палатах, яких у складі Суду дві, по шість суддів. У першому випадку керує засіданням або голова Суду, або віце-голова, або призначений старший за віком член Суду. У другому випадку однією з палат керує голова Суду, а другою — віце-голова. Можливо утворення секцій по два судді в кожній. На пленумі Суду розглядаються клопотання про неконституційність актів, спори про компетенцію між державою в цілому і автономними співтовариствами, між самими автономними співтовариствами, між конституційними органами держави, перевіряються умови для призначення членів самого Суду, суперечки щодо призначення членів в одну з палат Суду, про відведення членів Суду при розгляді справ, про закінчення повноважень членів Суду, про ухвалення і зміну регламенту Суду, будь-які питання щодо компетенції Суду за пропозицією його голови або трьох суддів. Палати Суду розглядають скарги у порядку процедури ампаро (система розгляду спорів, яка діє головним чином в іспаномовних країнах, у зв'язку з діями властей, що порушують права і свободи громадян, і має різні форми. Конституційне ампаро веде розгляд відповідності Основному Закону країни виданого акта). Питання про допустимість розгляду скарги на пленумі або в палатах можуть вирішуватися в секціях, що складаються з голови або віце-голови і двох суддів.

Процедура в Суді побудована на засадах змагальності сторін, представництва їх інтересів повіреними і адвокатами. Проведення в Суді безкоштовне. Рішення ухвалюються більшістю голосів, при рівності голосів голос голови дає перевагу. Голова і члени Суду можуть мати у справі особливу думку, яка також публікується в офіційному органі держави. Проте подробиці голосування в Суді не підлягають розголосу.

Конституційний суд має повноваження відносно міжнародно-правових норм, що підлягають включенню у внутрішнє право. Якщо міжнародний договір містить положення, що суперечить конституції, то він не може набути чинності, поки не буде переглянутий Основний Закон. Визнані такими, що відповідають конституції країни, і офіційно опубліковані в Іспанії міжнародні договори становлять частину її вну-

трішнього права. Про те, чи є суперечність міжнародного договору Основному Закону, Конституційний суд може бути запитаний будь-якою з палат Генеральних кортесів і урядом. Можливий запит і відносно органічного закону, що вирішує питання про ратифікацію міжнародного договору.

Свою основну функцію контролю за конституційністю законів Суд виконує лише після їх вступу в силу. Попередній контроль за конституційністю був скасований в 1985 р. Чинний контроль має абстрактний характер, тобто здійснюється відносно правових норм і проводиться на підставі запиту голови уряду, народного захисника, 50 депутатів або 50 сенаторів, колегіальних органів виконавчої влади автономних співтовариств і, у необхідних випадках, їх асамблей. Запит подається в тримісячний термін з дня публікації закону.

У діяльності Суду можливий і конкретний контроль за правовими нормами. Такий контроль виникає, коли який-небудь судовий орган під час процесу встановить, що використана ним норма, від законності якої залежить винесення ухвали, суперечить Конституції. У такому разі цей орган має право звернутися до Конституційного суду. Якщо звернення судового органу визнається як прийняте до розгляду, то різні органи держави дають в зв'язку з цим свої висновки в 15-денний термін. Проте сторони процесу в суді, що звернулися до Конституційного суду, не мають права доступу в останній. Конституційний суд виносить ухвалу в 15-денний строк, хоча на практиці зазначені терміни не дотримуються. Відомі досить численні випадки звернення судових органів до Конституційного суду.

Конституційному суду належить значна роль у забезпеченні прав громадян. Він застосовує процедуру конституційного ампаро. Суд розглядає порушення прав і свобод громадян унаслідок прийняття норм судових юридичних актів або розпоряджень публічних служб держави, автономних співтовариств і інших юридичних осіб, а також їх агентів і чиновників. Процедура ампаро відносно законів не застосовується. Позови ампаро відносно актів і дій адміністративних органів розглядаються лише після використання всіх можливостей звичайного оскарження і протягом 20 днів після останнього рішення при оскарженні в регулярний орган. Ампаро також можливе і відносно актів судової влади, якщо ці акти прямо і безпосередньо порушують права і свободи, вказані в статтях 14–30 Конституції, і за умови, що звичайні шляхи оскарження (апеляція або касація) вичерпані. У цьому випадку позови приймаються в 20-денний термін з часу останнього рішення.

При здійсненні процедури ампаро до Конституційного суду може звертатися будь-який громадянин, чії права і свободи порушені, Народний захисник і прокурор.

Свої повноваження Конституційний суд поширює на всю територію країни. Його рішення мають обов'язкову силу.

Суди загальної юрисдикції. Систему судів Іспанії очолює *Верховний суд* (Верховний трибунал юстиції). Це вища судова інстанція в країні, у тому числі і для судів регіональних автономних об'єднань. Верховний суд володіє всією повнотою судової влади, за винятком тієї, яка віднесена до відання Конституційного суду. Суд включає шість палат, що розглядають у касаційному порядку відповідно цивільні, кримінальні, адміністративні, соціальні і трудові справи, а також справи про військові злочини. Палати включають від 7 (військова) до 12 (цивільно-правова) — суддів. Керує Судом голова, що призначається королем.

Судами нижчого рівня є *Національний високий суд*, що складається з шести палат. Його кримінальна палата розглядає по першій інстанції справи вищих посадовців держави. Високі суди автономних співтовариств мають компетенцію в цивільно-правовій, кримінальній, адміністративно-правовій і соціальній сфері. Вони включають по декілька палат. Нижче ідуть провінційні суди. Ще нижче — суди першої інстанції, муніципальні суди і мирові суди. У кожній провінції створені адміністративний суд, суд по контролю за місцями позбавлення волі і суд у справах неповнолітніх.

Вищі територіальні суди діють у кожному з 15 судових округів країни (вони не відповідають загальному адміністративно-територіальному поділу країни). Ці суди розташовані у великих містах (у Мадриді — три суди) і розглядають головним чином скарги на рішення нижчестоящих судів у цивільних і адміністративних справах, а також по першій інстанції цивільні справи з великою сумою позову, спори у справах про патенти і торгові марки тощо. Справи в них звичайно слухаються колегією з п'яти суддів.

Вищі провінційні суди створені у всіх 50 провінціях країни (15 з них вважаються палатами відповідних вищих територіальних судів). Вони розглядають у колегіях із трьох професійних суддів або справи про тяжкі кримінальні злочини як суди першої інстанції, або апеляційні скарги на вироки, винесені нижчестоящими судами у кримінальних справах.

У 1988 р., згідно з Органічним законом № 7, «з метою спрощення процедури у кримінальних справах при дотриманні гарантій прав об-

винуваченого» була запроваджена нова судова інстанція — судді у кримінальних справах. Ці судді розглядають одноосібно кримінальні справи, за які може бути призначено покарання до шести років позбавлення волі (у ряді випадків допускається заочний розгляд справи з відома обвинуваченого). У кожній провінції діє, як правило, декілька суддів у кримінальних справах, а в Мадриді — декілька головних суддів цієї категорії, повноважних розглядати найбільш складні справи в будь-якій частині Іспанії.

Цивільні спори з відносно невеликою сумою позову і по деяких категоріях справ підлягають розгляду в судах першої інстанції. Ці суди можуть розглядати і скарги на рішення мирових суддів у цивільних справах.

Мирові судді, що є нижчою судовою інстанцією, розглядають одноосібно основну масу дрібних цивільних спорів, а також справи про малозначні кримінальні злочини.

Суди присяжних були введені в Іспанії в 1886 р. для розгляду справ про тяжкі кримінальні злочини. У період фашистської диктатури інститут суду присяжних був скасований. Передбачається, що він буде відновлений у ході майбутніх реформ системи кримінального судочинства.

Наприкінці 1970-х — у 1980-х роках була утворена система *господарсько-адміністративних трибуналів*. Її очолює Центральний господарсько-адміністративний трибунал, що складається з голови, 11 членів і генерального секретаря. Трибунал розглядає по першій інстанції фінансові спори на великі суми і скарги на постанови міністерства економіки і інших центральних установ, а по другій інстанції — скарги на ухвали нижчестоящих судів — господарсько-адміністративних трибуналів регіональних автономних об'єднань і відповідних трибуналів провінцій.

Суди у справах неповнолітніх, самостійні відносно загальної системи судів, були створені в 1918 р. Вони є у всіх провінціях. Колегії суддів або одноосібно судді розглядають у них справи про правопорушення неповнолітніх, а також спори з сімейних питань. Очолює систему цих судів Вища рада захисту неповнолітніх у Мадриді. Згідно із законом 1980 р. про Вищу раду апеляційні скарги на рішення судів у справах неповнолітніх розглядаються утворюваними ними комісіями у складі семи професійних суддів.

Статус суддів. Конституція 1978 р. проголосила принцип незалежності і незмінності суддів (ст. 117). Вони призначаються на свої

посади королем за рекомендацією Генеральної ради судової влади, яка відіграє найважливішу роль в управлінні і контролі за діяльністю судів. До її складу входять голова Верховного суду (голова Ради) і 20 членів, що обираються на п'ять років суддями всіх категорій зі свого середовища (12) і Кортесами з числа досвідчених адвокатів і інших юристів (8). Кожна палата парламенту обирає по 6 суддів серед суддів і магістратів всіх категорій, і по чотири — серед прокурорів і інших юристів, що працюють за юридичною спеціальністю більше 15 років. В обов'язки Генеральної ради входить призначення, переміщення за посадою суддів і магістратів, регулювання їх адміністративного статусу і дисциплінарних відносин. Рада також пропонує Королю для призначення кандидатуру голови Верховного суду.

У своїй діяльності судді і магістрати підкоряються таким принципам: незалежність від інших органів влади, незмінюваність, відповідальність і підкорення тільки закону. Ці принципи закріплені в Органічному законі про судову владу від 1 липня 1985 р., в якому встановлені судові округи, компетенція відповідних судових установ і прокуратури, статус суддів і адвокатів.

Розділ 11

СУДОВА СИСТЕМА ІТАЛІЇ

Конституційна юстиція. Особливе місце серед вищих державних установ в Італії посідає Конституційний суд. Цей Суд був уперше в історії країни заснований відповідно до Основного Закону країни 1947 р. До цього Італія не знала конституційної юстиції. Лише після восьми років після прийняття Конституції був прийнятий закон (11 березня 1953 р.) про цей орган. Перше засідання Суду провів 23 квітня 1956 р., а першу ухвалу виніс 14 липня 1956 р.

Згідно з Конституцією 1947 р. Конституційний суд має право ухвалювати рішення про неконституційність законів і тим самим скасовувати їх. З 1956 р., коли він був створений, Суд більше 1000 разів ухвалював такі рішення. Вони, як правило, сприяли втіленню в життя найбільш демократичних положень італійської Конституції. Він розглядає також спори про компетенцію між різними органами влади, між державою і областями держави або між областями і, нарешті, обвинувачення в порушенні конституційних норм, що висувуються проти президента і міністрів.

Найважливіше повноваження Суду — контроль за конституційністю законів і актів, що мають силу законів. Такий контроль може бути попереднім і наступним. Перший здійснюється Судом на вимогу уряду відносно законів областей до того, як вони будуть промудльовані. Такий розгляд відбувається тоді, коли комісар уряду в області зробить висновок, що область перевищила свою компетенцію, або якщо її рішення суперечать національним інтересам або інтересам інших областей. Якщо обласна рада підтверджує свій закон абсолютною більшістю голосів, то голова Ради міністрів може направити запит до

Конституційного суду в 15-денний термін. Рішення глави уряду зупиняє вступ у силу акта обласної ради. Суд може або відхилити клопотання уряду, або анулювати закон області.

Наступний контроль може бути абстрактним або конкретним. Перший може проводитися на вимогу областей відносно законів держави і на підставах порушення останнім компетенції області.

Предметом контролю можуть бути всі закони або акти, що мають силу закону. Суд з їх приводу може бути запитаний загальним або спеціальним судом при розгляді конкретної справи. Питання про конституційність може бути поставлене і самим Судом, що розглядає справу. Якщо визнається обґрунтованою вимога про визнання неконституційним закону або акта, що має силу закону, то Суд оголошує недійсними законодавчі положення в межах зверненого до нього запиту. Суд оголошує також законодавчі положення, незаконність яких виходить з ухваленого ним рішення.

Крім того, Конституційний суд розглядає спори про компетенцію відповідно до статті 134 Основного Закону, тобто спори, що можуть виникнути між парламентом і урядом, главою держави і парламентом, органами судової влади і уряду.

При розгляді справ по обвинуваченню президента Республіки Конституційний суд доповнюється 16 суддями, що обираються парламентом на 9 років за тими ж правилами, що і ординарні судді цього органу. Обрання проводиться за заздалегідь складеними списками громадян, що володіють необхідною кваліфікацією для обрання в сенатори. Члени парламенту в список не включаються. Що ж до злочинів, вчинених главою Ради міністрів і міністрами, то після поправки в Конституцію, внесеної в січні 1989 р., їх справи розглядаються у порядку звичайного судочинства за дозволом, що дається палатами парламенту. До ухвалення цієї поправки їх справи також розглядалися Конституційним судом.

Суд — автономний орган в адміністративному і фінансовому відношенні, має окреме приміщення. Звичайно він діє в пленарному порядку за скликанням голови, який призначає доповідача у справі і встановлює день слухання. Для ухвалення рішення потрібен кворум у 11 суддів і присутність хоч би одного судді від кожної з трьох категорій. Рішення ухвалюються більшістю голосів, при їх рівності голос голови дає перевагу.

Статус суддів Конституційного суду. Суд складається з 15 суддів, які обираються на 9 років. Судді не розподіляються по палатах, вони

діють як єдина колегія. Судді призначаються по третинах — парламентом на спільному засіданні палат, президентом Республіки і вищим магістратом: загальним і адміністративним. У парламенті для призначення потрібно дві третини голосів конституційного складу у перших трьох турах, і три п'ятих — у наступних турах. Така кваліфікована більшість встановлена для того, щоб партії, які мають більшість місць у парламенті і створюють уряд, не могли б повністю забезпечити собі третину місць у Конституційному суді. Призначення від суддівського співтовариства проводиться таким чином: три судді обираються Касаційним судом, один — Державною радою, один — Рахунковою палатою. Президент Республіки призначає п'ять членів Суду на свій розсуд, проте, декрет про призначення повинен контрайсигнуватися головою Ради міністрів.

Судді добираються з числа членів найвищих загальних і адміністративних судових установ, професорів права університетів і адвокатів, які навіть перебувають у відставці, штатних, — всі повинні мати стаж роботи не менше 20 років. Судді не можуть призначатися повторно. Голова Суду обирається з числа його членів на трирічний строк. За традицією головою стає один з членів, чий строк повноважень закінчується в останні три роки; таким чином голова може лише один раз займати цю посаду.

Первинний термін повноважень суддів був 12 років, а з 1967 р. він становить дев'ять. Мандат судді несумісний із заняттям якої-небудь посади (зайняття політикою, професійна діяльність, навіть з викладанням права). Судді володіють імунітетом, порівняним з парламентським. Дозвіл на їх переслідування в судовому порядку або усунення від посади може бути надано тільки самим Судом. Відносно суддів не існує яких-небудь вікових обмежень, як у ФРН або в Австрії.

Суди загальної юрисдикції. Судова система загальної юрисдикції Італії ділиться на дві гілки — загальні суди (цивільні і кримінальні справи) і спеціальні суди (адміністративна юстиція).

В основі системи загальних судів лежить судовий округ, який, як правило, не збігається з адміністративно-територіальними одиницями. Загальну судову систему очолює *Вищий касаційний суд* (звичайна назва — Касаційний суд). Згідно із Законом про судовий устрій 1941 р., він забезпечує «точне дотримання і одноманітне тлумачення закону, єдність національного права», розглядаючи як остання інстанція скарги з питань права на ухвали судів у цивільних і кримінальних справах, а також спори про компетенцію судів. У ньому є три палати у цивільних

справах і три — по кримінальних. Палати очолюються головами і слухають справи у складі семи суддів. Перший голова Касаційного суду може передати на розгляд об'єднаного засідання суду (з 15 суддів) найбільш складні касаційні скарги, у тому числі і вже вирішені окремими палатами.

До функцій двадцяти трьох *апеляційних судів*, що засідають у головних містах судових округів, входить розгляд апеляційних скарг на вироки і винесені по першій інстанції ухвали трибуналів. справи в них розглядаються колегіями у складі п'яти професійних суддів. Спеціальні трибунали при Апеляційних судах розглядають справи про неповнолітніх по першій інстанції.

Трибунали розглядають як суд першої інстанції кримінальні і цивільні справи, що перевищують компетенцію преторій, а як друга інстанція — апеляційні скарги на ухвалені преторіями вироки і рішення. Всі справи в трибуналах розглядаються колегіями у складі трьох професійних суддів.

Справи про найбільш серйозні кримінальні злочини входять до компетенції *судів присяжних*. У їх складі два професійні судді (один з них — головуючий) і шість засідателів («народних суддів»). Всі вони становлять єдину колегію, і вироки ухвалюються ними на спільній нараді. Скарги на вироки цих судів розглядаються *апеляційними судами присяжних*, які створюються у кількості один або два в кожному з судових округів апеляційних судів. В їх склад входять разом з шістьма «народними суддями» по два професійні судді, один з яких — суддя Касаційного суду (головуючий), а другий — член апеляційного суду.

Справи про менш тяжкі кримінальні злочини, за які може бути призначено до трьох років позбавлення волі, розглядаються в *преторіях* (їх у країні близько тисячі) одноосібним суддею — претором. У більшості преторій — один претор, в інших — декілька (до 50). справи, по яких виносяться покарання, не пов'язане з позбавленням волі, розглядаються претором за спрощеною процедурою і без участі сторін. У преторіях розглядаються також по першій інстанції цивільні справи, сума позову по яких перевищує компетенцію мирових суддів, і скарги на винесені мировими суддями ухвали. У *преторіях* можуть утворюватися відділення, що розглядають цивільні і кримінальні справи, справи, що підлягають розгляду по другій інстанції, або ті та інші одночасно, а також відділення по трудових спорах.

Одноосібні *мирові судді* (консильатори) наділені дуже обмеженою компетенцією: вони мають право розглядати лише цивільні справи з не-

великою сумою позову. Ці судді не професіонали і не отримують грошової винагороди за свою діяльність. На кожну комуна звичайно припадає один консильатор, який призначається з числа жителів, що мають освіту.

У 1988 р. була реформована *система судів у справах неповнолітніх*. У кожному окрузі апеляційного суду був заснований самостійний трибунал у справах неповнолітніх, який складається з двох професійних суддів і двох експертів (чоловіка і жінки). Трибунал розглядає справи про правопорушення підлітків віком до 18 років. Скарги на ухвали трибуналу розглядаються в одній з палат апеляційного суду за участю двох таких же експертів.

Спеціальна (адміністративна) юстиція утворює самостійну гілку. Вона складається з двох підсистем — загальні адміністративні суди на чолі з Державною радою і спеціальні — очолювані Рахунковою палатою. Державна рада є одночасно і консультативним, і судовим органом. Вона контролює законність актів уряду і міністерств, а також розглядає скарги на рішення обласних адміністративних трибуналів. Ці трибунали створені в кожній з 20 областей і є органами адміністративної юстиції першої інстанції, що розглядають скарги на ухвали і дії багатьох виконавчих влад.

Статус суддів судів загальної юрисдикції. Судді призначаються президентом Республіки за поданням міністра юстиції, як правило, з числа осіб, що мають вищу юридичну освіту, закінчили курси міністерства юстиції і після конкурсного відбору зараховані на посаду суддівського аудитора (стажиста). Основну роль у призначенні і переміщенні суддів, незмінність яких проголошена в Конституції (ст. 107), відіграє Вища рада магістрату, яка очолюється президентом. До її складу входять за посадою Перший голова і генеральний прокурор Касаційного суду. Решта 30 членів ради обирається (на чотири роки кожен) на 2/3 суддями з суддів різних інстанцій і на 1/3 — парламентом з університетських професорів і адвокатів.

Досудове слідство та прокуратура. Розслідування кримінальних справ проводиться органами судової поліції, преторами (згодом претор інколи розглядає як суддя розслідувану ним же справу), республіканськими прокурорами і, нарешті, слідчими суддями, що знаходяться при трибуналах і призначаються з числа членів трибуналів (ними проводиться, як правило, так зване формальне слідство у справах, підсудних суду присяжних). Обвинувачення у кримінальних справах підтримують у суді представники прокуратури або призначені преторами інші державні службовці (зокрема офіцери поліції).

Генеральні прокурори при Касаційному і апеляційних судах, республіканські прокурори при трибуналах репрезентують із своїми співробітниками ієрархічно організовану систему, яка функціонує під егідою міністра юстиції. Представники прокуратури виступають в судах також при розгляді деяких цивільних справ (наприклад, при будь-якому розгляді в Касаційному суді, при спорах про дітей, про визнання недієздатності та ін.).

Адвокатура. Захист у кримінальних справах здійснюють адвокати або за вибором обвинуваченого, або за призначенням у порядку безкоштовної юридичної допомоги. Згідно із законом, обвинувачений може мати не більше двох захисників. При судовому розгляді цивільних справ сторони, як правило, повинні бути представлені адвокатами. До виступів у цивільних і кримінальних справах у Касаційному суді та інших вищих судах допускаються лише найдосвідченіші і кваліфіковані адвокати, які включені до списку, що затверджується Вищою радою магістрату.

Розділ 12

СУДОВА СИСТЕМА ІНДІЇ

В Індії, на відміну від інших федеративних держав, існує єдина, чітко централізована судова система, яка покликана служити зміцненню єдності країни і однакового застосуванню законодавства на всій її території.

Нижчим рівнем судової ієрархії є суди панчаятів, що розглядають незначні цивільні і кримінальні справи. Далі, більш складні категорії справ, приймають до свого розгляду суди мунсифів, «судді-індуси», додаткові і окружні судді. Вищою судовою інстанцією штату є Вищий суд штату, який діє як суд першої інстанції і як суд апеляційної інстанції. Свій вищий суд можуть мати і союзні території.

Найвищим органом єдиної централізованої судової системи Індії є *Верховний суд*, який складається, як правило, із старшого за віком головного судді і 17 членів. Члени Верховного суду призначаються президентом з числа видатних юристів країни за попередньої консультації з головним суддею і міністрами кабінету. Після досягнення 65-річного віку вони зобов'язані йти у відставку, а також можуть бути достроково звільнені за негідну поведінку або зміщені наказом президента унаслідок професійної непридатності. Наказ президента про звільнення члена Верховного суду повинен бути підтриманий рішенням 2/3 присутніх членів обох палат парламенту.

Верховний суд уповноважений розглядати як суд першої інстанції спори між урядом Союзу і штатами, а також спори між штатами. Він є вищою апеляційною інстанцією у кримінальних і цивільних справах. У межах діючого законодавства він видає розпорядження з питань судочинства, а на прохання президента може давати різні висновки

з питань факту або права. Найбільш важлива роль Верховного суду Індії і Вищих судів штатів полягає в тому, що ці судові установи діють також як органи конституційного контролю.

При розгляді будь-якої справи Верховний суд може здійснювати тлумачення конституційних положень, а сформульована ним позиція є обов'язковою для всіх судів країни. Верховний суд має право оголосити неконституційним будь-який закон, що суперечить конституції Індії. Найчастіше це стосується законодавчих актів, що порушують основні права громадян.

Право Верховного суду і Вищих судів штатів на здійснення конституційного контролю неодноразово намагалася використовувати опозиція проти рішень уряду, пов'язаних із здійсненням земельних реформ, скасуванням пенсій і особливих привілеїв колишніх правителів князівств в 50-і роки, націоналізацією 14 банків в 1970 р. і т.д. У той же час практика знає чимало прогресивних рішень Верховного суду і Вищих судів штатів, прийнятих у порядку конституційного контролю, які розширили право на свободу слова і друку, на страйки, мінімальну заробітну платню, на юридичний захист громадян, виступали на захист інтересів національних, кастових або релігійних меншин.

У федеральній судовій системі також діють апеляційні суди і нижчі суди: суди сесій і суди магістратів.

Тенденція до деякого посилення судової влади, що спостерігається протягом останніх двадцяти років, говорить про те, що правляча еліта країни, мабуть, вважає за краще зберегти і навіть дещо підсилити роль суду (органу стримувань та противаг у системі поділу влади) як необхідної противаги уряду, що має майже диктаторські повноваження, так і на випадок можливого виходу парламенту з-під контролю уряду. Не позбавлений смислу і ідеологічний вплив такої діяльності судів на народні маси в умовах високого рівня соціального напруження в країні. Тому процес деякої загальної демократизації форм і змісту діяльності Верховного суду і відносного посилення судової влади в цілому перебуває в руслі природної логіки руху країни до ширшого використання демократичних інститутів разом з розвитком сучасної ринкової економіки Індії.

Розділ 13

СУДОВА СИСТЕМА ЯПОНІЇ

Сучасна судова система Японії склалася в результаті реформ 1947 — 1948 рр. Вона включає Верховний суд, вищі, територіальні, сімейні і первинні суди.

Очолює японську судову систему *Верховний суд*, наділений найширшими повноваженнями як вища судова інстанція, найвищий орган конституційного нагляду і як орган керівництва всіма нижчестоящими судами. Верховний суд встановлює правила для роботи не тільки судів, але і адвокатів. Виданих ним правил зобов'язані дотримуватись і прокурори. Він засідає в Токіо і складається з голови і 14 членів суду. Верховний суд розглядає як остаточна інстанція скарги на рішення і вироки нижчестоящих судів у цивільних і кримінальних справах, як правило, у колегіях із п'яти суддів. До розгляду Верховним судом приймаються лише скарги з питань права, а не з оцінки фактичних обставин справи (існує декілька видів оскарження судових ухвал залежно від характеру оскаржуваного рішення, рівня судової інстанції, що винесла його, і ін.). Верховний суд розглядає обов'язково у повному складі скарги на неконституційність законодавчих або адміністративних актів, а також справи, по яких виникає питання про тлумачення Конституції або внесення в неї змін, або коли потрібна зміна попередніх рішень самого Верховного суду.

Вищі суди (їх вісім, вони розташовані в найбільших містах у різних частинах країни, мають 6 відділень) виступають, головним чином, як суди апеляційної інстанції і розглядають у колегіях з трьох суддів скарги на рішення і вироки нижчестоящих судів у цивільних і кримінальних справах, у тому числі і на рішення, винесені по другій інстан-

ції. Крім того, у колегіях з п'яти суддів вони розглядають по першій інстанції справи про деякі державні злочини. Згідно з ухвалою Верховного суду, у разі потреби можуть бути додатково утворені кілька відділень (філій) кожного з вищих судів.

Найважливіша ланка судової системи Японії — *територіальні суди*, які розташовані в центрах кожної з 47 префектур (багато з яких мають свої відділення і в інших містах). У них розглядається по першій інстанції основна маса цивільних і кримінальних справ — всі справи, за винятком віднесених до компетенції вищих і первинних судів (повноваження деяких відділень територіальних судів залежно від їх категорії дещо обмежені). Ці ж суди можуть розбирати скарги на рішення і ухвали первинних судів, винесені ними у цивільних справах. У територіальних судах справи розглядаються або суддею одноосібно (як правило), або колегією з трьох суддів, якщо йдеться про велику суму позову або звинувачення в такому злочині, який карається позбавленням волі на строк понад один рік. У складі територіальних судів є молодші судді з обмеженою компетенцією.

Особливе місце в судовій системі Японії посідають *сімейні суди*. Вони вважаються судами того ж рівня, що і територіальні, і створюються в тих же містах. До їх компетенції входить розгляд спорів майнового і немайнового характеру між подружжям, справ про спадщину і ін., а також справи про правопорушення неповнолітніх віком до 20 років (у разі вчинення ними тяжкого злочину справа після перевірки обґрунтованості обвинувачення в сімейному суді передається до територіального суду). Справа в сімейному суді слухається, як правило, суддею одноосібно і лише в окремих випадках — колегією з трьох суддів. Нерідко ці суди вдаються до процедури примирення.

Первинні суди — нижча судова інстанція (їх близько 600) — розглядають цивільні справи з невеликою сумою позову, межі якої періодично переглядаються Верховним судом, і кримінальні справи, по яких може бути призначено покарання у вигляді штрафу, а також справи про деякі категорії злочинів, що караються позбавленням волі (ці суди мають право засудити до не більше трьох років ув'язнення). Справи в первинних судах розглядають тільки одноосібні судді. У жодному з японських судів немає засідателів, присяжних. У 1923 р. суди присяжних були засновані в законодавчому порядку, проте виявилось, що 99% осіб, що мали право на розгляд їх справи за участю присяжних, відмовлялися скористатися ним, оскільки ухвалений судом присяжних вирок, згідно з встановленим правилом, не можна було вже оскаржити

у вищестоящий суд. Конституція 1946 р. і подальші законодавчі акти не містять згадувань про суд присяжних.

Дисциплінарні суди (всього 575) розглядають незначні цивільні справи з ціною позову понад 900 тис. ієн, дрібні кримінальні справи. Справи розглядаються одноосібно суддею, який не обов'язково повинен мати юридичну освіту.

Конституційний контроль, тобто перевірка будь-яких законодавчих або адміністративних актів на предмет їх відповідності Конституції, може здійснюватися не лише Верховним судом, але і нижчестоящими судами, деякі з яких неодноразово впродовж останніх десятиліть виносили з прогресивних позицій рішення про визнання неконституційними навіть найважливіших урядових ухвал внутрішньо- і зовнішньополітичного характеру.

З 1947 р. в Японії відсутня система адміністративної юстиції, і всі скарги на дії адміністративних органів розглядаються по першій інстанції територіальними судами як специфічний вид цивільного судочинства.

Цивільний процесуальний кодекс Японії передбачає можливість арбітражного розгляду спорів, проте найчастіше до такої процедури вдаються лише у справах, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, у торгових палатах відповідних префектур.

У Японії існує традиція централізації відносно «управління правосуддям». Верховний суд узагальнює судову практику, видає обов'язкові для нижчестоящих судів керівні вказівки, приймає положення про прокуратуру при ньому, про внутрішню дисципліну і адміністративне управління судовими органами. Ці рішення ухвалюються колегією, що складається з членів Верховного суду і вищих судів Японії. Разом з цим кожні 10 років (ст. 79 Конституції) одночасно з виборами в нижню палату парламенту проводиться референдум з приводу складу Верховного суду: якщо більшість виборців проголосують проти певного судді, він зобов'язаний залишити свою посаду. Для проведення розслідування з метою підготовки справи до слухання в призначений день діють 20 «дослідницьких секретарів». Майже всі вони повинні мати досвід суддівської роботи протягом декількох років. На відміну від практики Сполучених Штатів, вони не є секретарями індивідуальних суддів, а працюють на суд у цілому. Дослідницькі секретарі діють у вищих і окружних судах. У окружних судах вони проводять розслідування тільки відносно справ, що стосуються податків і промислової власності. Дослідницькі секретарі, обрані з числа суддів, припиняють свій суддівський статус на весь термін перебування в цій якості.

Статус суддів. Всі судді призначаються на свої посади строком на 10 років. Призначення здійснюються Кабінетом міністрів, в більшість судів — на підставі списку кандидатів, складеного Верховним судом (голова Верховного суду призначається імператором). Через 10 років суддя може бути призначений на свою посаду повторно, і так до тих пір, поки він не досягне віку, встановленого законом для виходу у відставку (65 або 70 років). Конституція передбачає ряд заходів, спрямованих на підвищення суддівського авторитету. Зокрема, призначення в члени Верховного суду підлягає так званому «перегляду народом» при проведенні чергових виборів до палати представників. Якщо більшість виборців висловлюються при цьому за усунення якого-небудь судді, він позбавляється своєї посади. Така процедура повторюється кожні 10 років. Незважаючи на зовнішню ефектність цих положень, їх доцільність викликає серйозні сумніви у японських державознавців, оскільки більшість виборців погано знають членів Верховного суду і не надають суттєвого значення голосуванню. Судді всіх судів можуть бути усунені з посади тільки в результаті публічного розгляду відповідно до процедури імпічменту, яка передбачає розгляд звинувачень на адресу судді спеціальними органами парламенту.

Для зайняття посади судді, а також для того, щоб стати прокурором або адвокатом, встановлені суворі правила відбору. Випускники юридичних факультетів японських університетів, охочі присвятити себе практичній діяльності в одному з вказаних трьох напрямів, зобов'язані скласти іспити, які щорічно влаштовуються спеціальною комісією міністерства юстиції. Вимоги, що пред'являються цією комісією, настільки високі, що їх витримує не більше 2 — 3 % претендентів. Потім вони зараховуються на дворічні курси підготовки працівників юстиції при Верховному суді, в програму яких входять не тільки теоретичні заняття, але і практика в судах (вісім місяців), а також у прокуратурі і адвокатурі (по чотири місяці). Лише після закінчення курсів і здачі нових іспитів претенденти на посаду судді, прокурора або адвоката можуть почати обрану ними кар'єру, якщо отримують відповідне призначення.

У Японії корпорації професійних юристів свідомо обмежують число своїх колег: у країні з населенням понад 120 млн людей налічується приблизно 2000 суддів, 2100 прокурорів і близько 12 000 адвокатів, що значно менше, ніж в інших країнах. При цьому в Японії кризь фільтр курсів підготовки працівників юстиції — основного джерела нових кадрів — щорічно проходить не більше 500 осіб.

Досудове слідство та прокуратура. Прокуратура в Японії входить у систему міністерства юстиції, що є одним з найважливіших за своїм значенням (у його відання входять також тюремні заклади, контроль за імміграційними службами, за «підривними організаціями» та ін.). Прокуратура є централізованою організацією, очолюваною генеральним прокурором, але структура її пристосована перш за все до судової системи: є служби прокуратури (генеральної) при Верховному суді, при вищих, територіальних, сімейних та інших судах. Прокурори здійснюють досудове слідство по обмеженому колу найбільш складних кримінальних справ, спостерігають за дізнанням і розслідуванням, що проводиться у всіх інших справах поліцією, і за виконанням кримінальних покарань. Вони порушують при необхідності кримінальне переслідування, складають обвинувальний висновок, передають його в суд і підтримують там обвинувачення, а також захищають «публічні інтереси» при судовому розгляді цивільних справ. За діючими правилами судочинства прокурор не тільки не зобов'язаний пред'являти обвинуваченому і його захиснику всі докази, наявні в його розпорядженні, але може приховувати докази, що свідчать на користь обвинуваченого, у тому числі і ті, що підтверджують його алібі. Прокурор також не зобов'язаний знайомити зі всіма матеріалами справи до судового розгляду і суддю, якому він передає лише обвинувальний висновок без яких-небудь інших документів.

Адвокатура. Згідно з Конституцією, захист обвинуваченого у кримінальній справі може здійснюватися адвокатом або за його вибором, або призначеним державою, якщо обвинувачений не має змоги оплачувати послуги адвоката. У цивільному процесі малоімущим також може надаватись матеріальна допомога, але вона зводиться або до відстрочення сплати судових витрат, або до призначення безкоштовного адвоката Японською асоціацією правової допомоги (асоціація виділяє адвоката, лише якщо є перспектива виграшу процесу).

Використана та рекомендована література

1. Австрийская Республика. Конституция и законодательные акты / пер. с нем.; ред. кол.: В. А. Туманов и др. – М.: Прогресс, 1985.
2. Апарова Т. В. Статус судей в Великобритании / Т. В. Апарова // Журнал российского права. – 1999. – № 7–8.
3. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К.: Україна, 1999.
4. Бутов В. Н. Судьи в зарубежных странах. Законодательство зарубежных стран. Обзорная информация. – Вып. 2. – М.: ВНИИ советского государственного строительства и законодательства, 1991.
5. Власов И. С. Как происходит назначение на судебную должность в различных странах / И. С. Власов // Советская юстиция. – 1993. – № 14.
6. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: пер. с фр. В. А. Туманова. – М.: Междунар. отношения, 1996.
7. Испания. Конституция и законодательные акты: пер. с исп. – М.: Прогресс, 1982.
8. Италия. Конституция и законодательные акты: пер. с ит. – М.: Прогресс, 1988.
9. Карлен Д. Американские суды: система и персонал. Организация правосудия в США / Д. Карлен. – М., 1972.
10. Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки. Посібник для всіх: пер. з англ. – К.: Веселка, 1993.
11. Клеандров М. И. Судебные системы государств-участников СНГ: законодательное обеспечение / М. И. Клеандров. – М.: Юристъ, 2002.
12. Конституции государств Европы: в 3 т. Т. 1 / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001.
13. Конституции зарубежных государств: учебное пособие / сост. В. В. Маклаков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во БЕК, 2000.
14. Конституции зарубежных государств: учебное пособие. – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Изд-во БЕК, 1997.
15. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебник: в 4 т. – Т. 1–2 / под ред. Б. А. Страшуна. – М.: Изд-во БЕК, 1996.
16. Конституционное право зарубежных стран: учебник для вузов / под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – М.: НОРМА, 2000. – С. 342–343.
17. Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. – К.: Укр. правн. фундація: Право, 1996.
18. Мидор Дениэл Джон. Американские суды / Джон Мидор Дениэл. – Сент-Пол, Миннесота: Уэст Паблшинг Компани, 1991.
19. Немецкий закон о судьях // Материалы по вопросам политики и общества в Федеративной Республике Германия. — Бонн: Интер-Национес, 1993.
20. Федеративная Республика Германия. Конституция и законодательные акты: пер. с нем. / под ред. и со вступ. ст. Ю. П. Урьяса. – М.: Прогресс, 1991.
21. Очерки конституционного права иностранных государств: учебное и научно-практическое пособие. – М.: Спартак, 1999. – С. 266.
22. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / отв. ред. А. Я. Сухарев. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА-ИНФРА*М, 2001.
23. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира: Справочник. – М.: Юрид. лит., 1993.
24. Современные зарубежные конституции / отв. ред. Б. А. Страшун. – М., 1996.
25. Сравнительное конституционное право. – М.: Манускрипт, 1996.
26. Судебная система России: учебное пособие. – М.: Дело, 2000.
27. Судебные системы европейских стран / пер. Васильева Д. И., Кобякова О. Ю. – М.: Международ. отношения, 2002.
28. Судебные системы западных государств / Ю. П. Урьяс, В. А. Туманов, С. А. Егоров и др. – М.: Наука, 1991.
29. Судьи в зарубежных странах / Законодательство зарубежных стран. Обзорная информация. – М.: ВНИИ советского государственного строительства и законодательства, 1991. – Вып. 2.
30. Уолкер Рональд. Английская судебная система / пер. с англ. Т. В. Апарова. – М.: Юрид. лит., 1980.
31. Федеративная Республика Германия. Конституция и законодательные акты / пер. с нем.; ред. кол.: В. А. Туманов и др. – М.: Прогресс, 1991.
32. Филиппов С. В. Судебная система США / С. В. Филиппов. – М.: НАУКА, 1980.
33. Французская Республика. Конституция и законодательные акты / пер. с франц.; ред. кол.: В. А. Туманов и др. – М.: Прогресс, 1989.
34. Фридмэн Л. Введение в американское право / Л. Фридмэн. – М.: Прогресс-Универс, 1992.
35. Харнетт Б. Право, юристы и непрофессионалы / Б. Харнетт. – Сан-Диего – Нью-Йорк – Лондон, 1984.
36. Чиркин В. Е. Основы сравнительного государствоведения / В. Е. Чиркин. – М.: Артикул, 1997.
37. Шишкін В. І. Судові системи країн світу: навч. посіб.: у 3 кн.: Кн. 1 / В. І. Шишкін. – К.: Юрінком Інтер, 2001.

Передмова	3
Розділ 1. СУДОВА ВЛАДА	7
Розділ 2. СУДОВА СИСТЕМА, ЇЇ ЕЛЕМЕНТИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА. КЛАСИФІКАЦІЯ СУДОВИХ СИСТЕМ.....	16
Розділ 3. СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ	31
Розділ 4. СУДОВА СИСТЕМА США	41
Розділ 5. СУДОВА СИСТЕМА КАНАДИ	53
Розділ 6. СУДОВА СИСТЕМА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ	56
Розділ 7. СУДОВА СИСТЕМА ФРАНЦІЇ	65
Розділ 8. СУДОВА СИСТЕМА НІМЕЧЧИНИ	77
Розділ 9. СУДОВА СИСТЕМА АВСТРІЇ.....	86
Розділ 10. СУДОВА СИСТЕМА ІСПАНІЇ.....	89
Розділ 11. СУДОВА СИСТЕМА ІТАЛІЇ.....	95
Розділ 12. СУДОВА СИСТЕМА ІНДІЇ	101
Розділ 13. СУДОВА СИСТЕМА ЯПОНІЇ	103
Використана та рекомендована література.....	108

ПОРІВНЯЛЬНЕ СУДОВЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

За редакцією кандидатів юридичних наук
І. Є. Марочкіна та Л. М. Москвич

Редактор *А. В. Єфименко*
Коректор *Т. Ф. Зуб*
Комп'ютерна верстка
і дизайн *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 28.10.08.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 6,3. Обл.-вид. арк. 5,95. Вид. № 381.
Тираж 1000 прим.

Видавництво «Право» Академії правових наук України
Україна 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.

Друкарня СПДФО Костинський А. В.
Україна 61024 Харків, вул. Лермонтовська, 27